

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ABDULAZİZ EZ-ZEMZEMÎ VE DÎVANI

Doktora Tezi

Danışman

Prof. Dr. Muhammet TASA

Hazırlayan

Abdullah GÜMÜŞSOY

Konya - 2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdullah GÜMÜŞSOY		
	Numarası	17810601214		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		✓
Tezin Adı	Abdulaziz ez-Zemzemî ve Divânı			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Abdullah GÜMÜŞSOY

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdullah GÜMÜŞSOY		
	Numarası	17810601214		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		✓
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhammet TASA		
Tezin Adı	Abdulaziz ez-Zemzemî ve Divânı			

"Abdulaziz ez-Zemzemî ve Divânı" isimli bu çalışmada Osmanlı Dönemi Arap şairlerinden Abdulaziz ez-Zemzemî'nin (ö. 976/1568) hayatı, muhteva ve şekil yönünden Divânındaki şiirleri incelenmiştir.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde şairin yetiştiği şehir olan Mekke ve Hicaz bölgesinin XVI. yüzyıldaki sosyal, siyâsî ve kültürel durumu hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde şairin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği ele alınmıştır. İkinci bölümde ez-Zemzemî'nin söylediği şiirler içerik yönünden tahlil edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise şairin şiirleri şekil ve üslup bakımından incelenmiştir. Şiirlerdeki kaside yapısı, şairin kelime ve cümle tercihleri, anlatım teknikleri ve şiirlerde kullanılan edebî sanatlar belirlenerek şairin şiirlerinin edebî değeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Abdulaziz ez-Zemzemî, medih, Peygamber methiyeleri ve ihvâniyyât vb. konularda şiir söylemiştir. Şiirlerinin çoğu dînî temalı olmasından dolayı şair şiirlerinde ağırlıklı olarak dînî kavramları kullanmıştır. Şairin dili sade ve akıcıdır. Kullandığı edebî sanatlar şiirine edebî zenginlik katmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdulaziz ez-Zemzemî, Osmanlı Dönemi Arap Şiiri, Hicaz, Medih, Peygamber Methiyeleri, İhvâniyyât

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Abdullah GÜMÜŞSOY		
	Student Number	17810601214		
	Department	Essential Islamic Sciences / Arabic Language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	✓	
	Supervisor	Prof. Dr. Muhammet TASA		
Title of the Thesis/Dissertation	Abdulaziz al-Zamzami and his Divan			

This study named "Abdulaziz ez-Zemzemî and his Dîvân", the life of Abdulaziz al-Zamzami (d. 976/1568), one of the Arab poets of the Ottoman Period, and his poetries in his Divan in terms of their contentuel and formal properties.

The study consists of an introduction and three chapters. The introduction gives a general description about the social, political and cultural situation in Mecca and the Hedjaz in the 16th century, where al-Zamzami lived. The first chapter deals with the poet's life, his books and his literary identity. In the second chapter we attempt to analyze al-Zamzami's poetry in point of contents.

In the third chapter poems of al-Zamzami are evaluated with the point of form and language. With the headlines, like composition of qaside and sentences, vocabulary, techniques of presentations, we tried to determine quality of his poetic. Abdulaziz al-Zamzami wrote poems on praise, in praise of the Prophet and ikhwaneyat etc. Because many of his poems had religious theme, he generally used religious concepts in his poems. Language of the poet is unsophisticated and fluent. His literary arts made his poetry literarily rich.

Key words: Abdulaziz al-Zamzami, Arabic Poetry in the Ottoman Period, Hedjaz, Praise, Praises of the Prophet, Ikhwaneyat.

İÇİNDEKİLER

Transkripsiyon.....	IV
Kısaltmalar.....	V
Önsöz.....	VI
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	2
1. Konunun Önemi ve Amacı	2
2. Yöntem ve Kaynaklar	4
3. Abdulaziz ez-Zemzemî'nin Yaşadığı Yer ve Dönem.....	5
3.1. Siyasi Hayat	8
3.2. Sosyal Hayat.....	11
3.3. İlmî ve Kültürel Durum.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM	17
EZ-ZEMZEMÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ	17
1. Hayatı.....	18
1.1. Kimliği	18
1.2. Ailesi	18
1.3. Eğitimi.....	19
1.4. Seyahatleri.....	19
1.5. Vefatı.....	20
2. İlmî ve Edebî Kişiliği.....	21
2.1. Eserleri	23
2.1.1. Manzûmetun fi't-Te fsîr	23
2.1.2. Dîvânu'z-Zemzemî.....	25
2.1.3. Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî	25
2.1.4. Tenbîhu Zevî'l-Himem 'âlâ Me'âhizi Ebi't-Ṭayyib mine'ş-Şi'ri ve'l-Hikem	26
2.1.5. Kitâbu Feydı'l-Cûd 'alâ Hadîsi Seyyebetnî Hûd.....	26
2.1.6. Fethu'l-Mubîn fî Medhi Seyyidi'l-Murselîn	26
2.1.7. Hemziyye.....	26
2.1.8. Kitâbun fi'l-Fetâvâ	27
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
EZ-ZEMZEMÎ'NİN DÎVÂNINDA YER ALAN ŞİİRLERDE MUHTEVÂ ÖZELLİKLERİ	28
1. Abdulazîz ez-Zemzemî'nin Dîvânı.....	29

2. Muhteva Bakımından Şiirleri.....	35
2.1. Medih	39
2.1.1. Peygamber Medihleri	41
2.1.2. Diğer Medihleri	58
2.1.2.1. Abdullah b. Abbâs'ı Medhi	58
2.1.2.2. Hz. Hatice'yi Medhi	62
2.1.2.3. Fuḍayl b. İyâz'ı Medhi.....	64
2.1.2.4. İmam Şâfi'î'yi Medhi	65
2.1.2.5. İbnu'l-'Arabî'yi Medhi	68
2.1.2.6. Şeyh Muhammed b. 'Irâk'ı Medhi	73
2.1.2.7. Safevî Eşrâfını Medhi	76
2.1.2.8. Şeyh Ömer el-'Urâbî'yi Medhi.....	77
2.1.2.9. Şeyh Ali eş-Şûlî'yi Medhi	78
2.1.2.10. Şeyh Ebû'l-Kâşım el-Cüneyd Bağdâdî'yi Medhi.....	79
2.1.2.11. Şerif İbni Ahmed'i Medhi.....	80
2.1.2.12. Şeyh Ebu'l-Ğays b. Cemil'i Medhi	81
2.1.2.13. Şeyh İsmâil el-Cebertî'yi Medhi.....	83
2.1.2.14. Şeyh Ebû Bekir el-Haddâd'ı Medhi.....	86
2.1.2.15. Şeyh Ebû Bekir b. Hâssân el-Mısrî'yi Medhi.....	89
2.1.2.16. Şeyh İsâ el-Hitâr'ı Medhi	92
2.1.2.17. Şeyh Ali b. Eflâh'ı Medhi.....	95
2.1.2.18. Sâlihâ Bir Kadını Medhi	97
2.2. Dînî Şiir.....	100
2.2.1 Duâ	100
2.3. İhvâniyyât.....	103
2.4. Şairin Yaşadığı ve Ziyaret Ettiği Yerler Hakkındaki Bilgi ve Tasvirleri.....	107
2.5. Gurbet Şiirleri.....	110
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	115
EZ-ZEMZEMÎ'NİN ŞİİRİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ.....	115
1. Şekil Özellikleri	116
1.1. Uzunluk Bakımından Şiirleri	117
1.2. Kaside Yapısı	119
1.2.1. Matla'	121
1.2.2. Mukaddime.....	124
1.2.2.1 Atlâl	125
1.2.2.2. Gazel	128
1.2.2.3. Tabiat	132
1.2.2.4. Duâ.....	135
1.2.3. Tehalluş	137
1.2.4. Hâtıme	141

1.3. Vezin ve Kafiye Yapısı	147
1.3.1. Vezin.....	148
1.3.2. Kafiye	156
2. Üslûp Özellikleri.....	157
2.1. Kelime Dağarcığı	158
2.2. Cümle Yapıları	163
2.2.1. Haberî Cümleler	164
2.2.2. İnşâî Cümleler	167
2.2.2.1. Emir	167
2.2.2.2. Nehiy.....	169
2.2.2.3. Nidâ.....	170
2.2.2.4. İstifham	172
2.2.2.5. Te‘accub.....	175
2.2.3. Cümlelerde Hazif.....	177
2.3. Anlatım Yöntemleri	179
2.3.1. Muhâvere	179
2.3.2. Tahkiye	181
2.3.3. Beyân Üslûplarından Yararlanma	183
2.3.3.1. Teşbih.....	184
2.3.3.2. Mecâz.....	187
2.3.3.3. Kinâye	189
2.3.4. Bedî‘ Sanatlarından Yararlanma	191
2.3.4.1. Cinâs	191
2.3.4.2. İktibâs.....	194
2.3.4.2.1. Kur’an’dan İktibâs	194
2.3.4.2.2. Hadisten İktibâs.....	199
2.3.4.3. Tazmîn	205
2.3.4.4. Tıbâk	210
2.3.4.5. Mübâlağa	212
2.3.4.6. Tasrî‘	214
2.3.4.7. Murâ‘âtu’n-Nazîr	217
2.3.4.8. Reddu’l-‘Acuz ‘ale’s-Şadr	220
SONUÇ	223
KAYNAKÇA	229

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ء	: ’	ض	: D, d
ب	: B, b	ط	: T, t
ت	: T, t	ظ	: Z, z
ث	: <u>S</u> , <u>s</u>	ع	: ‘
ج	: C, c	غ	: Ğ, ğ
ح	: H, h	ف	: F, f
خ	: <u>H</u> , <u>h</u>	ق	: K, k
د	: d	ك	: K, k
ذ	: <u>Z</u> , <u>z</u>	ل	: L, l
ر	: R, r	م	: M, m
ز	: Z, z	ن	: N, n
س	: S, s	و	: V, v
ش	: Ş, ş	ه	: H, h
ص	: S, ş	ي	: Y, y

Kısa Sesliler:

ـَ	: e, (kalın harflerde a)
ـِ	: İ, i
ـُ	: U, u

Uzun Sesliler:

ـَـ	: Â, â
ـِـ	: Î, î
ـُـ	: Û, û

Not: Yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi eser adları, şahıs isimleri, ve künyeler için, gerekli görülen durumlarda bazı kelimelerin telaffuzlarını göstermek amacıyla kullanılmıştır. Türkçede sık kullanılan özel isimlere transkripsiyon uygulanmamıştır. Bu isimler Türkçede kullanıldığı şekliyle yazılmıştır. Harf-i tariflerin yazımında “el-...” şeklinde küçük harf kullanılmış, cümle başlarında ya da dipnotlardaki isimlerin başlarında da aynı yöntem takip edilmiştir.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	:adı geçen madde
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: ibn, bin
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
İÜİF	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
md.	: maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
neş.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: sayfa
SÜSBE	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV Yay.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: tahkik eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Yayın tarihi yok
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire

ÖNSÖZ

Dil, bir iletişim vasıtası olmasının yanısıra aynı zamanda kültürün de ayrılmaz bir unsurudur. Milletlerin edebiyat tarihlerini inceleyen araştırmacılar dille toplum arasındaki bağı içinde yaşanan dönemin sosyal, siyasal ve benzeri özellikleri yönüyle geniş bir şekilde incelemeler yapmışlardır. Bu araştırmalar yapılırken edebiyat tarihlerini çeşitli sınıflandırmalara tabi tutarak irdelemek mümkün olmuş, kimi dilbilimciler tarihi dönemleri esas alan bir sınıflandırma yapmış kimisi de edebî türleri ölçü alan sınıflandırmalarda bulunmuşlardır.

Arap edebiyatı tarihi yukarıda ifade edilen esaslar çerçevesinde, edebiyat tarihi üzerine yapılan araştırmalarda çeşitli dönemlere ayrılıp isimlendirilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Tarihi, sosyal, siyasal ve benzeri yönleri esas alarak sınıflandırma yapanlar, Arap edebiyatının geçirdiği devreleri şu şekilde isimlendirmişlerdir: *Cahiliyye, Sadr-ı İslam ve Emevîler, Abbâsîler, (Osmanlı) dönemi ve Yeni Devir (Çağdaş) Arap Edebiyatı*. Edebî türleri esas alanlar ise, Arap edebiyatı devrelerini *Nesir Edebiyatı ve Şiir Edebiyatı* şeklinde iki kısma ayırmışlardır.

Bir dildeki en veciz ifade biçimlerinin başında gelen şiir, aynı zamanda onu nazmeden şairi ve içinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel özelliklerine de ışık tutan bir vasıtaadır. Arap edebiyatı tarihinde büyük değeri ve önemi olan şiir, geniş bir coğrafyaya yayılmış, dönem ve bölgelere göre farklı şekil ve özelliklere sahip olmuştur. Zengin bir birikime sahip olan Arap edebiyatının oluşmasında her bölge ve dönemin önemli katkıları olmuştur. Nitekim bu zengin birikimin oluşmasında dikkati çeken bölgelerden biri de Hicaz bölgesidir. Bu nedenle, Hicaz bölgesinin Osmanlı hakimiyetine geçtiği yıllardaki edebî birikimlerinin incelenmesinin büyük bir önem taşıdığı düşüncesinden hareketle, X./XVI. yüzyıl şairlerinden Abdulaziz ez-Zemzemî ve şiirleri hakkında yapılan bu inceleme gerek bölgenin ve gerekse şairin yaşadığı dönemin edebî birikimlerini yansıtmalarının yanısıra döneme ait öne çıkan tarihi özelliklere de ışık tutma konusunda önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacına ulaşmasında yardım ve desteklerini esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. Muhammet TASA'ya ve desteklerini gördüğüm Prof. Dr. Sedat ŞENSOY'a ve Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI'ya içtenlikle teşekkür ederim.

Abdullah GÜMÜŞSOY

Konya - 2023

GİRİŞ

GİRİŞ

Çalışmanın giriş bölümünde konunun amacı, ve değeri, araştırma yöntemi ve araştırmada istifade edilen kaynaklar hakkında bilgi sunulacaktır. Şairin yaşadığı dönemde Hicaz bölgesinin genel durumu hakkında malumat verilecektir.

1. Konunun Önemi ve Amacı

Sâmi diller âilesi içinde Güneybatı Sâmi Diller grubunda yer alan Arap dili İslamiyet'in gelmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır.¹ Arapça dilbilimi, Kur'ân ayetlerinin doğru okunup anlaşılması için zorunlu bir araç olarak değerlendirildiğinden yeni müslüman olan kimseler dinlerini öğrenme maksadıyla Arapçaya ilgi duymaya başlamışlar ve böylece Arapça, İslamiyet'in yayılmasıyla doğru orantılı olarak farklı milletler tarafından öğrenilmeye başlanmıştır. Bunun neticesi olarak Arapça sadece bir ırkın dili olmaktan çıkmış ve bütün bir İslam ümmetinin dili olmuştur. Müslüman topluluklar arasında ortak ilim dili haline gelen Arap diline farklı dönemlerde çeşitli milletlerden birçok âlim katkıda bulunmuş ve eserler telif etmişlerdir. Telif edilen bu eserlerin türlerine bakıldığında şiirin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Şiirin kendine has bir uslûbu, ahengi ve ritmi vardır. Şiir yerine göre hüznün ve sevincin, yerine göre hicvin ve övgünün, yerine göre de cesaret, coşku ve heyecanın işlendiği edebî bir metin türüdür. Bütün bu yönleriyle değerlendirildiğinde, tarih boyunca şiirin en etkili iletişim vasıtalarından biri olduğu görülmektedir.

Edebî sanatlar açısından sözün anlamını en fazla yansıtan edebiyat türleri içerisindeki yazı türü şiirdir. Estetik gayeler ön plana alınarak yazılan şiir aynı zamanda içerisinde bulunduğu topluma bir şeyleri anlatma, duyurma ve hissettirme gayesini barındırır. Toplumların hayatlarında görülen dînî, siyâsî, fikrî, iktisâdî ve sosyo-kültürel konular zamanla edebî türlere de etki etmiştir.² Şiirin edebî değerinin yanısıra, şairin yaşadığı dönemdeki sosyal, kültürel, ilmî ve siyâsî hayata dair izler taşıması bakımından tarihî ve sosyolojik bir değeri de bulunmaktadır. Ayrıca sahasında tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini içeren tabakat türü eserlerde hakkında

¹ Corci Zeydan, *Tarîhu Âdâbi'l-Luğati'l-Arabiyye*, Kahire, Daru'l-Hilal, ts. I, 36.

² Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 1 Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, 32. b., Dergâh, İstanbul, 2014, s, 5.

sınırlı bilgi bulunması durumunda bir şairin şiirlerinden istifade ederek o şairin hayatına dair önemli bilgilere ulaşma imkanı sağlaması açısından da şiirin ayrı bir önemi vardır.

Tez çalışmasının konusu “Arap Şairlerden Abdulaziz ez-Zemzemî ve Şiiri” olarak belirlenmiştir. Çalışmaya konu olan Abdulaziz ez-Zemzemî Osmanlı döneminin ilk yıllarında yaşamış Arap şairlerinden biridir. ez-Zemzemî X/XVI. yüzyılda, Osmanlı Devleti’nin Hicaz bölgesine hakimiyet kurduğu bir dönemde Mekke’de doğmuş ve bu bölgede yaşamıştır.

Köklü bir gelenek ve geçmişi olan Arap şiiri, tarihi süreçler boyunca çeşitli safhalardan geçerek günümüze kadar mevcudiyetini korumuştur. Bir takım ölçülere göre tasnif edilerek isimlendirilen her bir dönem, belli ölçülerde araştırmacıların ilgisini çekerken, XVI-XX. asırlar arasını kapsayan Osmanlı dönemi Arap şiirinin, az sayıdaki çalışma dışında, ihmal edildiği ve üzerinde yeterince çalışma yapılmamış bir alan olduğu görülmektedir. Bununla birlikte özellikle Arap aleminde bu dönem üzerine yeterli araştırma ve inceleme yapılmamış olmasına rağmen “bu dönemin Arap edebiyatı açısından talihsiz bir devre olduğu, Arap edebiyatında duraklama ve çöküş yaşandığı, bu dönem şiirinin kalitesiz olduğu” gibi genelleyici yargılarla ortaya konan karamsar bir tablonun olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Arap şiirinin bahsi geçen dönemdeki durumuna ışık tutabilme adına, bu dönemde yaşamış bir şairin şiirleri özelinde örneklendirmelerle yapılacak bir çalışmanın büyük önem arz ettiği düşünülmektedir. Söz konusu dönem Arap şiirinin nicelik ve nitelik bakımından durumunu tespit etme adına yapılan kayda değer çalışmalar olarak M. Mesut Ergin’e ait “*el-Keyvânî Hayatı ve Şiiri*” adlı doktora tezi, Muhammet Tasa’ya ait “*İbnu’s-Semmân ve Şiirleri*” adlı çalışma, Mücahit Küçüksarı’ya ait “*Arap Şairlerden es-Sefercelânî ve Şiiri*” adlı doktora tezi zikredilebilir.

Çalışmanın temel hedefi, Arap Dili ve Belagatı bağlamında Arap şiirinin Osmanlı dönemindeki durumunu belirlemede bir katkı sunması amacıyla Mekke’de doğmuş bir Hicaz bölgesi şairi olan Abdulaziz ez-Zemzemî’nin şiirlerini edebî açıdan değerlendirmeye tabi tutmaktır.

Alan ile ilgili yapılan araştırmada ez-Zemzemî ve Şiirleri üzerine yapılan kapsamlı bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu nedenle ez-Zemzemî'nin Şiirleri konusunda yapılacak kapsamlı bir çalışmanın, Şairin Şiirlerinde bulunan özellikleri daha ayrıntılı bir Şekilde ortaya koymasđ ve araştırma neticesinde ortaya çıkacak verilerin dönemin aydınlatılmasına katkı saęlayacaęđ düşünülmektedir.

Ayrıca Şair ez-Zemzemî'nin Hicaz bölgesinin Osmanlı hakimiyetine geçtiği yıllarda yaşamış olması da dönemin tarihine ışık tutması bakımından da çalışmanın önemini artırmaktadır.

2. Yöntem ve Kaynaklar

Araştırmada, öncelikle veri toplama, daha sonra toplanan verileri sınıflandırarak değerlendirme yöntemi uygulanmıştır. Şairin bütün Şiirleri taranarak, araştırmanın hedefine ulaşabilmesi için öncelikle Şiirlerin muhtevaları tespit edilmiş, farklı konularda yazılmış Şiirlerden rnekleme yöntemiyle tespit edilen Şiirlerin tercümeleri yapılmış ve bu örnekler kendi içerisinde tasnif edilmiştir. Daha sonra söz konusu Şiirler Arap Dili Belagatđ ve Arap Şiiri lleri çerçevesinde analize tabi tutularak yorumlanmaya çalışılmıştır. Şiirlerin değerlendirmesi yapılırken klasik Arap Şiir Şerhi geleneğinden ve bununla birlikte modern Şiir inceleme ve tahlil metotlarından istifade edilmiştir. Şairin ilmî birikimini tespit edebilmek amacıyla hayatđ hakkında bilgiler derlenmiş, Şiirlerin tahlili yapılırken, Şairin hayatđ ile ilgili elde edilen bilgilerden istifade edilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde Şairin yařadđı bölge olan Hicaz bölgesinin siyasi, sosyal ve kültürel durumu ele alındıktan sonra birinci bölümde Abdulaziz ez-Zemzemî'nin hayatđ ve eserleri, ikinci bölümde Şiirlerin muhteva özellikleri ve nc bölümde de Şiirlerin Şekil zellikleri incelenmiştir.

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin hayatđ ve eserleri için kaynak olarak faydalanılan eserlerden bařlıcalarđ Şunlardır:

- Muhammed el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâira*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İbnu'l-İmâd Ebu'l-Felâh es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, thk. M. el-Arnâvut, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1993.
- Muhibbî, "*Hulâşatu'l-Eser*", Dâru Şâdir, Beyrut, tsz.
- Hayruddîn Ziriklî, "*el-A'lâm*", Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1980.
- 'Alevî b. Abbâs el-Mâlîki, *Feydu'l-Habîr ve Hulâşatu't-Taqrîr*, Matbaatu'l-Cedîde, Kâhire, 1380/1960.

3. Abdulaziz ez-Zemzemî'nin Yaşadığı Yer ve Dönem

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî, hicrî X, mîlâdî XVI. yüzyılda Hicaz bölgesinde yaşamıştır. Her şair ve edibin edebî kişiliği yaşadığı devirle ve toplumun durumuyla yakından ilgilidir. Bu nedenle Abdulaziz ez-Zemzemî'nin hayatına ve edebî kişiliğine etki eden unsurları daha iyi anlamak ve doğru analizler yapabilmek için doğup büyüdüğü ve yaşadığı Hicaz bölgesinin o dönemdeki siyâsî, sosyal ve kültürel yönlerine de kısaca değinilmesi uygun olacaktır.

Coğrafi bir bölgenin adı olan Hicaz bölgesi Arabistan yarımadasında bulunmaktadır. Araplar tarafından Cezîratu'l-'Arab olarak isimlendirilen Arabistan yarımadası ise dünyanın en büyük yarımadası olarak kabul edilmektedir. Yarımadanın kuzey cephesi hariç hemen hemen her tarafı nehirler ve denizlerle çevrilidir.³

³ M. Sabri Küçükbaşcı, "Hicaz", *DİA*, İstanbul, 2007, XVII, 432; A. İbrâhim Şerîf, *Mekke ve'l-Medine fî'l-Câhiliyyeti ve 'Ahdi'r-Rasûl*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, b.y., t.y., s. 13.

Harita: Arabistan Yarımadası-Hicaz Bölge Haritası (Sami b. Abdullah b. Ahmed el-Mağlus, *el-Atlasu 't-Târihi li Sîreti 'r-Rasûl*, Mektebetu'l-'Abikân, Riyad, 2004, s. 53.)

Arabistan Yarımadasının kuzeybatısında yer alan Hicaz bölgesinin coğrafi sınırları şu şekilde belirlenmiştir: Batısında Kızıldeniz, doğusunda Necid, güneyinde Yemen sınırındaki Asir, kuzeyinde bugünkü Ürdün'ün liman şehri Akabe bulunmaktadır.⁴

İslam tarihi açısından Arabistan'ın en önemli bölgesi Hicaz bölgesidir. Zira İslam dini, bu bölgede bulunan ve tarihsel anlamdaki en önemli şehirlerinden biri olan Mekke'de doğmuş, ikinci önemli şehri olan Yesrib (Medine)'de gelişip yayılmıştır.⁵

Osmanlı idarî taksimatı içerisinde ise, Hicaz Eyaleti/Vilayeti olarak tanımlanan bölgenin coğrafi sınırları Kızıldeniz'in doğu sahilinden başlayan, Cidde, Mekke ve

⁴ Ahmed E. Osmanoglu, *Hicaz Eyaletinin Teşekkülü*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004, s. 1

⁵ N. Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1957, s. 70.

Medine ile bunlara bağılı ilçe ve kasbaları içeren bölgeden oluşmaktaydı.⁶ “Hicaz” isminin bölge için hangi tarihlerden itibaren kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte bu isme Câhiliye dönemine ait şiirlerde rastlamak mümkündür.⁷ :[Münserih]

بَرْدٌ نَسِيمِ الْحِجَازِ فِي السَّحْرِ إِذَا أَتَانِي بِرِيحِهِ الْعَطْرِ
أَلْدُّ عِنْدِي مِمَّا حَوَتْهُ يَدِي مِنْ الْآلِي وَالْمَالِ وَالْبَدْرِ

Seher vakti Hicaz 'ın serin esintisi, güzel kokusuyla bana ulaşınca,

(bu) Benim için elimdeki incilerden, maldan ve dolunaydan daha tatlıdır.

Sözlük anlamı olarak “iki şeyi ayıran engel, sınır” manalarına gelen Hicaz kelimesi, “haceze” حَجَزَ fiil kökünden türemiş “beyne بين” harfi ceriyle birlikte kullanılmış iki bölgeyi ayırdığı için verildiği şekilde görüşler bulunmaktadır.⁸ Ayrılan iki bölgenin hangi bölgeler olduğu hususunda; Necid ve Serât arasını ayırdığı,⁹ Tihâme ve Şam arasını ayırdığı,¹⁰ veya Tihâme ile Necid arasını¹¹ ayırdığına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Hicaz bölgesinin sınırları, Şam hudutlarından, Serât Dağlarının altından denize ulaşan bir vadi olan el-Leys'e kadar olan bölgeyi içermektedir. Bölgenin batı sınırlarını, Kızıldeniz sahilleri oluştururken, doğu sınırları ise kuzeydoğu yönünden başlayıp Nufûd çölüne kadar uzanmaktadır.¹²

⁶ Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz*, Semih Ofset, Ankara, 1999, s. 316.

⁷ ‘Antere b. Şeddâd, *Şerhu Dîvâni ‘Antere*, thk. Emîn Sa’îd, el-Maţba‘atu’l-‘Arabîyye, Kahire, t.y., s. 75.

⁸ M. Sabri Küçükbaşcı, “Hicaz”, *DİA*, İstanbul, 2007, XVII, 432-433; Mes‘ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, Beyrut, 2005, II, 49; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, thk. Â. A. Haydar, Dâru’l-Meârif, Kahire, 2009, I, 785.

⁹ İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Luga*, thk. Remzi Muneyr, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 1987, I, 437.

¹⁰ Ebû Mansûr el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luga*, Dâru’l-Mısriyye, Kahire, t.y., IV, 122-123.

¹¹ İbn Sîde, *el-Muhkem ve’l-Muhîtu’l-‘Azam*, thk. A. Hundâvî, Dâru’l-Küttübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2000, III, 60.

¹² Sami el-Mağlus, *el-Atlasu’t-Tarihi li Sîreti’r-Rasûl*, Mektebetu’l-‘Abîkân, Riyad, 2004, s. 53.

3.1. Siyasi Hayat

Abdulaziz ez-Zemzemî, hicrî X. yüzyılda Hicaz bölgesinde yaşamıştır. Bu da mîlâdî olarak XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyıllara tekabül etmektedir. XV. ve XVI. yüzyıllarda İslam âleminde üç büyük devlet (Osmanlı – Memlukler – Safevî Devleti) arasında egemenlik yarışı devam ederken, sömürgecilik ve deniz ticareti ile zenginleşip gücünü artıran Portekiz 1500’lü yıllardan itibaren Hint Okyanusunda bulunan ticaret yolları üzerinde hakimiyet kurmak için Araplarla mücadeleye girmiş ve 1505 yılında Aden Körfezi’nde bulunan ve stratejik bir konuma sahip olan Sokotra adasını ele geçirmişti. 1507 yılında ise Portekizliler Memlük gemilerine saldırıp ilerlemelerini sürdürmüş, Basra Körfezi’nde Hürmüz koyuna yerleşerek, Cidde’ye kadar ilerlemiş, böylece Hicaz ve Basra bölgesine yerleşme hedeflerini net bir şekilde ortaya koymuşlardır.¹³ Hicaz Emirliği ise, Portekiz devletinin bu ilerleyişini engelleyebilecek siyasi ve askeri bir güce sahip değildi. Portekiz’in bu ilerleyişine mani olmak, Hicaz bölgesinin de yönetimini elinde bulunduran Memlük Devletinin sorumluluğundaydı. Ancak yeterli güce sahip olmayan Memlük Sultanı Osmanlı Devleti’nden Portekizlilere karşı yardım talebinde bulundu. Bu yardım isteğine olumlu yanıt veren Osmanlı Devleti Memlüklülere gemi yapımında kullanılacak malzemelerle birlikte barut, top vb. savaş levazımını gönderdi. Yapılan bu yardımlara rağmen Memlüklere karşı daha güçlü durumda olan Portekizlilerin Hicaz bölgesine yönelik oluşturduğu tehdit ciddiyetini korumaktaydı. Hicaz bölgesine yönelik oluşan Portekiz tehdidine karşı Memlük Devletinin siyasi ve askeri açıdan yeterli olamayacağını anlayan Mekke ve Medine ahalisi Osmanlı Devleti’nden yardım istemek üzere 1516’da Yavuz Sultan Selim’e bir heyet göndermek istemiş, ancak Memlük Sultanı buna izin vermemişti.¹⁴ Bu gelişmelere ek olarak Osmanlı Devleti ile Memlükler arasında uzun süredir devam eden Dulkadiroğulları üzerindeki hakimiyet meselesi, bölge ve hac yolları üzerindeki rekabet ve bu yolların güvenliğinin sağlanması konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, iki devlet arasındaki ilişkileri daha da

¹³ Cahid Baltacı, “Basra Körfezi ve Hicaz İçin Osmanlı Portekiz Mücadelesi”, *MÜİF Dergisi*, Sayı:5-6, İstanbul, 1983, s. 155-157.

¹⁴ Ayşe Pul, “Yavuz Sultan Selim’in Güney Siyasetinin Doğu Akdeniz Ticaretine Etkisi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:35, 2014, s. 264-272.

gerginleşmişti.¹⁵ 1514 yılında Safevî tehdidini Çaldıran'da ortadan kaldıran Yavuz Sultan Selim, söz konusu Portekiz Devletinin ilerleyişini durdurmak, Akdeniz'de hakimiyeti ele geçirmek ve Hicaz bölgesinin güvenliğini tesis etmek maksadıyla Mısır seferini başlattı. 1516 yılı Ağustos ayında yapılan Mercidâbık savaşı ile Halep ele geçirilerek kesin bir galibiyet elde eden Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim Mısır harekâtını başlatmadan önce Mısır Sultanı Tumanbay'a bir mektup göndererek sulh teklifinde bulundu. Fakat Tumanbay sulh teklifini reddederek gönderilen Osmanlı elçisini öldürttü. Bu olay üzerine harekete geçen Osmanlı ordusu 1517 yılı Ocak ayında yapılan Ridâniye savaşında Memlûk ordusuna karşı kesin bir galibiyet elde etti.¹⁶

Bu savaşlar neticesinde Mısır, Suriye ve Hicaz bölgelerinin tamamının idaresi Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.¹⁷ Nitekim Ridâniye savaşının Osmanlı Devleti'nin galibiyeti ile sonuçlanmasının akabinde Mekke Emiri Berekât bin Muhammed, oğlu Ebû Numey'i Kâhire'ye göndererek Yavuz Sultan Selim'e Kâbe'nin anahtarını takdim etmiş ve böylece Osmanlı Devletine bağlılığını arz etmişti. Mekke Emiri Şerif Berekât'ın bu tavrı karşısında Sultan Selim, Şerif Berekât'a emirlik sembolü olarak hil'at giydirmiş, Hameyn halkına dağıtmak üzere 200.000 altın birçok hediye vererek Mekke Emiri'ne Mısır hazinesinden maaş bağlamıştı. Osmanlı hükümdarı adına hutbeler okutulmaya başlanmasıyla birlikte Hicaz eyaletinde Osmanlı hâkimiyeti dönemi başlamış oldu.¹⁸ Bu durum Osmanlı Devleti'nin İslam dünyası üzerindeki siyasî gücünü üstün konuma getirmiş ve iktisadî gücünü de artırmıştır. Mısır'ın fethinden sonra sulh yoluyla Hicaz bölgesinin Osmanlı yönetimine geçmesiyle birlikte Mekke emirliğinin sahip olduğu imtiyazlı statüsü de aynen korunmuştur.¹⁹

¹⁵Zekeriya Kurşun, "Osmanlı İdaresinde Hicaz", *Yeni Türkiye*, cilt:6, sayı:31-1, Ankara, 2000, s. 316.

¹⁶Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, cilt:2, s. 751-761.

¹⁷Sâtî' el-Huşarî, *el-Bilâdu'l- 'Arabiyye ve'd-Devletu'l- 'Usmâniyye*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1960, s. 40.

¹⁸Feridun M. Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebû Numey", *İÜİF Dergisi*, Sayı:14, İstanbul, 1994, s. 88-89.

¹⁹F. M. Emecen, a.g.e., s. 90

Hicaz bölgesinin tamamında Osmanlı hükümdarları adına hutbeler okunmasına rağmen mukaddes mekanlara ve Peygamber soyundan geldiği kabul edilen emirlere duyulan saygıdan dolayı Hicaz bölgesinde bulunan kalelere 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı bayrağı çekilmemiştir. Fakat 19. yüzyıldan itibaren etkisini göstermeye başlayan sömürge faaliyetlerinin neticesinde Osmanlı hâkimiyet nişânesi olmak üzere Mekke ve Medine kalelerine bayrak asılmaya başlandı.²⁰

İdarî ve malî işler bakımından Hicaz bölgesinin yönetimi başlangıçta Mısır valilerinin sorumluluğundaydı. Mekke ve Medine'nin kadı, şeyhülharem ve nâzır-ı envâl gibi görevlileri merkezden atanmaktayken bölgenin bütün masrafları da Mısır hazinesinden ve Cidde'nin gümrük gelirlerinden karşılanmaktaydı. Hicaz bölgesi daha sonra Mısır'dan ayrılarak bir müddet Cidde sancak beyliğine bağlandı. Cidde valileri, Vezir rütbesinde bulunarak Cidde, Mekke, Medine veya Tâif'te ikamet edebilmekte ve hac mevsiminde “Aktâr-ı Hicâziyye Nâzır-ı” ünvanıyla hacıların her türlü ihtiyaçlarını karşılamakla sorumluydular. Harem-i şerif'in işlerine ise valinin tayin ettiği “nâibu'l-harem” bakmaktaydı.²¹

Hicaz bölgesinde idarî görevlerde bulunan kadılar, şeyhülharemler, Kâbe miftahdarları gibi görevlilerin yanısıra valinin emrinde sancaktar, alemdar, debbûs çavuşu ve kale kethüdâsı gibi görevliler bulunmaktaydı. Hicaz bölgesinin yönetimi Osmanlılar için bir prestij meselesi sayıldığından ithalat vergileri dışında halktan vergi alınmadığı gibi Hicaz halkı askerlikle de mükellef tutulmamıştı. Bölge halkının ihtiyaçlarını karşılamada ve bölgenin düzenli olarak imarında Osmanlı Devleti hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyordu.²²

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin yaşadığı dönemde Hicaz bölgesinde siyasî ve iktisâdî açıdan sıkıntılı bir durumun olmadığı anlaşılmaktadır. Şair ez-Zemzemî'nin yaşadığı dönemi tespit noktasında şu hususa dikkat çekmekte fayda vardır. Kaynaklarda Abdulaziz ez-Zemzemî'nin dünyaya geldiği tarih olarak belirtilen 1494

²⁰ Z. Kurşun, “Hicaz”, *DİA*, İstanbul, 2007, XVII, 437.

²¹ Z Kurşun, a.g.m., XVII, 437-439.

²² Zekerîya Kurşun, *Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz*, s. 317-318.

yıllarında Hicaz bölgesi Memlûk Devleti idaresindedir. 1516'da Mercidabık ve 1517'de Ridâniye'de gerçekleşen ve Osmanlı Devleti'nin galibiyeti ile sonuçlanan savaşlar neticesinde Memlûkler tarih sahnesinden silinirken Hicaz bölgesi tamamıyla ve sulh yoluyla Osmanlı Devleti'nin idaresine geçmiştir. Araştırma konusu olan şair ez-Zemzemî'nin böylesine önemli bir geçiş dönemine şahitlik etmiş olması ve bunun şiirlerine ne derece etki ettiği hususu daha sonraki ilgili bölümlerde ele alınıp incelenecektir.

1700'lü yıllardan sonra Hicaz bölgesinde, başlangıçta dinî bir söyleme sahip olarak ortaya çıkıp daha sonra siyasî bir anlam ve hedef kazanarak bölgede bir takım olayların yaşanması ile buna bağlı olarak ortaya çıkan siyasî istikrarsızlıklar vb. gelişmeler çalışmanın konusu olan Abdulaziz ez-Zemzemî'nin yaşadığı dönem sonrası yüzyıllarda gelişen durumlar olması nedeniyle burada zikredilme ihtiyacı duyulmamıştır.

3.2. Sosyal Hayat

İslâm dünyası için önemli dinî mekânları bünyesinde bulunduran Hicaz bölgesi, tarih boyunca Şam ve Yemen'i birleştiren ticaret yolunun üzerinde bulunması nedeniyle yarımadanın iki bölgesini birbirine bağlayan bir geçit noktası konumundaydı.²³

Coğrafi açıdan farklılık arzeden Hicaz bölgesinde dağlar, düz araziler, çöller ve vadiler yan yana sıralanmıştır. Hicaz'ın coğrafi yapısındaki bu özellik bölgeye aynı zamanda tabî bir korunak imkanı kazandırmıştır. Bölgenin genelinde sert çöl ikliminin özellikleri hakimdir. Yemen ve Hadramut'a kadar olan bölgeler ise sert çöl ikliminin yanı sıra sarp dağlarla çevrilidir. Hicaz bölgesi etrafında tarih boyunca tarihe yön veren devletlerden Babil, Sümer, İran'da Pers, Anadolu'da Bizans, Roma, Mısır'da farklı büyük devletler kurulup yıkılırken ve büyük tarihî gelişmeler kaydedilirken, Hicaz bölgesi hiçbir zaman bir başka devletin işgaline uğramıştır.²⁴

²³ M. Sabri Küçükbaşcı, "Hicaz", *DİA*, İstanbul, 2007, XVII, 435-437.

²⁴ Bilal Gök, "Hz. Muhammed'in (AS) Doğduğu Ortam: Hicaz Bölgesi Şehirleri", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, cilt:7, sayı: 13, 2014, s. 56-60.

Hicaz bölgesinde farklı etnik kökenlere mensup insanlar bir arada yaşamakla birlikte çoğunluğu oluşturan etnik grup dağınık bir şekilde yaşayan Araplardı. Erken çağlardan itibaren bölgede hakim olan coğrafi şartlar nedeniyle yerleşik hayattan daha çok göçebe hayat tercih edilmiştir.²⁵ Hicaz bölgesinde toplumsal hayatın şekillenmesinde iki toplumsal sınıfın olduğu görülür. Bunlar, yaşadıkları mekân ve yaşam tarzlarına göre hadarîler ve bedevîler olarak isimlendirilmişlerdir. Hadarîler, şehir merkezlerinde yaşayıp, ticaretle ve ziraatle geçimini sağlamaktaydı. Bedeviler, çöl ve vahalarda göçebe olarak yaşayıp çoğunlukla hayvancılıkla geçimlerini sağlayan, aynı zamanda bölgede önemli bir güç ve nüfuza sahip Arap aşiretleriydi.²⁶

Hicaz bölgesinin merkezi ve aynı zamanda bu çalışmanın konusu olan şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin de doğup büyüdüğü Mekke'de Osmanlı hakimiyeti yıllarındaki nüfusu ile ilgili XIX. yüzyıla gelinceye kadar resmî tespite dayalı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti tarafından verilen tahsisat kayıtlarından şehrin nüfusu tahmini olarak 15.000 civarındadır.²⁷

Arap dünyasındaki Osmanlı hâkimiyeti genel olarak bu bölgelerdeki sosyal ve ekonomik gelişmelere de olumlu katkılar sağlamıştır. Bölgede bulunan şehirler gelişerek ticarî hayatta canlılık başlamış, bilhassa ticari alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı Devletinin bölgede kurduğu hakimiyet ile birlikte Müslümanlar için büyük önem arz eden mukaddes mekanlar dış tehditlerden korunmuş ve bölge halkı “surre” adı altında yapılan nakdî yardımlar ve zengin vakıflarla desteklenmiştir.²⁸

Osmanlılar Hicaz bölgesine dini hizmetler götürmekle kalmamış, bununla birlikte sosyal hizmet sağlama konusuna da büyük önem atfetmişlerdir. Özellikle Mekke ve Medine ahalisine maddi yardımlar göndermekle birlikte; Hac yollarının güvenliğini sağlama, su temini için alt yapı hizmetleri, Kâbe'nin bakım ve onarımı gibi bir çok konu ile ilgilenmişlerdir. Hicaz su yolu projesi, temizlik ve sağlık hizmetlerini

²⁵ Küçükbaşçı, “Hicaz”, *DİA*, 435-436.

²⁶ M. Fayda, “Bedevi”, *DİA*, İstanbul, 1998, V, 311-312.

²⁷ M. Sabri Küçükbaşçı, “Mekke” *DİA*, İstanbul, 2003, XXVIII, 563-572.

²⁸ Sadık Eraslan, “Osmanlıların Haremeyn-i Şerifeyn Hizmetleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 1999, c. 35, sayı 1, s. 220; Feridun Emecen, “Osmanlılar” *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 493.

sağlamak üzere oluşturulan kurumsal hizmetlerle hem Hacıların hem de Mekke halkının sağlığını korumak amaçlanmıştır. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele amacıyla karantina teşkilatı tesis edilmiştir. Yapılan sosyal yardımlarla fakir ve kimsesizler için misafirhaneler kurularak, bölge halkının ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.²⁹

Sonuç olarak Hicaz bölgesinde toplumsal hayat birçok alanda farklılığı barındırmakta, bölge ve çevresinde, şair ez-Zemzemî'nin yaşadığı yüzyılda yaşanan önemli siyasi gelişmelere rağmen sosyal hayatın bu gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmediğini söylemek mümkündür. Toplumunu oluşturan sınıfların idareciler, ulemâ ve halk olmak üzere üç gruptan oluştuğu değerlendirildiğinde şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin ulemâ sınıfında yer aldığı, aynı zamanda Mekke Müftülüğü, Hicaz Müftülüğü gibi dînî idârî görevler üstlendiği görülmektedir.

3.3. İlmî ve Kültürel Durum

Osmanlı Devlet'nin en geniş sınırlarına ulaştığı XV. ve XVI. yüzyıl dönemlerindeki bu coğrafi inkişaf, sosyo-kültürel, ilim ve medeniyet alanında da kendisini göstermiştir. Gerçekleştirilen fetihlerin ardından bir anlamda altın çağını yaşayan Osmanlı Devleti Padişahları ilmî çalışmalara kıymet verip ulemaya saygı göstermiş, hatta kimi Padişahlar şiir ve edebiyata özel ilgi duymuşlardır. Bu dönemde medreseler, kütüphaneler inşa edilmiş, ilim adamları önemli mevkilere getirilmişlerdir. Bütün bunların neticesinde ilmin ve bilimin her alanında gelişmeler kaydedilmiştir.

Arap edebiyatı ve tarihi araştırmacılarının büyük çoğunluğu genel olarak bu dönemin Arap edebiyatı açısından talihsiz bir devre olduğunu, Arap edebiyatında büyük bir duraklama ve çöküş yaşandığını ifade ile Osmanlı hakimiyeti yıllarının Arap coğrafyası adına üç asır devam eden çöküş süreci olduğunu ileri sürmektedirler.³⁰

²⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara, 1972, s. 13-14; Muhammed Emin Mekkî, *Hulefâ-i İzâmi 'Uşmâniye*, İstanbul, 1318, s. 26.

³⁰ Corci Zeydan, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Daru'l-Hilal, Kahire, t.y. III, 291-292; A. Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru Nahda, Kahire, t.y., s. 400-401; Bekrî Ş. Emin, *Mutala 'ât fi 'ş-Şi'ri'l-Memlûkî ve'l-'Uşmânî*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2009, s. 43-45.

Osmanlı döneminin Arap ülkeleri ve edebiyatı açısından karanlık bir dönem olarak vasıflandırılması, XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başları itibariyle Arap ülkelerinde etkisini gösteren, batılı güçlerin sömürgeleştirme zihniyeti ile ortaya çıkan olumsuz propagandaların yansımaları olduğu anlaşılmaktadır.³¹

Söz konusu dönem kültürel ve ilmî çalışmalarıyla objektif olarak değerlendirildiğinde Arap dili ve edebiyatının söz konusu iddialarda ileri sürüldüğü şekliyle büyük bir çöküş yaşamadığı, aksine bu alanda pek çok kaliteli eserin yazıldığı ve birçok değerli edip ve şâirin yetiştiği görülmektedir. Nitekim Osmanlı döneminin Arap dili ve edebiyatı açısından talihsiz bir dönem olduğu tezine katılmayan tarih ve edebiyat alanında çalışmaları olan birçok araştırmacı ilim adamı da bulunmaktadır.³²

Bu araştırmacılardan birisi olan yakın dönem Suriyeli tarihçilerden Leylâ es-Sabbâğ (ö. 2013) Osmanlı dönemini kültürel ve ilmi yönleriyle ele alıp incelediği çeşitli makale ve eserlerinde bu dönemde hızlı bir bilimsel hareketlilik yaşandığı, Osmanlı yönetiminin dönemin kültür hayatını çöküntüye uğratacak girişimlerde bulunmadığı, aksine desteklediği tespitini yapmaktadır. Osmanlı döneminde Suriye'nin siyasî, iktisâdî ve sosyal hayatını inceleyen önemli kaynak eserler arasında sayılan ve Suriye Kültür Bakanlığı Yayınları arasında basılmış bir çalışmada bu yöndeki tezlerini ispatlayacak çok önemli bilgi ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.³³

Genelde Arap edebiyat tarihçilerinin özelde ise modern dönem Arap edebiyat tarihçilerinden Şevki Dayf'ın konu ile yaklaşımları üzerine yapılan analitik bir çalışmada bazı önemli bulgulara ulaşılmıştır. Yapılan bu araştırma sonucunda; Şevki Dayf'ın Osmanlı dönemi Arap edebiyatını müstakil bir bölüm çerçevesinde ele almadığı, döneme dair yapılan sınırlı atıfların dönemin gerçekliğini yansıtmak için yeterli olmadığı, Şevki Dayf ve ondan etkilenen araştırmacı ve yazarlar tarafından,

³¹ Feridun Emecen, "Osmanlılar" *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 493.

³² M. Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, Adal Ofset, 1. bs., Konya, 2007, s. 42-43.

³³ L. es-Şabbâğ, *el-Mucteme 'u'l-'Arabi's-Sûrî fî Maṭla 'i'l-'Ahdî'l-'Uşmânî*, Menşûrâtu Vizâratî's- Şekâfeti's-Sûriyye, Dimeşk, 1973, s. 113-114.

Osmanlı döneminde Arap edebiyatı sahasında yazılmış ve konuya dair daha net fikirler verecek eserlerin görmezden gelindiği ifade edilmektedir.³⁴

Hicaz bölgesi, Osmanlı hakimiyetine geçtiği yıllardan itibaren özellikle Mekke, Medine şehirleri Osmanlı medeniyetinin temel özelliklerini yansıtan birer merkez haline gelmeye başladı. Mekke ve Medine şehirlerinde padişahların ve hanedan mensuplarının özel gayretleri ve zengin vakıfların destekleriyle mescidler, idarî bina ve medreseler, misafirhaneler, sebil ve imarethaneler yapıldı. Mekke ve Medine, Osmanlı hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan çeşitli milletlere mensup Müslümanların ziyaret etmeyi arzuladıkları bir belde olma özelliğini artırdı. Söz konusu bu rağbetin artmasında bölgenin kutsal mekânları barındırıyor olmasının yanısıra Osmanlı Devleti'nin Hicaz bölgesine yönelik siyasetinin ve bölgeye verdiği önemin etkisi büyük olmuştur. Etnik kökenleri ve kültürleri farklı olan bu insanlar kendi örfî ve mahallî adet ve özelliklerini de beraberlerinde taşımış ve böylece kültürel bir sentezin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Bunun neticesinde bölgede mimarîde, mûsikîde, hatta giyimde kuşamda ve mutfak kültüründe özgün bir gelenek doğmuştur.³⁵

Dinî ilimler için bir merkez olma özelliğini kaybetmeyen bölge, Osmanlı döneminde de ulemâ sınıfı için merkezî bir konum olma vasfını sürdürmüştür. İlmî alanda canlılığın korunması hususunda Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî'de oluşturulan ilmî halkalarının, kütüphanelerin, sayıları artırılan medreselerin önemli rolü oldu. Taberî (ö. 1033/1624), İbnu'z-Zahîre (ö. 940/1534), Abdüşşekûr (ö. 1119/1707), Dahlân (ö. 1304/1886) gibi nesiller boyu ilimle iştiğal eden ve evlerini adeta ilim merkezi haline getiren âlimler bu dönemin öne çıkan isimleri olarak zikredilebilir. Şam, Anadolu, Mağrib, Mısır'a uzanan bir coğrafyaya mensup olup bölgeye yerleşen ve örnekleri çoğaltılabilecek söz konusu âlimlerin, Osmanlı döneminde Hicaz bölgesinde kültürel hayatın canlı kalmasında büyük katkıları oldu.³⁶

³⁴ Naim Hank, *Darulfunun İlahiyat*, (araştırma makalesi) İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2019, 30(2): 499-528.

³⁵ M. Sabri Küçükbaşcı, "Mekke", *DİA*, İstanbul, 2007, XXVIII, 566-568.

³⁶ Küçükbaşcı, a.g.m., s. 567-568.

Araştırma konusu olan Abdulazîz ez-Zemzemî'nin doğup büyüdüğü, yaşadığı, ilim elde ettiği dönemi sosyal, siyasî ve kültürel yönleriyle tanınmasına katkı sağlayacağı düşünölen bu bilgilerden sonra şâirin hayatı ile ilgili elde edilen bilgiler sunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
EZ-ZEMZEMÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

EZ-ZEMZEMÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1. Hayatı

Çalışmanın bu bölümünde özellikle el-Muhibbî'nin *Hulâsatu'l-Eser*, ez-Ziriklî'nin *el-A'lâm*, Muhammed el-Ğazzî'nin *el-Kevâkibu's-Sâira*, İbnu'l-İmâd'ın *Şezerâtu'z-Zehab* gibi biyografi tarzı bilgiler sunan eserlerden şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin hayatı ve edebî kimliği hakkında bilgiler verilecektir. Ancak zikredilen eserlerde Abdulaziz ez-Zemzemî'nin hayatına dair tafsilatlı bilgiler bulunmayıp genelde birbirinin tekrarı mahiyetinde dile getirilen sınırlı bilgilere ulaşılmıştır.

1.1. Kimliği

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin tam ismi; 'İzzuddîn b. Ali b. Abdulazîz b. Abdisselâm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. 'Ali b. Ahmed b. 'Ali b. Muhammed b. Dâvûd el-Beydavî eş-Şâfi'î el-Mekkî'dir. Nesebi açısından aslı itibariyle, Şiraz'dan gelip Mekke'ye yerleşmiş bir aileye mensup olduğu için "Şîrâzî", Şâfiî mezhebine mensubiyetinden dolayı "eş-Şâfi'î, Mekke'de doğup yetiştiği için de "el-Mekkî" adlarıyla da künyelenmiştir. Abdulazîz ez-Zemzemî Mekke'de 900/1495 yılında doğmuştur.³⁷

1.2. Ailesi

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin büyük dedesi Ali b. Muhammed Irak bölgesinden gelerek 730/1330 senesinde Mekke'ye yerleşmiştir. Burada Zemzem kuyusu hizmetlerinde bulunmuştur. Şair ez-Zemzemî'nin dedesi Ali b. Muhammed'in ve daha sonra onun neslinden gelenlerin zemzem kuyusu ile ilgili hizmetlerde bulunmaları sebebiyle aile "ez-Zemzemî" künyesiyle şöhret bulmuştur.³⁸

³⁷ Muhammed Emin el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, Dâru Şâdir, Beyrut, tsz., II, 426-427; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut, 5. Baskı, 1980, IV, 23; Necmuddîn el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâira*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, II, 168; İbnu'l-İmâd es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri*, thk. M. el-Arnâvut, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1993, X, 488.

³⁸ Abdulaziz el-Mâlikî, *Feydu'l-Habîr*, Maţba'atu'l-Cedîde, Kâhire, 1960, s. 1-3; H. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 23.

1.3. Eğitimi

Abdulaziz ez-Zemzemî ile ilgili çocukluk yıllarına dair kaynaklarda çok detaylı bilgi olmamakla birlikte ilim tahsilini Mekke’de önde gelen âlimlerin yanında tamamladığı anlaşılmaktadır. Arap Dili ve özellikle Arap şiirinde tebârüz etmiş olmasının yanısıra Fıkıh, Tefsir, Hadis vb. dinî ilimlerle ilgili alanlarda da kendisini yetiştirmiştir. ez-Zemzemî, 940/1534 senesinde Mekke-i Mükerreme’de, Harem-i Şerif’te ders halkaları oluşturup halkın sorularına yönelik fetvalar veren İbn Hacer el-Heytemî’nin (ö. 974/1567) ders halkalarına katılmıştır.³⁹ Yine 942/1536 yılında hac vecibesini eda etmek üzere Mekke’ye gelen Şâfiî fakihlerinden İbn Ziyâd el-Ğaysî (ö. 975/1568) ile ilmî müzâkereler yapmıştır.⁴⁰

1.4. Seyahatleri

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî’nin seyahatlerine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak şairin *Dîvân*’ından hareketle gerek şiirlerine başlamadan önce verdiği bilgilerden gerekse beyitlerinde geçen ifadelerden çok seyahat eden bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber’i medih amacıyla nazmettiği bir şiirinin girizgâhında özetle şu bilgileri zikretmektedir. “*Rum diyarına yaptığım ikinci yolculuğum (hicri) 952 yılıydı. Bu yolculuk esnasında binek vasıtam olan kâtırdan kalçamın üzerine düştüm ve neredeyse hareket edemeyecek şekilde yaralandım. Yolculuk bana çok meşakkatli ve zahmetli oldu ve bu kasideyi Rasûlullâh’ın bereketiyle yolculuğun kolaylaşması ümidiyle yazdım, derken bu hal üzereyken Kostantiniyye’ye (İstanbul’a) yaklaştık ki bu şehir:*

وَهِيَ وُجْهَةٌ آمَالِنَا، وَمَقَرُّ تَحْتِ سُلْطَانِنَا أَدَامَ اللَّهُ ظِلَّهُ عَلَى الْإِسْلَامِ، وَحَمَى جَسَدَهُ مِنْ جَمِيعِ الْأَسْقَامِ وَالْأَلَامِ

Arzularımızın hedefi, Sultânımızın tahtının makamı - “Allah İslâmın üzerine gölgesini dâim kılsın, bedenini hastalık ve elemelerden korusun”- derken bu hal üzere şehre girdik..”⁴¹

³⁹ Kallek Cengiz, “el-Heytemî”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 532.

⁴⁰ H. İbrahim Acar, “İbn Ziyâd el-Gaysî”, *DİA*, İstanbul, 2007, XX, 467.

⁴¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 79.

Şairin bu ifadelerinden Osmanlı idaresinde olan Anadolu topraklarına birden fazla yolculuk yaptığı anlaşılmaktadır. Yine bir başka şiirinin giriş bölümünde “938 yılında Anadolu diyârında yaptığımız yolculukta Konya şehrine yaklaştığımız”⁴², İmam Şâfi’î’yi methettiği şiirine başlarken “Rum diyarına gitmek için çıktığımız yolculuğumuzda Mısır’a girdiğimizde İmam Şâfi’î’yi kabrinde ziyaret ettik”⁴³, Şam’a 932 yılında yaptığımız yolculukta Şam’a girdiğimizde İ. ‘Arâbi’yi methetmek üzere şu beyitleri nazmettim”⁴⁴, Yemen ziyaretimde Salihlerin kabirlerini ziyaret ettim”⁴⁵ ifadelerinden şairin Hicâz bölgesi dışına seyahatler yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak gerek bu açıklamalarında gerekse şiirlerinde bu seyahatleri ne amaçla yaptığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şair ez-Zemzemî bir başka şiirinin giriş bölümünde h. 930 senesinde yaptığını belirttiği bir yolculuğunda, bugün itibariyle Antalya ili sınırları içerisinde, en eski yerleşim yerlerinden biri olan Elmalı ilçesine uğradığını şehrin isminin elma kelimesinden geldiğini ve kentte çok çeşitli meyveler yetişmekle birlikte “Elmalı” kelimesinin “elma beldesi” anlamına geldiğini ifade ederek kentin nezih bir yer olduğunu, hatta Mekke’den sonra kendisine en hoş helen şehrin burası olduğunu dile getirmektedir.⁴⁶

1.5. Vefatı

Abdulazîz ez-Zemzemî’nin vefat tarihi hususunda kaynaklarda ihtilaf edildiği görülmektedir. İbnu’l-‘İmâd *Şezerâtu’z-Zeheb* adlı eserinde, Muhammed el-Ğazzî *el-Kevâkibu’s-Sâira*, Kehhâle *Mu’cemu’l-Muellifîn* adlı eserlerinde şairin vefat tarihini 963/1555 olduğunu ifade ederken; ez-Ziriklî’nin *el-A’lâm*, el-Muhibbî’nin *Hulâsatu’l-Eser*, Abdulkâdir el-Huseynî’nin *en-Nûru’s-Sâfir* adlı eserlerinde Mekke’de 976/1568 yılında vefat ettiği bilgisi yer almaktadır.⁴⁷ Vefat tarihi

⁴² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 139.

⁴³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 149.

⁴⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 151.

⁴⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 172.

⁴⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 229.

⁴⁷ H. Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, 23; es-Sâlihî, *Şezerâtu’z-Zeheb*, X, 488; Muhammed el-Ğazzî, *el-Kevâkibu’s-Sâira*, II, 168; Ö. Rıza Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muellifîn*, 1. b., Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1994, II, 167; el-‘Ayderûs, *en-Nûru’s-Sâfir*, s. 427-428.

hakkındaki bu farklı bilgilerle ilgili olarak, Dîvânu'z-Zemzemî'nin tahkikini yapan muhakkik Hüseyin Hıdır es-Şayyâd eserin mukaddime bölümünde bu hususa değinerek bazı tarihçilerin şairin vefat tarihi hakkında hata yaptıklarını, aynı ismi taşıyan torununun vefat tarihi ile karıştırmış olabileceklerini ifade ederek doğrusunun 976/1568 olduğunu belirtmektedir.⁴⁸

2. İlmî ve Edebî Kişiliği

Abdulazîz ez-Zemzemî'nin iyi bir zekâyâ ve kuvvetli bir hafızaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çok seyahat etmiş, farklı coğrafyalar görerek, bu bölgelerde bulunan seçkin ilim adamlarının ders halkalarına katılmıştır.⁴⁹

Döneminde edebî kişiliği ile meşhur olan Abdulaziz ez-Zemzemî lügat ve edebiyat ilimlerinin yanı sıra Tefsir, Fıkıh ve Hadis ilimlerinde de rüşdünü ispatlamış, Şafiî mezhebine mensubiyeti olan bir fıkıh âlimidir.⁵⁰ İlmî ve edebî şahsiyeti ile şöhret bulan ez-Zemzemî, “âlimlerin reîsi” olduğunu vurgulamak amacıyla döneminde “Abdulazîz er-Reîs ez-Zemzemî” şeklinde de isimlendirilmiştir. Eğitimini tamamlamasının ardından müderris olarak görevlendirilen ez-Zemzemî,⁵¹ Haremeyn Âlimi, Mekke Müftüsü ve Hicaz Müftüsü ünvanlarıyla da çeşitli görevlerde bulunmuştur.⁵²

Aslen Şîrazlı bir aileye mensûp olmasına rağmen Mekke'de doğmuş, ilköğrenimine burada başlayıp Mekke'de devam etmiş olması, çocukluk ve gençlik yıllarını buralarda geçirmiş olması sebebiyle kendisini Hicaz bölgesine ait olarak görmekte ve bunu şiirlerine yansıtmaktadır. Kutsal bölgelere olan sevgi ve iştihakını, Hz. Peygamber'e olan sevgi ve muhabbetini methiye ve mersiye türünde yazmış

⁴⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 9-10.

⁴⁹ el-Ğazzî, *el-Kevâkib*, II, 168.

⁵⁰ Zirikî, *el 'A'lâm*, IV, 23.

⁵¹ Abdulaziz el-Mâlikî, *Feydu'l-Habîr*, Mukaddime bölümü.

⁵² el-Ğazzî, *el-Kevâkib*, II, 168; H. İbrahim Acar, “İbn Ziyâd el-Gaysî”, *DİA*, XX, 467.

olduğu kasidelerinde sıklıkla dile getirmektedir. Hz. Peygamber’in varlığının şefaati vesilesi olacağını ifade ederken şu dizeleri kaleme almıştır.⁵³ : [Basît]

وَجْهُهُ حُجَّتُنَا الْبَيْضَاءُ فِي يَوْمِ تَسْوَدُ عَلَى النَّاسِ بِالْحُجَجِ

“O’nun (Hz. Peygamber’in) yüzü/varlığı, delillerin insanların aleyhine olduğu kararını günde bizim için aydınlık bir delildir.”

Abdulaziz ez-Zemzemî’nin ilmi ve edebî kişiliği hakkında değerlendirme yapan *en-Nûru’s-Sâfir ‘an aḥbâri’l-Karni’l-‘Âşir* adlı eserin müellifi mutasavvıf, tarihçi ve fakih Abdülkâdir b. Şeyh el-‘Ayderûs (ö. 1038/1628) ez-Zemzemî’nin Mekke’nin önde gelen ilim ve fazilet sahibi kişilerinden olup güzel bir şiir yeteneğinin ve güçlü bir ifade kabiliyetinin olduğunu belirtmektedir.⁵⁴

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî’nin döneminde yaşamış, Mısırlı mutasavvıf, şair ve aynı zamanda tefsir alimi olup *Tefsîru Bekrî* adlı eserin müellifi Cemâluddîn Ebu’l-Hasen el-Bekrî es-Sıddîkî şair ez-Zemzemî’yi şu beyitlerle vasfetmektedir.⁵⁵ : [Basît]

أَجَلُ حَيْرَانَ بَيْتِ اللَّهِ قَاطِبَةً عِلْمًا إِذَا وُصِفُوا فِي مَكَّةَ الْعُلَمَاءُ
أَنْتَ الَّذِي بِصِفَاتِ الْفَضْلِ أَجْمَعِهَا فِي بَلَدَةِ اللَّهِ أَوْلَى سَائِرِ الْعُلَمَاءُ

Mekke’deki alimler vasfedildiklerinde (onlardan bahsedildiğinde) ilim bakımından Beytullah’ın komşuları içerisinde en büyüğüdür.

Sen ki Allah’ın beldesi olan Mekke’de diğer alimlerin öncüsü olarak bütün erdem sıfatlarına (sahip olansın).

⁵³ Abdulazîz ez-Zemzemî, *Dîvânu’z-Zemzemî*, thk. Hüseyin Hıdır es-Şayyâd, Matba‘atu Dâri’l-Kutub ve’l-Veşâiki’l-Kavmiyye, Kâhire, 2013, s. 58.

⁵⁴ Abdülkâdir el-‘Ayderûs el-Huseynî, *en-Nûru’s-Sâfir*, thk. Mahmud el-Arnâvut – Ekrem el-Bûsî, 1. b., Dâru Sâdir, Beyrut, 2001, s. 428.

⁵⁵ el-‘Ayderûs el-Huseynî, *a.g.e.*, s. 428

Abdulazîz ez-Zemzemî'nin meşhur talebeleri arasında şair Abdulkadir b. Muhammed et-Taberî (ö. 1033/1624) ve Yemenli, tarih ilminde meşhur olmuş Cemâluddîn Muhammed Ahmed eş-Şillî (ö. 1093/1682) yer almaktadır.⁵⁶

Bölümün girişinde biyografi tarzı bilgiler sunan eserlerde şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin hayatına dair tafsilatlı bilgiler bulunmayıp genelde birbirinin tekrarı mahiyetinde sınırlı bilgiler olduğu ifade edilmişti. Bununla birlikte *Dîvân*'ında yer alan şiirlerin giriş bölümlerinde “*Mısır yolculuğumda şu şiiri nazmettim, Rum diyarından çıkarken şu beyitleri söyledim, Kostantiniyye dönüşü şu şiiri yazdım*” tarzında yaptığı açıklamalardan şairin yaşadığı bölge olan Hicaz bölgesi dışına da çok ziyaretler yaptığı anlaşılmaktadır. Ziyaret ettiği yerler özellikler Yemen, Rum diyarları hakkında ve bu ziyaretler için yolculuk yaparken yaşadığı zorluklar ve sıkıntılar ile karşılaştığı kervanlar üzerine çeşitli tasvirler yaptığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili örnekler çalışmanın ikinci bölümünde “Şairin Yaşadığı ve Ziyaret Ettiği Yerler Hakkındaki Bilgi ve Tasvirleri” başlığı altında incelenecektir.

2.1. Eserleri

Küçük yaşlarda şiir yazmaya başlayan Abdulazîz ez-Zemzemî “Haremeyn Âlimi” ve “Hicaz Müftüsü” gibi ünvanlarla önemli ilmî vazifelerde bulunmuş ve geride birçok eser bırakmıştır. Geride bıraktığı eserleri özellikle Arap Dili ve Belagatının yanı sıra çok yönlü bir ilmî birikime sahip olduğunu göstermektedir.

2.1.1. Manzûmetun fi't-Te fsîr

Manzûmetu'z-Zemzemî ismiyle de bilinmekte olan bu eser tefsir ilmi ile ilgili yazılmış manzûm bir eserdir. Recez bahri ile nazmedilen manzûme, 158 beyitten oluşmaktadır. Müellif manzumesini altı ana başlık ve ve bir hâtimeden oluşturmuştur. Manzumenin giriş kısmında, Hz. Peygamber'e Kur'an-ı Kerim'i vahyedenin Yüce Allah olduğu zikredilerek söze başlanmış, daha sonra manzumenin ne amaçla yazıldığı ve yazılış metodu hakkında şiirsel ifadeyle bilgiler sunulmuştur.

⁵⁶ Musa Yıldız. “Abdulkadir b. Muhammed et-Taberî”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 312; Mustafa Bilge, “Şillî”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX,163.

Abdulazîz ez-Zemzemî, bu eserinde es-Suyûtî'ye ait (ö. 911/1505) *en-Nuķâye* adlı tefsir usûlü alanında yazılmış metni esas alarak ve bunu manzumesinin giriş kısmındaki ilk altı beyitte şu sözlerle ifade etmiştir.⁵⁷: [Recez]⁵⁸

1	تَبَارَكَ	الْمُنَزَّلُ	لِلْفُرْقَانِ	عَلَى	النَّبِيِّ	عَطْرِ	الْأَزْدَانِ		
2	مُحَمَّدٍ	عَلَيْهِ	صَلَّى	اللَّهُ	مَعَ	سَلَامٍ	دَائِمًا	يَعِشَاهُ	
3	وَ	آلِهِ	وَ	صَحْبِهِ	وَبَعْدُ	فَهَذِهِ	مِثْلُ	الْجُمَانِ	عِقْدُ
4	ضَمَّنْتُهَا	عِلْمًا	هُوَ	التَّفْسِيرُ	بِدَايَةً	لِمَنْ	بِهِ	يَحِيرُ	
5	أَفْرَدْتُهَا	نَظْمًا	مِنْ	النُّقَايَةِ	مُهَدَّبًا	نِظَامَهَا	فِي	عَايَةِ	
6	وَاللَّهِ	أَسْتَهْدِي	وَأَسْتَعِينُ	لِأَنَّهُ	الْهَادِي	وَمَنْ	يُعِينُ		

1. Elbise yenleri hoş kokulu Nebi 'ye Furķân 'ı indiren ne yücedir.

2. Allah 'ın salâtı ve daima onu kuşatan selâmı Muhammed 'in üzerine olsun.

3. Ve (selâm/esenlik daima onunla) âl ve ashabıyla olsun. ki bu eser bir inci gerdanlığı gibidir.

4. Tefsir ilmi hakkında bilgisi olmayıp başlangıç aşamasında olanlar için tefsir ilmini bu manzumede kuşatıcı bir şekilde bir araya getirdim.

5. Onu “en-Nuķâye” (adlı eserden) sadece oluşturdum. Bu nazmı özetlerken de çok gayret sarfettim.

6. Allah 'tan hidayet istiyor ve O 'ndan yardım diliyorum. Çünkü hidayet veren koruyup gözetten O 'dur.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'ye ait olan 158 beyitten oluşan söz konusu manzume, tefsir usûlü hakkında temel bilgileri içermektedir. Yukarıda verilen

⁵⁷ Abdulaziz el-Mâliki, *Feydu 'l-Habîr*, s. 4-170; Abdulaziz ez-Zemzemî, *Manzumetu 't-Tefsir*, Mektebetu Nûr, 2015, s. 13, <https://www.noor-book.com/كتاب-منظومة-الزمزمي-في-التفسير> pdf.

⁵⁸ Recez: Aruz sisteminde bir bahir adı olarak kullanılmakla birlikte her mısrasının tek şatırdan oluştuğu Arap şiirinin ilk formudur. (T. Rüştü Topuzoğlu, “Recez”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXIV, 509-510.)

başlangıç kısmından sonraki beyitlerde tefsirin tanımı yapılmış, âyet ve sûre tanımı, Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmenin cevâzı, Mekkî-Medenî sûreler, sebebi nuzûl, lafızlarla ilgili mevzular, ahkâma yönelik vb. hususlar edebî bir üslûp çerçevesinde ele alınarak hâtîme kısmında peygamber isimleri, melek isimleri zikredilerek manzûme tamamlanmıştır. Anlaşılır bir dil ve sade bir üslûpla yazılmış olan bu eser tefsir usulü alanında yazılmış nazım türü örnekleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bu özelliğinden dolayı gerek Hicaz bölgesinde, gerekse bazı Uzakdoğu İslam ülkelerinde yaygın bir şekilde ders kitabı olarak okutulan manzûme ile ilgili birçok şerh ve hâşiye kaleme alınmıştır. Bununla birlikte sosyal medya ortamında sesli ve görüntülü olarak yayımlanan manzume üzerine yazılmış şerh ve hâşiye örneklerine rastlamak mümkündür. Bu durum şair ez-Zemzemî'ye ait tefsir usulü hakkında yazılmış söz konusu manzûmenin geniş bir coğrafyada kabul gördüğünü göstermektedir.⁵⁹

2.1.2. Dîvânu'z-Zemzemî

Bu çalışmanın konusu olan, şairin şiirlerinin toplandığı eserdir. ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ında şaire ait 92 şiir ve 3869 beyit vardır. Şiirlerin tertibi harfu'r-ravî'ye (beyitlerin sonundaki kafiye harflerinin) alfabetik düzende sıralanması esasına göredir. Eserin yazma nüshası Fransa Milli Kütüphane'de (Bibliothèque nationale de France) 3228 numara ile mevcuttur. Eserin yazma nüshası (pdf olarak) Paris'te bulunan Milli Kütüphane'den elde edilmiştir. Hüseyin Hıdır es-Şayyâd tarafından tahkik edilen eser ise 2013 yılında Kâhire'de 298 sayfa olarak basılmıştır.⁶⁰ Bu çalışmanın ikinci bölümünde *Dîvânu'z-Zemzemî* hakkında daha tafsilatlı bilgi verilecektir.

2.1.3. Şerhu Maḳâmâtî'l-Ḥarîrî

Arap dil âlimi Ebû Muhammed Kâşım Ḥarîrî'nin (ö. 516/1122) *el-Maḳâmât* adlı meşhur eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. el-Ḥarîrî'nin toplumsal konulara değinmek üzere, hayalî bir kahraman (Ebû Zeyd adlı hayalî kahraman) oluşturarak,

⁵⁹ M. N. Aktaş, "Tefsir Usûlünde Nazım Geleneği, *Ekev Akademi Dergisi*, sayı: 65, 2016, s. 357.

⁶⁰ Abdulazîz ez-Zemzemî, *Dîvânu'z-Zemzemî*, thk. Hüseyin Hıdır es-Şayyâd, M. Dâri'l-Kutub ve'l-Veşâiki'l-Ḳavmiyye, Kâhire, 2013.

hadiseleri Hâris b. Hemmâm adlı râvî rolünde canlandırılan bir kişinin dilinden, anlaşılır, akıcı ve sade bir ifade biçimiyle dile getirildiği nesir-nazım karışımı eserine ez-Zemzemî'nin yazmış olduğu şerhi Riyad'da 2015 yılında basılmıştır.⁶¹

2.1.4. Tenbîhu Zevi'l-Himem 'âlâ Me'âhizi Ebi't-Ṭayyib mine's-Şi'ri ve'l-Hikem

Arap dili ve edebiyatı alanında yazılmış bir kitaptır. Eserin yazma nüshasının Tahran'da "Kütüphane-yi Meclis-i Şûrâ" adlı kütüphanede 1382 numarada bulunduğu belirtilmektedir.⁶²

2.1.5. Kitâbu Feyḍi'l-Cûd 'alâ Hadîsi Şeyyebetnî Hûd

Hadis şerhi alanında yazılmış bir eserdir. Talebeleri için kaleme aldığı risalesindeki hadisler "Abdullah es-Sıddîk el-Ğumârî" (ö. 1993) tarafından tahrir edildikten sonra Kâhire'de 2013 yılında basılmıştır.⁶³

2.1.6. Fethu'l-Mubîn fî Medḥi Seyyidi'l-Mursefîn

Şair ez-Zemzemî'nin Hz. Peygamber'i övmek amacıyla medih türünde yazmış olduğu bir eseridir. Eserin ismi bazı kaynaklarda "*Fethu'l-Mubîn fî Medḥi Şefî'i'l-Muznibîn*" olarak da geçmektedir.⁶⁴

2.1.7. Hemziyye

Hz. Peygamber'i medih amacıyla yazmış olduğu bir başka eseridir.⁶⁵

⁶¹ Abdulazîz ez-Zemzemî, *Şerḥu Maḳâmâti'l-Ḥarîrî*, Mektebetu Câmî'ati'r-Riyâd, Riyâd, 2015; Hulusi Kılıç, "Harîrî" *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 192.

⁶² <https://ia803000.us.archive.org/8/items/ktp2019-17-01433/ktp2019-17-01433.pdf>; M. Nurullah Aktaş, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:65, s. 360.

⁶³ Abdulazîz ez-Zemzemî, *Kitâbu Feyḍi'l-Cûd 'alâ Hadîsi Şeyyebetnî Hûd*, 4. b., Mektebetu'l-Kâhire, Kâhire, 2013.

⁶⁴ İsmail Durmuş, "Muhammed, Hitâbet ve Fesâhati", *DİA*, TDV yay., İstanbul, 2005, XXX, 453; ez-Zemzemî, *Fethu'l-Mubîn fî Medḥi Şefî'i'l-Muznibîn*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Lâleli, nr. 1890.

⁶⁵ N. Aktaş, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 65, s. 361; İ. Durmuş, *a.g.m.*, s. 453; Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4961, vr. 174-184.

2.1.8. Kitâbun fi'l-Fetâvâ

Şâfiî mezhebi ile ilgili çeşitli konulardaki fetvalardan oluşan bir eserdir. Şair ez-Zemzemî'ye ait daha önce zikri geçen *Manzûmetu'z-Zemzemî* isimli eserine şerh olarak Ebû Amr Abdulkerim b. Ahmed el-Hacûrî el-'Umrî tarafından yazılan *en-Nefhu's-Şezzî 'alâ Manzûmeti'z-Zemzemî* adlı eserin mukaddimesinde bu eser *el-Fetâvâ'z-Zemzemiyye* ismiyle yer almaktadır.⁶⁶

⁶⁶ Ahmed el-Hacûrî el-'Umrî, *en-Nefhu's-Şezzî 'alâ Manzûmeti'z-Zemzemî*, b.y., (web açık erişim pdf), 2015, s. 8.

İKİNCİ BÖLÜM

EZ-ZEMZEMÎ'NİN DÎVÂNINDA YER ALAN ŞİİRLERDE MUHTEVÂ ÖZELLİKLERİ

EZ-ZEMZEMÎ'NİN DÎVÂNINDA YER ALAN ŞİİRLERDE MUHTEVÂ ÖZELLİKLERİ

Arap şiiri ile ilgili olarak Arap edebiyatı tarihine dair kaynaklar incelendiğinde Arap şiirinin başlangıcının m.ö. VI. asra kadar uzandığı görülür. Ancak kafiyeli vezinli şekildeki şiir, Mustafa Sâdık er-Rafî'nin tespitine göre hicretten en fazla 200 yıl öncesine dayanmaktadır.⁶⁷ Zaman içerisinde belli bir şekle giren şiir, kâfiyeli ve vezinli aynı zamanda da bir manaya delâlet eden söze denmektedir. Ana hatlarıyla şiiri çevreleyen dört ana unsur vardır. Bunlar lafız, mana, vezin ve kâfiyedir.⁶⁸

Çalışmanın bu bölümünde Abdulazîz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde ele aldığı konular tespit edilerek örnekler verilmek suretiyle şiirleri muhtevâ yönünden incelenecektir.

1. Abdulazîz ez-Zemzemî'nin Dîvânı

Birinci bölümde şair Abdulazîz ez-Zemzemî'nin eserleri tanıtılırken şâirin *Dîvân*'ı hakkında kısa bir bilgi verilmişti. Burada daha tafsilatlı olarak dîvanın tanıtımı yapılacaktır. Şairin şiirleri ile ilgili muhteva tahliline geçmeden önce çalışmanın hazırlanmasında esas alınan baskının kaynaklarını oluşturan yazma nüshalarla ilgili mâlumât verilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Dîvânü'z-Zemzemî olarak üç mahtût nüsha bulunmaktadır. Bu yazma nüshalardan birincisi Paris Milli Kütüphane'de (Bibliothèque nationale de France) 3228 numara ile mevcuttur. Paris'te bulunan Milli Kütüphane'den pdf olarak bir kopyası elde edilen eserin bu yazma nüshası 110 varaktan oluşmakta, her bir sayfada 19 satır bulunmaktadır. Kitabın iç kapağında kitabın ismi ve altında عفا الله عنه ifadesi yer almakta, bir sonraki sayfada besmele ile başlayan şair ez-Zemzemî'nin mukaddimesi yer almaktadır. Bu mukaddimesine şair, tesbîhat, hamd, senâ, Hz. Peygambere salât ve selâm cümleleri ile başlayarak dîvânı yazma amacını da ortaya koyan şu duâ cümlelerine yer vermektedir. “*Allahım! Dünyada onun (Hz.*

⁶⁷ M. Sâdık er-Rafî, *Târihu Âdâbi'l-'Arab*, Dâr'l-Eymen, Kâhire, t.y., II, 13-15.

⁶⁸ Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, thk. M. Hafâcî, Dâru'l-Kutubi'l 'İlmiyye, Beyrut, ts., s. 54; İbn Raşîk el-Kayravânî, *Kitâbu'l-'Umde*, Dâru Şâdir, Beyrut, 2012, s. 107.

Peygamberin) methi ile bizlere mutluluk verip kalplerimizi sürûr ve müjde ile doldurduğun gibi, ona olan methimizi günahlarımıza keffâret, ahirette de ebedî mutluluk ve kurtuluş vesilesi eyle!” Ardından Hz. Peygamber medhiyesi bölümünden sonra “ümmetin bilgesi” (حبر الأمة) sıfatını da zikrederek Abdullah İbni Abbâs’ı methettiğini, bundan sonra ise mütekaddim ve muteahhir salihler ve âlimler için medih şiirleri yazdığını, bu bölümden sonra da Kâbe, Mekke, Harem, Hicâz ve Meşâir gibi kutsal mekanları zikreden şiirler yazdığını ifade etmektedir. Son bölümü ise Hz. Peygamber’in hadislerinden nazmettiği beyitlerle yine Peygamber methiyeleri ile hitâmuhû misk olarak tamamladığını belirtmektedir. Bu yazma nüshanın sağ taraflarında bulunan sayfaların alt kısımlarında bir sonraki sayfanın ilk kelimesi, müstensih tarafından yazılarak dikkat çekilmiştir. Yine bazı sayfaların kenar kısımlarında farklı rivayetlere dayalı farklı lafız ve beyitlere dair kısa notlar düşülmüştür. Nüshanın hattı genel olarak okunaklı ve iyi durumda olmakla birlikte bazı bölümlerinde rutubete maruz kalarak yer yer silinmelerin olduğu görülmektedir. Yazma nüsha üzerinde bu yazma eserin ne zaman yazıldığı ile ilgili bir tarih kaydı yoktur. Müstensih olarak Ebu’l-Hasan bin Muhammed ibn Abdilazîz ez-Zemzemî el-Mekkî eş-Şâfi’î zikredilmektedir. Bu kişinin de şairin torunu olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüshada bulunan kaside ve mukatta‘aların sayısı 88, beyitlerin toplamı ise 3754’tür.

İkinci yazma nüsha Kâhire’de, Mısır Milli Kütüphanesinde 1552 numara ve أدب rumuzu ile kayıtlıdır. 73 varaktan oluşan bu nüshanın her bir sayfasındaki satır sayısı aynı olmamakla birlikte çoğunlukla 25 satırdan oluşmaktadır. Sayfa sonlarında bir sonraki sayfanın ilk kelimesi not olarak düşülmüştür. Bu nüshada eserin hicrî 1023’te Halife bin Ebi’l-Ferac bin Muhammed bin Abdilaziz bin Ali ez-Zemzemî eş-Şâfi’î el-Mekkî isimli kişi tarafından istinsah edildiği belirtilmektedir. Bu kişinin de şairin torununun oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüsha 88 şiir ve 3185 beyitten oluşmaktadır. Bu nüshanın hattı okunaklı olmayıp varaklar arasında takdim tehir tarzı hatalar vardır. Ayrıca beyit sayısı açısından da eksik olduğu görülmektedir. Hâtıme

kısmına şair ez-Zemzemî'ye ait olmayan Kadı Ebussuûd Efendi'ye ait bir kaside eklenmiştir.⁶⁹

Üçüncü yazma nüsha ise yine Kâhire'de, Mısır Milli Kütüphanesinde 9278 numara ile mevcuttur. 173 sayfadan oluşan bu nüshanın hattı daha okunaklı ve sayfalar numaralandırılmıştır. Sayfaların çoğunluğu 21 satırdan oluşmaktadır. Bu nüshanın hicrî 1353 yılında Hüseyin bin Muhammed er-Rayyis tarafından istinsah edildiği kaydedilmektedir. Bu nüsha 87 şiir ve 3140 beyitten oluşmaktadır.

Paris Milli Kütüphane'deki yazma nüshanın başlık sayfası

⁶⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 11-12.

Paris Milli Kütüphanesi'deki yazma nüshanın ilk sayfası

Bu çalışmada eserin Kudüs Üniversitesi Modern Arap Dili Edebiyatı öğretim üyesi Prof. Dr. Hüseyin Hıdır es-Şayyâd tarafından gerçekleştirilen ve 2013 yılında Kâhire’de 298 sayfa olarak basılan tahkiki esas alınmıştır. Söz konusu tahkiki baskının önsözünde muhakkik, şair Abdulazîz ez-Zemzemî’nin hayatına, şairliğine ve eserlerine dair bilgiler verdikten sonra tahkikin hazırlanmasında uygulanan esaslar ve kaynak olarak kullanılan yukarıda tanıtımı yapılan yazma nüshalar hakkında bilgiler vermektedir. Bu nüshalar arasında karşılaştırmalar yaparak Fransa Milli Kütüphanesinde bulunan ve şairin torunu Ebu’l-Hasan b. Muhammed b. Abdilazîz ez-Zemzemî tarafından yazılan eseri ana nüsha olarak aldığını ve bu nüshayı ^أ rumuzuyla, diğer iki nüshayı da yukarıda tanıtım sırasına göre ب ve ج harfleriyle rumuzlandırılmış ve tahkiki nüsha boyunca da bu rumuzları kullanarak dipnotlarda farklı lafız ve rivayetlere işaret etmiştir.

Söz konusu tahkiki baskıda şiirler ve beyitler numaralandırılmış, asıl nüsha olarak kabul edilen ve (^أ) rumuzuyla kodlanan nüshadaki şiirlerin başlıkları kullanılmıştır. Gerek başlıktan sonra gerekse beyitlerin lafızları ile ilgili nüshalar arasında farklılıklar var ise dipnotta bu farklılıklara işaret edilmektedir. Başlıktan sonra şiirle ilgili bahir bilgisi verilmiş ve şiir bu bahre göre harekelenmiştir. Lafızların yazılışı ile ilgili olarak, modern yazım imlâ kurallarına göre muhakkik tarafından gerekli düzeltmeler yapılarak dipnotlarda bu hususa dikkat çekilmiştir. Eserin son kısmına ise kullanımı oldukça kolaylaştıran geniş bir indeks eklenmiştir. 6 başlıktan oluşan bu indeks şu başlıklardır: 1- Özel İsimler İndeksi 2- Mekanlar İndeksi 3- Kabîle ve Cemaat İsimleri İndeksi 4- İlmî İstılahlar İndeksi 5- Nebevî Mucizeler İndeksi 6- Şiirler İndeksi.

Muhakkik eserin önsözünde tahkikin hazırlanmasında uygulanan esasları belirtirken “dipnotlarda zaruret miktarınca şerh ve ta’lîk yaptığını” ifade etmekte, ancak örneğin şahıslarla ilgili söylenmiş şiirlerde şahıslarla ilgili biyografik bilgilere yer verilmediği, beyitlerde geçen nadir kullanımı ve zor anlamı olan kelimelerle ilgili herhangi bir açıklamanın yapılmadığı görülmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, Âbdulazîz ez-Zemzemî Dîvan'ının bahsi geçen tahkikli baskısına dair asıl nüsha olarak ele alınan elyazması nüshanın tarihsiz olmakla birlikte bizzat torunu tarafından şairin hayatında veya vefatına yakın bir tarihte yazılan nüsha olması, tahkikte mevcut üç yazma nüshanın karşılaştırma usulüyle kullanılması, tahkik metodunun akademik ve özenli bir çalışma olması nedeniyle bu çalışmada tahkikli nüsha esas alınmıştır. Neticede Abdulazîz ez-Zemzemî'nin toplamda 3858 beyitten oluşan 92 şiiri incelenecektir. Bundan sonraki başlıklarda şairin şiirlerinden örneklerle, şiirlerin muhteva özellikleri ele alınacaktır.

2. Muhteva Bakımından Şiirleri

Edebiyat türleri içerisinde bir sözün manasını en fazla yansıtan yazı türü şiirdir. Bu da şiirin muhtevasıyla doğrudan irtibata geçmeyi gerektirir. Muhtevaya ulaşmak ancak şiirin dilini iyi kavramakla mümkün olur. Şiirin muhtevası tabiat gibidir. Ancak kendisine özel sualler sorana sırlarını açar.⁷⁰

Şiirin muhtevası demek o şiirin başından sonuna kadar hangi duygular ve düşünceler üzerinde yoğunlaştığı, şiirin bütününde hangi konunun ele alındığı ve okuyan muhataba ne söylendiğidir.⁷¹ Dolayısıyla şiirde muhteva ile kastedilen, şiirin içeriğini oluşturan konusudur. Arap şiirinde muhteva, “şairin şiirinde gerçekleştirmeyi hedeflediği “ana gaye” anlamında “غرض” / “ğarağ” kavramıyla ifade edilmiştir.⁷²

Klasik Arap şiirinin temel konularını belirlemede farklı tasnifler yapılmıştır. Ebû Temmâm'ın (ö. 231/846) divanında Arap şiirini oluşturan on konu olduğunu ifade eden Şevkî Dayf (ö. 2005) bu konuları şu şekilde sıralamıştır: Hamâset (yiğitlik), mersiye, edeb, nesîb, (kadın ve aşk), hiciv, medih, sıfât (tasvîr), seyr ve nu'âs (yolculuk ve uyuklama/yorgunluk), kadınları kınama ve nükteler.⁷³

⁷⁰ M. Kaplan, *Şiir Tahlilleri-1*, Dergah Yay., İstanbul, 2012, s. 6.

⁷¹ İ. Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş-Şiir*, Akçağ Yay., Ankara, 2010, s. 41,42.

⁷² A. Maţlûb, *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabiyi*, I. b., Dâru's-Şuûni's-Sekâfeti'l 'Âmme, Bağdat, 1989, II. 140.

⁷³ Ş. Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşru'l-Câhilî*, Dâru'l-Me'ârif, Mısır, 1961, s. 195.

Ḳudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) ise Arap şiirini oluşturan temel konuları gazel, medih, mersiye, hiciv, tasvîr ve teşbih olarak altı başlıkta zikretmiştir.⁷⁴

Yukarıda Arap şiirinin temel konuları ile ilgili belirtilen taksimlerin yanısıra birbirine benzeyen pek çok ayırım yapılmıştır. Bunların özeti mahiyetinde diğer bir taksim ise Gazel, Medih, Hiciv, tasvir mersiye ve fahr şeklindedir.⁷⁵

İslâm öncesi Câhiliye dönemi şiirinin temel konularını oluşturan medih, gazel, hiciv, tabiat, mersiye ve fahr gibi ana konuların yanısıra İslâmiyetin ortaya çıkışından sonraki dönem şiirinde görülen zühd, Peygamber methiyesi, ilim ve fazilet sahibi olduğu kabul edilen kişilerin methiyesi gibi dînî şiir olarak isimlendirilen konularla birlikte ihvâniyyât, hikmet gibi daha birçok konunun Arap şiirinde işlendiği görülmektedir.⁷⁶ Bu taksimler içinde dikkat çeken bir diğer husus, bahsi geçen kategorilerin tamamında yer alan temel konulardan biri medihdir. Dolayısıyla medihin Arap edebiyatının ana unsurlarından biri olduğunda şüphe yoktur.⁷⁷

Döneminde edebî kişiliği ile meşhur olan, lügat ve edebiyat ilimlerinin yanı sıra tefsir, fıkıh ve hadis ilimlerinde de rüşdünü ispatlamış, müderrislik görevinin yanısıra “Haremeyn âlimi”, “Mekke Müftüsü” ve “Hicaz Müftüsü” ünvanlarıyla da görevler yapmış olan Abdulaziz ez-Zemzemî'nin dini kimliğinin ön planda olduğu görülür. Bu yönü şiirlerine de yansımıştır. Divanındaki şiirleri incelendiğinde medihler büyük bir bölümü oluşturmaktadır. Bu medih şiirlerinin konusu ise dînî içerikli temalar ve kişilerden oluşmakta, başta Peygamber methiyeleri, sahabe medihleri, ilim ve hikmet sahibi olduğu kabul edilen kişiler hakkındaki medihler olduğu görülmektedir.

Bu bölümde ez-Zemzemî'nin şiirleri yukarıda sayılan konular çerçevesinde ele alınacaktır.

⁷⁴ Kudame b. Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, s. 64.

⁷⁵ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yay., İstanbul, 2011, s. 67; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, Fenomen Yay., Erzurum, 2009, s. 129.

⁷⁶ A. Maflûb, *Mu'cemu'n-Nakdi'l-'Arabiyyi*, II, 140-141; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbu's-Şinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî ve Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 1. b., Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Kahire, 1952, s. 131.

⁷⁷ M. Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, s. 86.

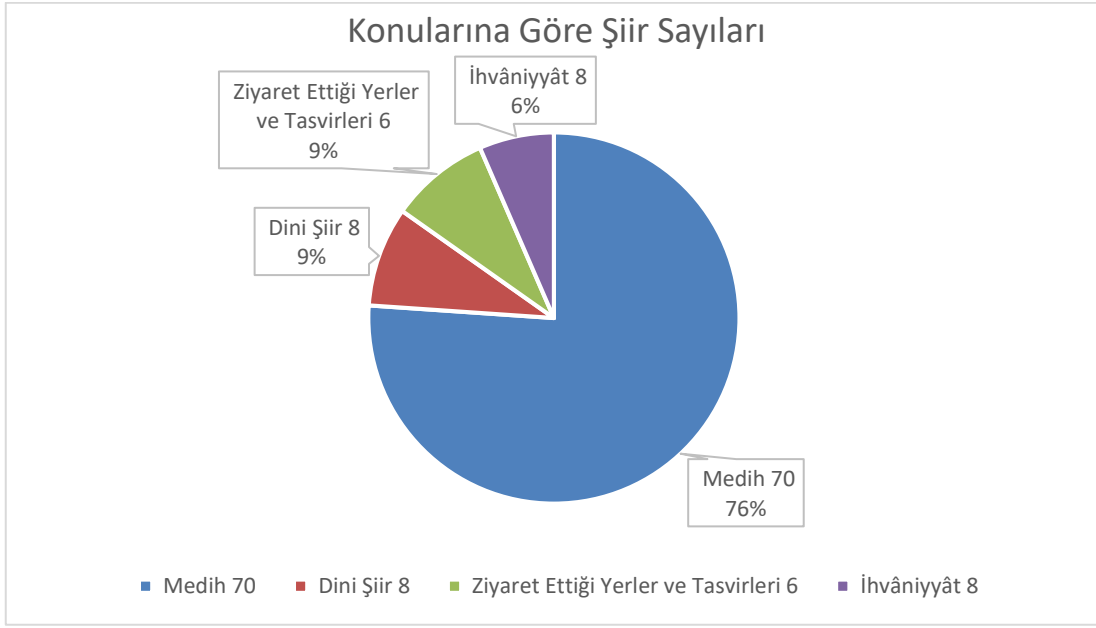
Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinin muhteva açısından konularına göre dağılımını bir bütün olarak aşağıdaki tablolarda sayısal olarak ve grafiklerde de yüzdelerle şu şekilde göstermek mümkündür⁷⁸:

Konularına göre şiir sayısı tablosu:

KONU	ŞİİR SAYISI
Medih	70
Dînî Şiir	8
İhvâniyyât	6
Şairin Ziyaret Ettiği Yerler Hakkında Bilgi ve Tasvirleri ve Ziyaret Etnasında Yaşadıkları Hakkında	8
TOPLAM	92

Yukarıda konularına göre şiir sayıları verilen tablonun yüzdelerle gösterilişi ise şu şekildedir:

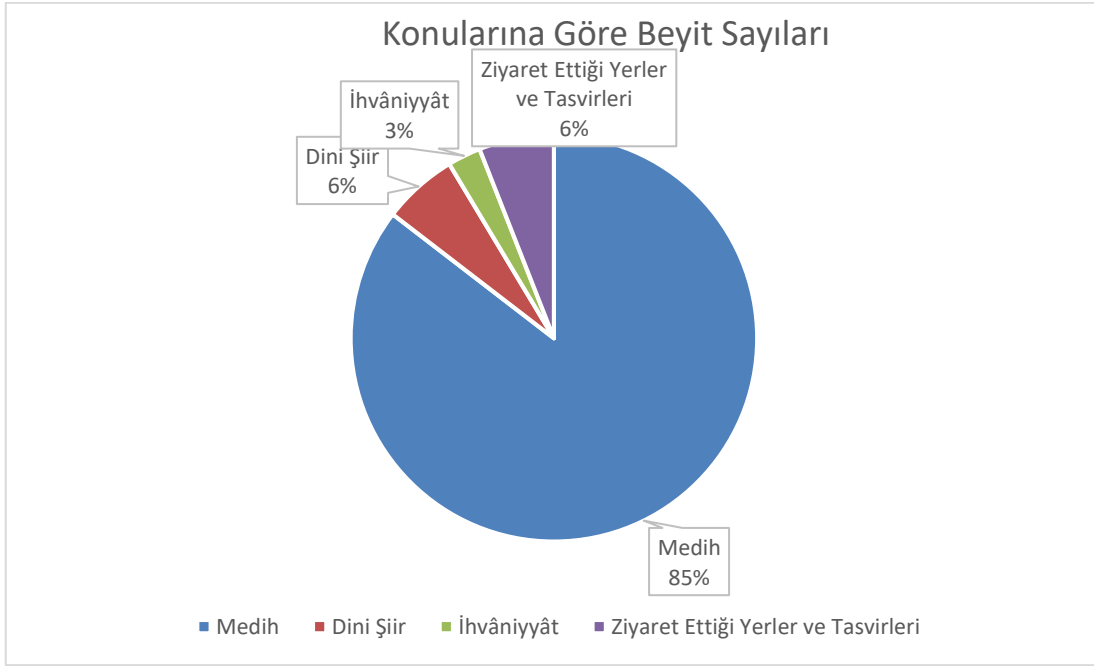
⁷⁸ Not: Tablolarda sayısal verilerle ifade edilen bilgiler Hüseyin Hıdır es-Şayyâd tarafından tahkik edilen nüshada yer alan şiir ve beyitlerin sayıları esas alınarak tespit edilmiştir.

Konularına göre beyit sayısı değerlendirildiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

KONU	BEYİT SAYISI
Medih	3296
Dini Şiir	230
İhvâniyyât	102
Şairin Ziyaret Ettiği Yerler Hakkında Bilgi ve Tasvirleri ve Ziyaret Esnasında Yaşadıkları Hakkında	230
TOPLAM	3858

Yukarıda konularına göre beyit sayıları verilen tablonun yüzdelerle gösterilişi de şu şekildedir:

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinin ana konuları yukarıda zikredilen temalar olmakla birlikte, ana konunun yanısıra bazen giriş bölümlerinde bazen şiirin farklı bölümlerinde özellikle tabiat unsurlarından istifade ettiği şiirleriyle de karşılaşmaktadır. Çalışmanın bu kısmında ana konulara dair şiirleri incelendikten sonra son kısımda tabiat öğelerini içeren beyitler de incelenerek örnekler verilecektir. Şairin Dîvân'ı çoğunlukla medih konulu şiirlerden oluştuğu için öncelikle medih türü şiirleri incelemeye tabi tutulacak, daha sonra diğer konulardaki şiirleri değerlendirilecektir.

2.1. Medih

Kelime anlamı itibarıyla yermenin zıddı olan medih⁷⁹, “güzel şeylerle vasfetme”⁸⁰ ve “övgünün güzel olanı”⁸¹ anlamlarına da gelmektedir. Bir başka tabirle medih, bir kişiye ister yaratılıştan isterse sonradan edinilmiş bazı güzel vasıflarına

⁷⁹ Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. A. el-Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2003, IV, 126.

⁸⁰ M. Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. A. et-Tâhâvî, Maṭbaatu Hukûmeti Kuveyt, 1984, VII, 62.

⁸¹ Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Ahmed Haydar, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2009, II, 698.

binaen övgüde bulunmak demektir.⁸² Şairin, övdüğü kişiye dair kahramanlık, cesaret, zeki, adil olma ve ahlâkî bir takım güzel vasıflarını zikrettiği medih konulu şiir, Arap dili edebiyatçılarının da eserlerinde ifade ettiği üzere Arap şiirinin muhtevasını oluşturan temel altı konusundan birisidir.⁸³ Şevkî Dayf, Arap edebiyatında medihin doğuşunu Câhiliyye döneminde Arapların bir kabileyi, cömertlik, güç, misafirperverlik, cesaret gibi birtakım özellikleriyle tanınan kabilenin övülmesi olarak gösterir. Konusu medih olan şiirlerin diğer konulardan daha fazla olduğunu belirtir ve başlangıçta medih şiirlerinin herhangi bir menfaat beklentisi olmadan söylendiğine dikkat çeker.⁸⁴ Fakat zamanla, şiir vasıtasıyla gelir elde etmenin yaygınlık kazanması neticesinde bazı şairler tarafından medih şiirinin, kazanç elde etme vasıtası olarak kullanıldığı görülmüştür. Bununla birlikte idareciler için söylenmiş bütün medih şiirlerinin sadece bu amaçla söylenmiş şiirler olduğu iddia edilemez. Şairler farklı amaçlarla da, örneğin övdüğü kişiye teşekkür etmek, övülen kişiyi tebrik etmek veya onda gördüğü cömertlik, cesaret, kahramanlık gibi güzel özelliklere dair duyduğu hayranlığı ifade etmek maksadıyla da medih şiirleri söylemişlerdir. Fakat idareciler kendilerini metheden şiirler aracılığıyla toplumları nezdinde saygınlık ve itibarlarını arttırmak, rakiplerine karşı da üstünlük sağlayabilmek gibi amaçlarla, kendilerini methedenlere yüklü meblağlarda ihsanda bulunarak medih şiirlerinin yaygınlaşmasına dolaylı yoldan katkı sağlamışlardır.⁸⁵

el-Kayravânî medih şiirlerinde olması gereken dört esasın akıl, iffet, adalet, ve şecaat olduğunu vurgular. Bir medih şiirinde bu meziyetlerin övülmesinde ne derecede başarı sağlanırsa medih şiirinin de o ölçüde başarılı olacağını vurgular.⁸⁶

Medih şiirlerinin insanlık tarihi kadar eski olması, Arap şiirinde medih konulu şiirlerin en fazla işlenen konuların başında gelmesi, övülme ve beğenilme isteğinin

⁸² M. el-Feyyûmî, *Mişbâhu'l-Munîr*, thk. Hızır el-Cevâd, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut, 2010, s. 440.

⁸³ el-'Askerî, *es-Şina'ateyn*, s. 131.

⁸⁴ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşru'l-Câhilî*, s. 195.

⁸⁵ Yusuf Sami Samancı, *Arap Şairlerden Mencek Paşa el-Yusûfi ve Şiiri*, Doktora Tezi, NEÜ, Konya, 2017, s. 66.

⁸⁶ Ebû Ali Hasan İbn Raşîk el-Kayravânî, *el-'Umde fî Nakd's-Şi'r ve Tamhîsihî*, Dâru Şâdir, Beyrut, 2012, s. 411.

insanın fıtratında var olmasına dayanmaktadır. Gazel, hamriyyât, mersiye, fahr ve hamâse, gibi şiir muhtevasını oluşturan temaların temeli de medihe dayanmaktadır.⁸⁷

Arap edebiyatında geleneksel bir tür olarak yerini alan medih Osmanlı Dönemi Arap edebiyatında da hızını kesmeden varlığını muhafaza etmiştir. Birçok şair Osmanlı sultanları başta olmak üzere idarecilere medih şiirleri yazmışlardır.⁸⁸

2.1.1. Peygamber Medihleri

Medih konusu Arap şiirinde en önemli temalardan biri olup İslamiyetin gelişi ile birlikte Arap dilinin konuşulduğu coğrafyalarda cerayan eden farklı sebeplerle gelişim göstererek yeni örnekler ortaya çıkmaya başlamıştır. İslamiyetin doğuşu ile birlikte ilk dönemlerde oluşmaya başlayan tasavvuf düşüncesinin de etkisiyle medih şiirine yeni bir muhteva kazandıran, Hz. Peygamber'i övmek amacıyla yazılmış şiir örnekleri yaygınlık kazanmaya başlamıştır.⁸⁹ Yeni çıkan bu tarz şiir türlerine “Peygamber medhiyeleri” (المدائح النبوية) adı verilmiştir. İlk örneklerini Hz. Peygamber'in bizzat hayatında görebildiğimiz, İslam'ı, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları savunma veya düşmanları yerme amacıyla şair sahabiler tarafından dile getirilen pek çok şiir karşısında Hz. Peygamber olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. Bu konudaki meşhur örneklerden biri şair sahabilerden olan Abdullah b. Revâha ile Hz. Peygamber arasında geçen aşağıdaki diyalog ve devamında Abdullah b. Revâha'nın okuduğu şiirdir. “Hz. Peygamber bir gün Abdullah b. Revâha'ya: “Bir şiir söyle ve ben onu dinlemek istiyorum” deyince, Abdullah b. Revâha şu şiiri okumuştur:⁹⁰ [Basît]

1 إِيَّيَّ تَفَرَّسْتُ فِيكَ الْخَيْرَ أَعْرِفُهُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَنَّ مَا خَانِي الْبَصْرُ
2 أَنْتَ النَّبِيُّ وَمَنْ يُحْرَمُ شَفَاعَتَهُ يَوْمَ الْحِسَابِ فَقَدْ أَرَزَى بِهِ الْقَدْرُ

⁸⁷ İ. Durmuş, “Methiye”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 406.

⁸⁸ K. Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi*, Fenomen Yay., 1. b., Kayseri, 2015, s. 101.

⁸⁹ Mahmûd Ali Mekkî, *el-Medâihu'n-Nebeviyye*, Mektebetu Lübnân, Kahire, 1991, s. 7-8.

⁹⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Umem*, thk. Muhammed A. 'Atâ, Mustafa A. 'Ata, , Beyrut, 1992, III, 350; M. Yalar, “İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 18, sayı 1, Bursa, 2009, s. 75.

3 يُثَبِّتُ اللَّهُ مَا آتَاكَ مِنْ حَسَنٍ تَثْبِيتَ مُوسَى وَنَصْرًا كَالَّذِي نُصِرُوا

1. Sende yakinen bildiğim bir hayrın olduğunu anladım, ve Allah biliyor ki, gözler beni yanıltmadı.

2. Sen (biliyorum ki) Allah'ın Nebîsisin ve kim senin şefaatinde mahrum olursa, kıyamet günü kader onu küçük düşürür.

3. Allah'ın, sana ihsan ettiği güzellik dâim olsun ve tıpkı Musa'ya verdiği zafer gibi bir zafer versin!

Abdullah b. Revâha'nın bu beyitlerine Hz. Peygamber:

“Allah sana da sebat versin ey Revâha'nın oğlu!” diyerek dua cümleleri ile karşılık vermiştir.

Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik gibi şair sahabiler de Hz. Peygamber'in huzurunda gerek Hz. Peygamber'i metheden gerekse İslam'ı ve Müslümanlar'ı öven, yerine göre kahramanlık konularının işlendiği temalarla Müslümanlara cesaret veren şiirler okumuşlardır. Müşriklerin İslamı ve Müslümanları hicveden şiirine bir reddiye olarak cevaben söylediği uzun bir şiir karşısında duyduğu memnuniyeti ifade eden Hz. Peygamber Ka'b b. Mâlik'e şöyle demiştir:

“Ey Ka'b, senin bu söziün Allah'ı da hoşnut etmiştir.”⁹¹

Bu konuda ilk ve önemli örneklerden biri de Kasidetu'l- Burde adıyla meşhur Ka'b b. Zuheyr'e ait 59 beyitlik şiirdir. Müslüman olmadan önce İslam'ı ve Müslümanları hicveden şiirler yazarken, Hz. Peygamber'in uyarılarının yakın akrabaları tarafından kendisine ulaştırılması neticesinde pişmanlık duymuş, uzun çabalar neticesinde Hz. Peygamber'e ulaşmayı başararak bahsi geçen meşhur kasidesini Hz. Peygamber'in huzurunda okumuştur.⁹² Başlangıç ifadesine göre “*Bânet Su'âd*” “Suâd azaklaştı, ayrıldı” adı ile bilinen kasideyi çok beğenen Hz. Peygamber,

⁹¹ M. Yalar, “İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber”, *UÜİF Dergisi*, s. 77.

⁹² Muhammed el-Cumâhî, *Tabakâtu's-Su'arâ*, Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 46.

yanında vereceği başka bir hediye olmadığı için, Burde adıyla bilinen kendi kullandığı Yemen cübbesini Ka‘b b. Zuheyr’e vererek giydirdiği için kaside, Kasîdetü’l-Burde adı ile anılmıştır. Daha sonra hilafeti döneminde Muâviye bu cübbeyi Ka‘b’ın ailesinden satın almıştır. Ssonraki halifelerin bayramlarda ve halk arasına çıkarken giydiği bu cübbe günümüzde Topkapı Sarayı Müzesinde muhafaza edilmektedir.⁹³ Bu kaside, Peygamber methiyeleri konusunda alanında ilk eser olarak çığır açması ve bu alanda geniş bir literatürün oluşmasına öncülük yapması bakımından önemlidir. Kasidetü’l- Burde adıyla meşhur Ka‘b b. Zuheyr’e ait söz konusu şiirden birkaç beyit şu şekildedir:⁹⁴ [Basît]

1	أُنْبِئْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي	وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولٌ
2	لَا تَأْخُذَنِي بِأَقْوَالِ الْوُشَاةِ وَمَ	أَذُنُّ وَإِنْ كَثُرَتْ فِي الْأَقَاوِيلِ
3	إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ	وَصَارِمٌ مِنْ سَيْوِفِ اللَّهِ مَسْئُولٌ

1. Bana, Rasûlullah’ın beni ikaz ettiği haberi verildi. Oysa ki Rasûlullah nezdinde af ümid edilir.

2. Suç işlemediğim halde, hakkımda dedikodular çok olsada, beni söz taşıyıcıların sözleriyle mahkum etme!

3. Şüphesiz ki Peygamber kendisiyle aydınlanan bir nur ve kınından çekilmiş Allah’ın bir kılıcıdır.

İslâm dönemi medih şiirinin oluşumu ve gelişiminde Hz. Peygamber’in takındığı bu tavrın önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Öncelikle Hz. Peygamber şiir konusunda müspet bir yaklaşım sergilemiş, hatta Müşriklerin sözlü sataşmalarına karşı şiiri bir savunma aracı kullanarak bu konuda sahabilerden Kâ‘b b. Mâlik, Abdullah b. Revâha ve Hassan b. Sâbit gibi şairlere önemli vazifeler vermiştir.

⁹³ K. Demirayak, “Kasîdetü’l-Bürde”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 566-568; İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve’ş-Şu‘arâ*, thk. A. Muhammed Şâkir, Dâru’l-Me‘ârif, Kâhîre, 1958, I, 156.

⁹⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve’ş-Şu‘arâ*, I, 155-156.

Ayrıca İslâm dininin doğup yayılmaya başladığı ilk yıllarından itibaren Hz. Peygamber'in şiire konu edilmesi, özellikle medih konulu şiirlerin yazılmış olması bu alanda bedîyyât, mevlid-i nebi ve na't gibi yeni tür eserlerin ortaya çıkarak gelişip yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.⁹⁵

Samimi ve kalpten gelen duygularla söylenen bu tür şiirler aynı zamanda dini duyguları da ifade etmesi yönüyle dinî şiirlerin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ölen bir kişinin ardından duyulan üzüntüyü ifade etmek ve ölen kişiyi övmek maksadıyla yazılan şiirlere Arap edebiyatında mersiye olarak isimlendirilirken, vefat eden söz konusu kişi Hz. Peygamber ise methiye olarak isimlendirilmektedir.⁹⁶

Memlûklüler ve Osmanlı dönemlerinde özellikle Peygamber methiyelerinin revaç bularak yaygınlık kazanmasında etkili olan unsurların başında, Müslümanların Hz. Peygamber'e duydukları sevgi, saygı ve bağlılıklarını ifade etme iştiaklarının yanısıra sultanlar arasındaki siyasi rekabete dayalı çekişmeler, zaman zaman toplumda görülen ekonomik sorunlar, ahlakî yozlaşma, haçlı ve Moğol istilaları gibi etkenler de zikredilmektedir.⁹⁷

Memlûkler döneminde özellikle gelişme gösteren Peygamber methiyelerinin, diğer şiir türlerinde olduğu gibi belli kural ve ölçüleri olan bağımsız bir şiir türüne dönüşerek yaygın bir şekilde işlenen bir konu olduğu görülmektedir. Genel itibariyle Peygamber'i övmek maksadıyla yazılan bu tür methiyelerde, Hz. Peygamber'in doğumu, nesebi, risalet mücadelesi, ahlakının güzelliği, şemâili, mucizeleri, ona duyulan sevgi, saygı, özlem, kutsal mekânlara hürmet, Peygamber'e salât-selam, dua, Ehl-i Beyt ve sahabeye övgü gibi konular yer almıştır.⁹⁸

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin Hz. Peygamber'e yazdığı methiyelerde yukarıda bahsi geçen özellikleri görmek mümkündür. Şair *Dîvân*'ının ilk bölümünde

⁹⁵ M. Vehbi Dereli, *Osmanlı Dönemi Bedîyyât Şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014, s. 36; Mehmet Yalar, "İslâmî Arap Şiiri ve Hz. Peygamber", *UÜİFD*, XVIII (2009), I, s. 86.

⁹⁶ Zeki Mubarek, *el-Medâihu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Hucceti'l-Beydâ, b.y., t.y., s. 17.

⁹⁷ M. Mesut Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri", *Marife*, Konya, 2007, VII/1, s. 120.

⁹⁸ M. Mesut Ergin, *a.g.e.*, s. 120.

22 şiirde, toplamda 2140 beyitlik bölümü Hz. Peygamber methiyelerine ayırmıştır. Bu medihler beyit sayısına oranla *Divan*'da bulunan toplam beyitlerin yaklaşık % 55'ini oluşturmaktadır.

Divan'ın 369 beyitlik ilk kasidesini h. 944 yılı Recep ayında nazmettiğini ve bir Cuma gecesi Hz. Peygamber'in huzurunda onu okuduğunu şiirin sonunda ifade eden Abdullah ez-Zemzemî, mukaddime bölümü olarak ifade edebileceğimiz şiirin girişinde tabiat unsurlarından istifade ederek sözlerine başlıyor. Tabiat unsurlarının şiirlerindeki örnekleri daha sonra inceleneceği için burada ele alınmayacaktır. Mukaddime bölümünden sonra Hz. Peygamber ile özdeşleşmiş, onu hatırlatan mekan ve yer isimlerine atıflarda bulunarak medih bahsine şu dizelerle giriş yapmaktadır⁹⁹:
[Hafif]

1	طِبُّ مُقَامًا فِي طَيْبَةِ وَالْمُصَلَّى	بِالَّذِي أُمَّ فِي السَّمَاءِ الْأَنْبِيَاءِ
2	النَّبِيِّ الَّذِي عَلَيْهِ الْمَثَابِي	أُنزِلَتْ رَحْمَةً لَنَا وَشِفَاءَ
3	خَيْرٍ مَنْ قَامَ فِي الْمَحَارِبِ يَتْلُوا	سُورَةَ الْحَمْدِ جَهْرَةً وَخَفَاءَ
4	شَرَفَ الْبَيْتِ وَالْمَسَاجِدَ لَمَّا	قَامَ فِيهَا وَشَادَ مِنْهَا الْبِنَاءَ
5	قَفَّ وَسَلَّمَ عَلَى الَّذِي سَلَّمَ الصَّخْرَ	رُ عَلَيْهِ وَخَلَّ عَنْكَ الْفَسَاءَ
6	وَأَجِبْ دَاعِيًا دَعَاكَ إِلَى مَنْ	قَدْ أَجَابَ الْأَشْجَارَ مِنْهُ الدُّعَاءَ
7	أَفْضَلُ الْعَالَمِينَ فِي عَالَمِيهِمْ	مُطْلَقًا لَا اشْتِرَاطَ وَاسْتِثْنَاءَ

1. *Taybe'de (Medine'de) ve Peygamberler katında imâmet yapan (Peygamber'in) namazgâhında makamını arındır.*

2. *Öyle Nebî ki, bize rahmet ve şifa olan Meşânî (Fatiha sûresi) kendisine indirilen,*

⁹⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 37

3. Mihraplarda namaza duran ve Hamd sûresini açıktan ve gizlice okuyanların en hayırlısı...

4. Namaza durduğu evi ve mescitleri şereflendirdi ve (tevhid) binasını yükseltti.

5. Dur! ve taşın bile kendisine selam verdiği ve senden kasveti giderene selam ver!

6. Ağaçların (bile) davetine icabet ettiği davetçinin, seni davet ettiği çağrısına icabet et!

7. Ki o alemler içerisindeki alemlerin, mutlak anlamda şartsız ve istisnasız en faziletlisidir.

Şair ez-Zemzemî kasidenin mukaddime bölümünün ardından başladığı medih beyitlerinde Hz. Peygamber ile başka bir boyut ve anlam kazanan Medine şehrine dikkat çekiyor ve Hz. Peygamber'in yaratılmışların en hayırlısı ve faziletlisi olduğunu ifade ederek ona uymanın, tâbi olmanın arınma ve yücelme vesilesi olacağını vurguluyor. Bu girişten sonra Hz. Peygamber'in doğum günü ve gecesine atıfta bulunduğu, mucizelerine işaret ettiği ve Peygamber'in fiziki özelliklerini tasvir ettiği şu beyitlerle medhine devam ediyor:¹⁰⁰ [Hafif]

8	سَيِّدٌ سَادَ آدَمًا وَبَيْنِهِ	حَيْثُ لَا آدَمًا وَلَا حَوَاءَ
9	ضِحْكُهُ فِي الْمَلَا التَّبَسُّمُ لَكِنْ	يُكْثِرُ الْفِكْرَ إِنْ حَلَا وَالْبُكَاءَ
10	مَشْيُهُ الْهُوْنُ حَيْثُ كُلُّ رَقِيعٍ	يَخْرِقُ الْأَرْضَ إِنْ مَشَى كِبْرِيَاءَ
11	يَوْمَ مِيلَادِهِ وَلَيْلَةَ مَسْرَا	هُ أَرْذَهَى اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ أَرْذَهَاءَ
12	وَسَمَّا الْقَدْرُ مِنْهُمَا بِفَحَّارٍ	طَبَّقَ الْأَرْضَ سُودْدًا وَالسَّمَاءَ
13	وَأَمْتَلَتْ مَكَّةَ سُورًا وَلَمْ لَا	يَمَلَأُ الْبِشْرَ قُطْرَهَا سَرَاءَ

¹⁰⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 37-38.

14	وَهِيَ أَرْضٌ بِهَا الْوِلَادَةُ وَالْمَوْتُ	لُودٌ فِيهَا مِنْهَا ابْتَدَأَ الْإِسْرَاءَ
15	كَانَ تَرْدَادُهُ وَمَرْبَاهُ فِيهَا	فَجَلَا نُورٌ شَمْسِهِ الْبَطْحَاءَ
16	كَانَ مَبْدَأُ ظُهُورِهِ مِنْ حِرَاءِ	حِينَ أَهَى الْخُلُوفَ فِيهِ حَفَاءَ
17	شُقَّ صَدْرٌ لَهُ هُنَاكَ وَشُقَّ الْ	بَدْرُ فَالْشَّرْطُ ثُمَّ كَانَ جَزَاءَ
18	أَرْضَعَتْهُ حَلِيمَةً بِلِبَاهَا	فَعَدَا الْحِلْمَ وَصَفَّهَا الْحَيَاءَ

8. Sadece Âdem ve Havva 'ya değil Âdemoğullarına önderlik yapan bir lider,

9. Gülmesi, sonucunda düşünmeye ve ağlamaya sevkeden bir tebessüm,

10. Yürüyüşü sakin, ancak yürüdüğünde azameti ile adeta yeri delen bir yürüyüş,

11. Doğum günü ve İsrâ gecesi, gece ve gündüz aydınlandı,

12. Bu iki hadiseden (sonra) yeryüzüne ve gökyüzüne uygulanan (kurallar sebebiyle) kadri kıymeti övgüyle yüceldi.

13. Mekke 'yi bir ferahlık kapladı, bütün beşeriyeti her yönüyle kuşatan mutluluk nasıl kuşatmasın ki,

14. Bu (Mekke şehri) onun doğum yeri ve İsrâ mucizesinin başladığı yerdir.

15. Mücadelesi ve nihayetinde zaferi buradadır. Güneşinin nûru Batha 'yı aydınlatıp kuşatmıştır.

16. Ortaya çıkışının başlangıcı gizlenmiş olduğu inzivayı tamamladığı Hira 'dan oldu.

17. Göğsü burada yarıldı (Şakku Sadr mucizesi), Ay burada ikiye bölündü.

18. Halime sütüyle onu emzirdi ve rüşd çağına hayâ ile vasıflanarak ulaştı.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî bu beyitlerden sonra Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e gönderdiği vahye ve Kureyş sûresine dikkat çekerek, Hz. Peygamber'in Kureyş kabilesinden seçilmesiyle bu durumun Kureyşliler için de bir değer ifade ettiğini ve övünç vesilesi olduğunu, ancak bütün bunlara rağmen Kureyş kabilesinden bazılarının Peygamber'e tabi olmada yavaş davrandıklarını hatta bir kısmının ona eziyet ve cefa verdiklerini şu dizeleriyle dile getiriyor¹⁰¹: [Hafif]

- 19 أَنْزَلَ اللَّهُ فِي قُرَيْشٍ لِيَا
فِ قُرَيْشٍ، وَزَادَهُمْ آلاءَ
- 20 شَرَّفَ اللَّهُ قَدْرَهُمْ بِنَبِيِّ
حُلِفُوا مِنْ نِجَارِهِ شُرَفَاءَ
- 21 وَاصْطَفَاهُمْ لِأَجَلِهِ وَاجْتَبَاهُمْ
فَعَدَوْا سَادَةً بِهِ نُجَبَاءَ
- 22 ذَبَّ عَنْهُمْ صَوْنًا لَهُ وَرَعَاهُمْ
وَحَمَاهُمْ مِمَّنْ نَوَى الْأَسْوَاءَ
- 23 أَظْهَرَ اللَّهُ فَضْلَهُمْ مِنْ قَدِيمٍ
بِحَدِيثٍ فِي فَضْلِهِمْ عَنْهُ جَاءَ
- 24 ثُمَّ لَمَّا جَاءَ النَّبِيُّ إِلَيْهِمْ
أَبْطَأُوا عَنْهُ لَا قَلَى وَجَفَاءَ
- 25 كَيْفَ يَجْفَوْنَهُ وَقَدْ أَلَّفَ اللّٰهُ
هُ عَلَيْهِ ضِبَابَهُمْ وَالظَّبَاءَ

19. Allah Kureyş hakkında “Li îlâfi Kurayş” suresini indirdi ve böylece onlara nimetleri daha da artırdı.

20. Onların soylarından yaratılmış Nebî ile onların değerini daha da şereflendirdi.

21. Bu nedenle onları seçti ve tertemiz yaptı, böylece O'nun sayesinde güzide önderler oldular.

22. Onları korudu, gözetti ve onlar hakkında kötü niyet besleyenlere karşı onları himaye etti.

¹⁰¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 41.

23. Onların faziletleri hakkındaki gelen bu söz ile kıymetlerini açığa çıkarmış oldu.

24. Sonra onlara Nebî geldiğinde ise (ona tabî olmada bir kısmı) ağır davrandılar, hatta kin ve buğz besleyip eziyet ve cefâda bulundular.

25. Nasıl O'na (Peygamber'e) eziyet ederler ki Allah onların üzerindeki sis bulutlarını dağıtıp (kalplerini) birleştirmişken...

Aşağıdaki beyitlerde ise Abdulaziz ez-Zemzemî Kur'an-ı Kerim'den sûre isimlerini Hz. Peygamber'in sıfatları olarak zikrediyor ve bunu şiirsel bir ifadeye dökerek methiyesine şöyle devam ediyor¹⁰²: [Hafif]

26	آمَنَ	الْحِينُ	بِالنَّبِيِّ	وَالْقَوَا	لِاسْتِمَاعِ	الْمُرَّمِلِ	الإِصْغَاءِ
27	سَوْفَ	يَأْتِي	مُدَّتِرًا	بِالْمَرَايَا	وَيَمَيِّزُ	الْقِيَامَةَ	الإِيْتَاءَ
28	نَالَ	هَذَا	الْإِنْسَانُ	كُلَّ كَمَالٍ	نَشَرَتْ	مُرْسَلَاتُهُ	الْأَلْوَاءَ
29	نَبَأٌ	جَاءَهُ	عَظِيمٌ	رَمَى الْأَعْدَ	دَاءَ فِي	النَّازِعَاتِ	وَالْبَغْضَاءِ
30	عَبَسَ	الْمُبْتَغِي	الْعَمَى	عَنْهُ لَمَّا	كُوِّرَتْ	شَمْسُ نُورِهِ	إِطْفَاءَ
31	رَفَعَ	اللَّهُ	دِكْرَهُ	فِي أُمَّ نَشَدَ	رَحَّ وَأَعْلَى	بِهِ مَكَانَ	حِرَاءَ

26. Cinler Hz. Peygamber'e iman ettiler ve can kulağı ile dikkat kesilerek "Müzzemmil'i" (Hz. Peygamber'i) dinlediler.

27. (O Nebî) çeşitli meziyetlere bürünmüş bir şekilde gelecektir ve gelecek olan kıyamette her şeyi birbirinden ayıracaktır.

28. Bu (değerli) İnsan, mesajları inci gibi her tarafa ışık saçıp yayılmış bir kemâle/olgunluğa ulaşmıştır.

¹⁰² ez-Zemzemî, Dîvân, s. 44.

29. *Nâziâtta (sûresinde) düşmanı taşıyan ve öfke içeren büyük bir haber geldi O'na*

30. *Kendisinden talepte bulunan âmâdan yüz çevirip nurunun güneşi dürüldüğünde,*

31. *“Elem Neşrah” (sûresinde) zikrini yükseltti ve Hîrâ'da makamını yüceltti.*

Kasidesinin ilerleyen beyitlerinde Abdulaziz ez-Zemzemî insanın günahlarından dolayı duyduğu pişmanlığı ifade ediyor. Günahların ağırlığı ile belinin büküldüğünü, günahlarla katılaştıran bir kalbin dahi yumuşayarak manevî anlamdaki kirlerinden arınabileceğini dile getiriyor. Günahlardan dolayı duyulan pişmanlık duygusu içinde iken Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerektiğini de ilave ediyor¹⁰³: [Hafif]

32 عِبْءٌ وَزِرِ الدُّنُوبِ أَنْفَضَ ظَهْرِي فَعَدَا مُثْقَلًا يَمِيلُ انْحِنَاءَ

33 ظُلُمَاتُ تَرَاكَمَتْ فَوْقَ قَلْبِي فَمَحَا مِنْهُ رَيْنُهَا الْأَضْوَاءَ

34 فَسُوَّةٌ لَأَنْتَ الْحِجَارَةُ عَنْهَا حَلَّتْ مِنْهَا عَلَى الْفُؤَادِ غِشَاءَ

35 صَاحٍ لَا تَيَأْسَنَّ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ هِ فَرَوْحِ الْإِلَهِ مِنْكَ إِزَاءَ

32. *Günahların ağırlığının sourmluluğu belimi kırdı ve yarın ağırlaşmış bir şekilde eğmeye/eğrilmeye devam edecek.*

33. *Karanlıklar kalbimin üzerini kapladı ve onun kiri aydınlıkları yok etti.*

34. *Öyle bir katılık ki, taş onu yumuşattı, tâ ki kalpte oluşan tabakayı onunla zayıflattı/giderdi.*

35. *'Allah'ın rahmetinden ümit kesme, Allah'ın rahmeti senin için bir dayanaktır' diye seslendi.*

¹⁰³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 45-46.

Abdulazîz ez-Zemzemî 369 beyitten oluşan bu uzun kasidesinin son kısmında, Peygamber methiyelerinde alışlageldiği üzere methiyeyi dua ve salâtu selam ile bitirmektedir. Şair ez-Zemzemî de bu geleneğe uyarak önce Hz. Peygamber'e salât ve selam getirdiği beyitlerinde aynı zamanda Hz. Peygamber'i çeşitli vasıflarıyla övmektedir. Ardından Hz. Peygamber'in ailesini ve ashabını da zikrederek özellikle Hulefâ-i Râşidînden Hz. Ebû Bekir'i (r.a.), Hz. Ömer'i (r.a.), Hz. Osman'ı (r.a.) ve Hz. Ali'yi (r.a.) de öne çıkan belirgin vasıflarıyla dile getirerek hem onlar hakkında medih ifadeleri kullanmış hem de aynı zamanda duasına dahil etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in torunları olan Hz. Hasan'ı ve Hz. Hüseyin'i, amcası Hz. Hamza'yı ve Peygamber eşlerini de dua bölümünde zikrederek şiiri tamamlamıştır¹⁰⁴: [Hañf]

36	فَسَلَامٌ	عَلَيْكَ	ثُمَّ	صَلَاةٌ	بِقِضَاءِ	الْفُرُوضِ	فَامَتِ	أَدَاءَ
37	وَسَلَامٌ	عَلَيْكَ	ثُمَّ	صَلَاةٌ	تَمْنَحُ	النَّفْسَ	مِنْ	رِضَاكَ
38	وَعَلَى	أَلِكِ	الَّذِينَ	وَلَاهُمُ	مِنْ	يَدِ	الْكَرْبِ	يُنْقِذُ
39	وَعَلَى	صَحْبِكَ	الْجَمِيعِ	حُصُوصًا	مَنْ	حَوَى	السَّبْقَ	وَابْتَدَا
40	الَّذِي	جَيْشَ	الْجِيُوشِ،	وَقَوَى	عَزَمَهُ	يَوْمَ	أَمَرَ	الْأَمْرَاءَ
41	الصِّدِّيقِ	الصِّدِّيقِ	أَفْضَلَ	مَنْ	مَنْ	بِاللَّهِ	مَا	عَدَا
42	ثُمَّ	مِنْ	بَعْدِهِ	عَلَى	مُفْتَتِحِهِ	سَنَّا	يَنْتَهِي	إِلَيْكَ
43	تَرْجُمَانِ	الْمُحَدِّثِينَ،	فَكَمَ	فَ	سَاءَ	بِكَشْفِ	فَوَاقِقِ	الْإِيْحَاءِ
44	ثُمَّ	مَنْ	طَالَ	فِي	بِنَاءِ	الْمَعَالِي	عِنْدَمَا	شَادَ
45	الْحَيِّ	الَّذِي	إِسْتَحْتِ	مِنْهُ	أَمْ	لَأَكُ	السَّمَا	فَالْتَزَمْتَ
46	وَعَلَيَّ	الْمُرْتَضَى	وَلِيَّكَ	وَابْنِ	أَلِ	عَمِّ	مَنْ	حَارَ

¹⁰⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 51-52.

47	حَيْرِ صِهْرٍ وَعَاصِبٍ، زَوَّجْتُهُ	خَيْرَةَ اللَّهِ بِنْتِكَ الرَّهْرَاءِ
48	أَصْلُ رِيحَانَتَيْكَ، بُورِكَ أَصْلًا	طَابَ فَرْعَاهُ مَغْرَسًا وَنَمَاءَ
49	أَيُّ سِبْطَيْنِ قَدْ عَلَا بِكَ جَدُّ	هُمَا طَيِّبِ النَّمَاءِ وَالرِّكَاءِ
50	حَيْرُ نَجْلَيْنِ يَنْمِيَانِ لِأُمِّ	أَنْجَبَتْ مِنْ كِلَيْهِمَا الشُّرَفَاءِ
51	سَادَتِ الْأُمُّ فِي الْجِنَانِ وَسَادَا،	فَأَعَزُّوا مِنْ كِلَيْهِمَا الشُّرَفَاءِ
52	فَسَلَامٌ عَلَيْكَ، ثُمَّ عَلَيْهِمْ،	وَعَلَى كُلِّ مَنْ تَسَجَّى الْكِسَاءِ
53	وَعَلَى عَمِّكَ الَّذِي طَيَّبَ اللَّـدَّ	هُ بِأَنْفَاسِ رُوحِهِ الشُّهَدَاءِ
54	وَسَلَامٌ عَلَيْكَ، ثُمَّ عَلَى أَزْ	وَاجِكَ اللَّائِي نَلَنَ مِنْكَ الْحَيَاءِ
55	مَا ابْتَدَا مَدْحَكَ امْرُؤٌ عِنْدَ كَرْبٍ،	فَأَنْجَلَى حِينَ وَافَقَ الْإِنْتِهَاءِ

36. *Selam sana olsun, sonra salât sana..Sorumlulukları yerine getiren, görevleri ifa eden bir salât..*

37. *Selam sana olsun, sonra salât sana..Senin rızandan sonra nefse razı olunmayı bahşeden bir salât..*

38. *Ve zorlu zamanlarda Allah dostlarını koruyup himaye eden Ailenin üzerine olsun (selam ve salât)*

39. *Ve (selam ve salât) bütün, ashabının, üzerine olsun. özellikle öncülük yapan ve hilafeti ilk olarak üstlenen yakın dostun....,*

40. *İslam ordularına komutanlık yapan, Emirlere liderlik yaptığı günde onların azmini kuvvetlendiren....,*

41. *Siddîk olan, Peygamberlerden sonra Allah'a iman edenlerin en faziletlisi (Hz. Ebu Bekir) Siddîk'a olsun.*

42. *Sonra onun peşisıra gelen(hilafeti üstlenen), yol/metod ve mensubiyet olarak sonuna kadar sana bağlı olan...,*

43. *Muhaddislerin tercümanı, nice öngörüsü ile vahye muvafakat sağlamış (Hz. Ömer'e) olsun selam ve salât..*

44. *Sonra senin iki kızınla yaptığı izdivaç ile yücelikleri inşa etmede zirve olan,*

45. *Gök ehlinin dahi kendisinden haya ettiği haya timsâli olan, hayânın kendisiyle vücut bulduğu (Hz. Osman'a) olsun selam ve salât.*

46. *Ve senin dostun, amcanın oğlu, özellikle uhuvvet/kardeşlik meziyetine sahip Aliyyü'l-Murtazâ'nın...*

47. *Akrabalık ve sıhriyyet bağı olanların en hayırlısı, Allah'ın hayırlılarından kızın Zehrâ'nın kendisiyle evlilik yaptığı (Hz. Ali'nin üzerine olsun salât ve selam).*

48. *İki Reyhanının (Hz. Hasan ve Hüseyin) soyu senin soyunun bereketi olan, dalları filizlenip gelişerek güzelleşen...,*

49. *Hangi iki torun var ki, yetişip büyümeleri dedeleri tarafından güzelleştirilmiş olup seninle yücelen!*

50. *Bir annenin her ikisini de şerefli olarak dünyaya getirdiği gelişip büyüyen nesillerin en hayırlıları,*

51. *O Annenin cennet bahçelerindeki mevkisi yükseldi ve evlatlarının da, böylece o neslin gençleri de kadınları da şerefli ve izzetli oldular.*

Bu beyitlerden sonra şair kasidesinin son kısmını dua beyitleriyle şu şekilde tamamlıyor:

52. *Sonra selam sana ve onların, elbisenin altına girenlerin*¹⁰⁵ (ehl-i beytin) üzerine olsun.

53. *Ve selam ruhunun soluklarını şehitlerle güzelleştirdiği Amca'nın* (Hz. Hamza'nın) üzerine olsun.

54. *Ve Selam senin üzerine ve haya timsali olmaya nâil olan eşlerinin üzerine* olsun.

55. *Zorluk/sıkıntı anında senin medhinle başlayıp ta işi âyan olmayan ve sonucunda muvaffak olmayan yoktur.*

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Hz. Peygamber'i methettiği bir diğer şiirinde Hz. Peygamber'in seçkin/seçilmiş bir nebî olduğunu, onun risaleti ile peygamberlik zincirinin hitâma erdiğini ifade ederek, Hz. Peygamber'in son derece cömert kişiliğini şu beyitlerle dile getiriyor:¹⁰⁶ [Munserih]

1 مُحَمَّدُ الْمُجْتَبَى الَّذِي حُتِمَتْ
بِبَعْنِهِ الْأَنْبِيَاءُ وَالرُّسُلُ
2 رَحْبُ الْفَنَاءِ، مُكْرِمُ الضُّيُوفِ، فَكَمْ
هَمٌّ قَرَى عِنْدَهُ، وَكَمْ نُزُلُ
3 إِنَّ وُفُودًا يَرْجُونَ نَائِلَهُ
مِنْهُ يَنَالُونَ فَوْقَ مَا سَأَلُوا

1. *Gönderilişi ile Peygamberler ve Elçiler (zincirinin) sonlandırıldığı Muahmedu'l-Muctebâ (seçkin Muhammed) (S.A.V.).*

¹⁰⁵ Şair bu beyitte (تسجى الكساء) ifadesiyle hadis literatüründe Ehl-i Kisâ hadisi olarak da şöhret bulan hadiste geçen ifadelerle atıfla ve Ehl-i Abâ veya Âl-i Abâ olarak ifade edilen Ehl-i Beyte işaret ediyor. Bahsi geçen hadis şu şekildedir: “Bir gün Hz. Peygamber sırtında yünlü bir abâ ile evden çıktı. Onu gören Hasan bin Ali yanına geldi, Peygamber ona abasının altına girmesini söyledi. Sonra Hüseyin geldi. Hz. Peygamber onu da abasının altına aldı. Sonra Fatıma geldi, Hz. Peygamber onu da abasının altına aldı. Daha sonra da Ali geldi, Hz. Peygamber onu da abasının altına aldı. Sonra Peygamber “Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden günahı gidermek ve sizi tertemiz kılmak istiyor.” (Ahzab, 33) mealindeki ayeti okudu.” (Müslim, Fedâilu's-Sahabe, 9)

¹⁰⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 91.

2. Avlusu son derece geniş¹⁰⁷, misafirlere karşı son derece ikram sahibi, onun nezdinde (o misafirlerin) gördükleri ne büyük ikramlar ve nice konaklamalar vardır!

3. Ulaşmak istedikleri bir taleple ona gelen heyetler, istediklerinden daha fazlasını bulurlar.

Bu ifadelerden sonra şair, Hz. Peygamber'in Kureyş'in en hayırlısı olduğunu ve onun vesilesiyle Kureyş kabilesinin de Mekke'de yaşayan diğer kabilelere nazaran seçkin bir konumda olduklarını ifade ederek Hz. Peygamber'in kemâl sıfatlara sahip olduğuna dikkat çekiyor:¹⁰⁸ [Munserih]

4 خَيْرُ قُرَيْشٍ جَمِيعِهِمْ، وَهُمْ خِيَارُ قَوْمِ بَكَّةَ نَزَلُوا
5 كُلُّ صِفَاتِ الْكَمَالِ حُصَّ بِهَا، فَالْأَنْبِيَاءُ دُونَهُ وَإِنْ كَمَلُوا

4. Kureyş kabilesi içindekilerin en hayırlısı odur ve onlar da onun vesilesiyle Mekke'ye gelip yerleşenlerin en hayırlılarıdır.

5. Bütün kemâl sıfatlar ona hâs kılınmıştır, (diğer) Peygamberler kemâle erdirilmiş olgun insanlar olmakla beraber (mertebe bakımından) ondan sonra gelirler.

Şair ez-Zemzemî bu dizelerden sonra nidâ cümlesiyle başladığı beytilerinde Hz. Peygamber'e hitaben aşağıdaki medih dizelerini dile getiriyor:¹⁰⁹ [Munserih]

6 يَا أَكْرَمَ الْخَلْقِ عِنْدَ خَالِقِهِ، وَمَنْ لَهُ الْحُبُّ مِنْهُ وَالْوَصْلُ
7 أَنْتَ الْحَبِيبُ الَّذِي شَفَاعَتُهُ تُرْجَى وَنَارُ الْجَحِيمِ تَشْتَعِلُ
8 لَكَ الْمَقَامُ الْمَحْمُودُ، حِينَئِذٍ يَغْبِطُكَ الْأَنْبِيَاءُ وَالرُّسُلُ

¹⁰⁷ Şair “avlusu geniş” ifadesiyle Hz. Peygamber'in cömertlik vasfını kastederek sıfattan kinaye yapmaktadır.

¹⁰⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 91.

¹⁰⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 92.

- 9 أَنْتَ إِمَامُ الْجَمِيعِ مُنْقَرِدًا بِسُؤْدِدٍ حَصَّه بِكَ الْأَزْلُ
- 10 أَنْتَ الْمُرَجَّى لِكُلِّ ضَائِقَةٍ لَيْسَ لَهَا مُنْتَهَى وَلَا أَجْلُ
- 11 إِلَيْكَ أَهْيَ الشَّكَاةِ مِنْ مَحْنٍ عَلَيْكَ فِيهَا لَا غَيْرَ اتَّكِلُ
- 12 قَدْ ضَاقَ صَدْرِي، وَكُرْبَتِي عَظُمَتْ، وَمَا بَقِيَ لِي صَبْرٌ وَمُحْتَمَلٌ

6. Ey Yaradıcı katında yaratılmışların en değerlisi! Ve O'ndan bir sevgi ve rabita (vahiy yoluyla bağlantı) sahibi olan!

7. Sen, cehennem ateşi tutuşturulmuşken şefaati ümit edilen sevgilisin,

8. Makam-ı mahmûd (övgü makamı) senin olacaktır ve o vakitte Peygamberler ve Elçiler sana gıpta edecekler

9. Ezelde sana hâs kılınmış bir üstünlükle tek başına onların hepsinin İmamısın,

10. Sonu olmayan ve süresi belli olmayan (bitmek tükenmek bilmeyen) her türlü zorluk ve sıkıntının ümidi sensin.

11. Sıkıntılardan oluşan şikayeti sana iletiyorum ve bu hususta senden başkasına da güvenmiyorum.

12. Göğsüm daraldı, ızdırabım büyüdü ve benim sabrım ve tahammülüm kalmadı.

Bu dizelerden sonra şair kasidesinin son beyitlerini Yüce Allah'a ilticâ, niyâz ve duâ manası içeren şu ifadelerle tamamlıyor:¹¹⁰ [Munserih]

- 13 أَنْظُرُ لِحَالِي بِعَيْنٍ مَرْحَمَةٍ، يَصْلُحُ حَالِي بِهَا، وَيَعْتَدِلُ
- 14 وَنَجِّنِي، وَاحْمِنِي وَطَائِفَتِي مِنْ فِتْنٍ شَرُّهُنَّ مُشْتَعِلٌ

¹¹⁰ ez-Zemzemî, Dîvân, s. 93.

- 15 وَاحْتِمٍ بِحَيْرٍ لَنَا إِذَا فَنَيْتَ بَقِيَّةَ الْعُمْرِ، وَانْقَضَى الْأَجَلَ
- 16 مَنِّي صَلَاةٌ عَلَيْكَ دَائِمَةً، مَبْدَأُهَا بِالْحَتَامِ يَتَّصِلُ
- 17 وَالصَّحَابَةَ مَا وَالِكَ الْعُرِّ وَالصَّحَابَةَ مَا أَمَّ حَمَاكَ الْوُفُودُ أَوْ قَفَلُوا

13. (Ey Allah'ım!) benim durumuma rahmet nazarıyla bak ki, bu sayede durumum düzelsin ve dengeli olsun.

14. Beni kurtar!, beni ve ehlimi şerleri adeta tutuşturulmuş olan fitnelerden muhafaza et!

15. Ömrün geri kalan kısmı sona erip te ecel geldiğinde de bizim sonumuzu hayırlı eyle!

16. Benden sana (Ey Nebî) başlangıcı sonu ile bitişmiş dâimî bir salat ve selâm senin üzerine olsun!

17. Ve (salât ve selam) senin değerli ailene, seni korumaya azmetmiş ashab-ı kirâma ve (adeta etrafında) kilit olup senin koruyan heyetlerin üzerine olsun!.

Müellif ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ının büyük bir bölümünün medih şiirlerinden, medih şiirlerinin çoğunluğunun da Peygamber medihlerinden oluştuğu daha önce ifade edilmişti. Netice olarak ifade etmek gerekirse, şairin *Dîvân*'ına aldığı Peygamber medihlerinde, şairlerin genel olarak Peygamber methiyelerinde değindikleri hususlara yer verdiği anlaşılmaktadır. Şairin ifadelerinden, medih şiirini nazmetme amacı, bu medihlerin, günahlarının kefareti vesile olacağına dair inancıdır. Bu nedenle şiirlerinde sıklıkla günahlarının çokluğunu, ağırlığını dile getirmekte ve Hz. Peygamber'in şefaatine nâil olmak maksadıyla şefaatinin ümit ettiği samimi ifadeler kullanmaktadır.

2.1.2. Diğer Medihleri

2.1.2.1. Abdullah b. Abbâs'ı Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Hz. Abdullah İbn Abbâs'ın kabrini ziyaret ettiği h. 945 yılında nazmettiği 38 beyitlik kasidesinde çeşitli vasıflarını zikrettiği Abdullah İbn Abbâs'ı methetmiştir.

Şair, kasidesinin başlangıcında 4 beyitlik bir girişten hemen sonra medih bölümüne başlamış ve burada Abdullah İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve en yakın arkadaş ve destekçilerinden olduğuna, Abdullah İbn Abbâs'ın ilmi yönüne ve fazilet sahibi kişiliğine vurgu yaparak şefaati umulacak bir kişi olduğunu veciz ifadelerle dile getirmiştir. Medih beyitlerinin ardından hâtime bölümünde diğer kasidelerinin çoğunluğunda olduğu gibi salât ve selâm ile şiirini tamamlamıştır¹¹¹:
[Basît]

1	أَرْحُ فُقُودَكَ مِنْ فِكْرِ وَوَسْوَاسِ	وَلَا تَكُنْ مِنْ رَجَاءِ الْعَفْوِ فِي يَاسِ
2	قَدْ أَنْ لِّلشَّيْبِ أَنْ يَنْهَكَ رَاجِرُهُ،	وَأَنْ يَلِينَ قَلِيلًا قَلْبُكَ الْقَاسِي
3	يَا رَاكِضَ الْعَيِّ فِي ظُلْمَاءِ شَبَّهِ	مَا فِي وُقُوفِكَ عِنْدَ الصُّبْحِ مِنْ بَاسِ
4	وَلَا عَلَى بَابِ مَوْلَاكَ الْكَرِيمِ إِذَا	طَرَفْتَهُ طَرْدُ حُجَّابِ وَحُرَّاسِ

1. Kalbini düşüncelerden ve vesveselerden arındır ve affedilme ümidini yitirerek ümitsizliğe düşme!

2. İhtiyarlık döneminde yasakları/haramları terketme ve katılaştırmış kalbinin birazda olsa yumuşama zamanı geldi.

3. Ey gençliğinin karanlıklarında azgınlıklar peşinde koşan, artık sabahleyin duruşunda kibre gurura yer yok.

¹¹¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 73-74.

4. Ve cömert dostunun/Mevlâ'nın kapısını çaldığında da kapı dışarı edecek kapıcıları ve bekçileri yok.

Şair 4 beyitlik bu giriş bölümünde tövbeye ve günahlardan arınmaya çağrıda bulunarak, yasaklanan şeylerden uzaklaşma zamanının geldiğini, günahlar her ne kadar çok olsa da Yüce Mevlâ'ya iltica edince kapısından boş çevrilmeyeceğini ve bu hususta ümitvâr olunması gerektiğini vurguladıktan sonra sözü Hz. Abdullah İbn Abbâs'a getiriyor. Onun ilmi, takvası ve ayrıca Rasulullah'ın amcasının oğlu olması yönüyle ne güzel bir şefaatçi olabileceğini ifade ederek medih bölümüne başlıyor¹¹²:
[Basît]

5	فَلْذُ بِهِ وَبِحَيْرِ الْخَلْقِ أَجْمَعِهِمْ،	وَاجْعَلْ وَسِيْلَتَكَ الْحَبْرَ ابْنَ عَبَّاسِ
6	نِعَمَ الشَّفِيعِ ابْنِ عَمِّ الْمَرْءِ، لَا سِيْمَا	مَنْ افْتَقَى تَهْجَهُ فِي الْعِلْمِ وَالْبَاسِ
7	أَبُو الْأَيْمَةِ عَبْدُ اللَّهِ حَيْرٌ أَبِ،	شَادَ الْعُلَا لَبْنِيهِ مَجْدُهُ الرَّاسِي
8	مُتَرْجِمُ الْوَحْيِ وَالتَّنْزِيلِ فِي سَنَنِ	مَنْ الْفَصَاحَةِ سَهْلٍ غَيْرِ مُنْدَاسِ
9	بِأَلْفِهِ فِي الدِّينِ وَالتَّأْوِيلِ حِينَ دَعَا	لَهُ النَّبِيُّ أَبَانَ الْحَقِّ لِلنَّاسِ
10	تَأْتِي الْوُفُودُ إِلَيْهِ وَهُوَ مُضْطَبِعٌ	مَنْ الْعُلُومِ بِأَنْوَاعٍ وَأَجْنَاسِ
11	فِي يَوْمِ مَوْلِدِهِ الْمُحْتَارِ حَنَّكَهُ	بِرَيْقِهِ، فَانْتَشَى مِنْ ذَلِكَ الْكَاسِ
12	وَمُنْدُ أَدْنٍ فِي أُذُنِيهِ آدَنُهُ	بِأَنَّهُ لِلْوَرَى مِنْ جَهْلِهِمْ آسِي
13	رَبَّاهُ مُنْتَشِيًّا فِي حَجْرٍ خَالْتِهِ،	فَقَازَ مِنْهُ بِتَقْرِيْبٍ وَإِيْنَاسِ
14	عَلَى الْوَسَادَةِ بَاتَتْ وَالتَّيْبِيُّ مَعَا،	وَبَاتَ ثَالِثُهُمْ رَأْسًا إِلَى رَاسِ
15	أَدَارُهُ مُيْمَنَةً إِذْ قَامَ يُسْرَتُهُ	مُصَلِّيًّا عَائِدًا مِنْ كَلِّ خَنَاسِ
16	وَحَازَ مَا حَازَ مِنْ آدَابِهِ، فَعَدَا	فِي الْعِلْمِ طَوْذًا مُنِيْفًا شَاحِحًا رَاسِي

¹¹² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 74.

5. O'ndan ve yaratılmışların en hayırlısından tat al, ve (ümmetin) bilgini İbn-i Abbâs'ı vesilen yap!

6. Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, hassaten ilimde ve giyimde tarzını birleştiren (biribiriyle uyumlu hale getiren) İbn-i Abbâs ne güzel şefaattçidir.

7. İmamların öncüsü, nesli için şanı şerefi yüce ve hayırlı bir baba, Abdullah (İbn-i Abbâs),

8. İzlemiş olduğu metodlarında ve sözündeki belâğatı, kolaylık ve net anlaşılır olması yönüyle vahyin ve nüzul sürecinin tercümanı,

9. Fıkıhta, dini konularda ve tefsirde, Hz. Peygamber'in hakikat (mesajının) insanlar için açık ve anlaşılır olması için ona dua ettiğinde, (Şair bu beyitte Peygamber (A.S.)'in çeşitli zamanlarda İbn Abbâs'ın başını sıvazlayıp Allah'ın ona hikmeti ve Kur'an-ı Kerim'in te'vil ilmini öğretmesi için, dinde fakih kılıp ilmini ve fikhini artırması için yapmış olduğu dualara atıfta bulunuyor.¹¹³)

10. Ridâsını sağ koltuğu altından çıkarıp omzuna atmış olduğu bir halde iken çeşitli toplumlardan ve milletlerden heyetler onun ilminden istifade etmek için gelirlerdi.

11. Doğum gününde seçilmiş olan Nebî ona bizzat tahnîk¹¹⁴ yaptı ve güzel koku bu kâseden yayıldı.

12. Kulaklarına ezanı okuduğu andan itibaren (Nebî s.a.s), karşılaşacağı insanların cehaletleri sebebiyle kederleneceğini haber verdi.

¹¹³ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İlim 17, Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, Fedâilu's-Sahâbe 138.

¹¹⁴ Tahnîk: "Sözlükte damak anlamındaki hanek kökünden türeyen tahnîk terim olarak ağızda yumuşatılan hurmanın veya bal gibi tatlı bir maddenin yeni doğmuş ve henüz süt emmeye başlamamış bebeğin damağına sürülmesi demektir." Zekeriya Güler, "Tahnîk", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 416.

13. Teyzesinin¹¹⁵ evinde Hz. Peygamber onu yüksek bir ahlakla eğitti ve böylece Hz. Peygamber'e bir yakınlık ve ünsiyet elde etti.

14. (Teyzesi) yastık üstünde Hz. Peygamber ile birlikte gecelerken, üçüncüleri olarak baş başa geceledi.

15. Soluna döndüğünde, dua ederek ve her türlü şeytanın şerrinden sığınarak onu sağına döndürdü.

16. Sahip olduklarına edebiyetle sahip oldu, ilimde yüce, azametli, başı yüksek bir dağ oldu.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Abdullah İbn Abbâs'ın Taif şehrindeki kabrini ziyareti esnasında nazmettiği bu kasidesinin hâtîme bölümünde duygu ve düşüncelerini aşağıdaki beyitlerle dile getirirken sözlerini salât ve selam ile bitiriyor¹¹⁶: [Basît]

17	يَا آلَ خَيْرِ الْوَرَى مَا خَابَ مَنْ	أَطْمَاعُهُ بِكُمْ، يَا أَكْرَمَ النَّاسِ
18	وَدَادُكُمْ خَالَطَتْ قَلْبِي بِشَاشَتُهُ،	فَلَسْتُ بَعْدُ عَلَى مَا دُونَهُ آسِي
19	وَلَا أَخَافُ ضَلَالًا فِي دُجَى حَطَلِي،	وَحُبُّكُمْ فِي الدِّيَاجِي ضَوْءٌ مِقْيَاسِي
20	أَرْزَى صَلَاةٍ وَتَسْلِيمٍ عِبْرَتُهُمَا	يُفُوخِ مِسْكًَا بِهِ نَفْسِي وَقِرْطَاسِي
21	عَلَى النَّبِيِّ، وَمَنْ بَعْدَ النَّبِيِّ لَكُمْ	أُهِدِيهِ فِي كُلِّ إِصْبَاحٍ وَإِغْلَاسِ
22	مَا قَامَ مَادِحُكُمْ يَشْدُو، وَمَا جَلِيَتْ	كُوْسُ رَاحِ جَلَاكُمْ بَيْنَ جُلَاسِ

¹¹⁵ “Hz. Peygamber’in zevcelerinden olan Meymûne Abdullah İbn Abbâs’ın teyzesi olduğu için bazı geceler Peygamber evinde konuk edilirdi.” (İ. Lütfi Çakan, M. Eroğlu, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 76.

¹¹⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 75.

17. *Ey yaratılmışların en hayırlısının ailesi!, ümit ve arzularını sizinle bütünleştirmiş olan hayal kırıklığına uğramadı, Ey insanların en değerlisi!*

18. *Dostluğunuz kalbimi mutluluğu ile kuşattı, bunun dışında artık hüznü olmam.*

19. *Hatamın karanlığında yoldan sapmaktan korkmuyorum. Ve sizin sevginiz, benim karanlıklarımındaki ölçülerimin ışığıdır.*

20. *Hoş kokusu mürekkebinin/sayfamın üzerine misk kokusu gibi yayılan en yüce, en temiz salât ve selam,*

21. *Önce Nebî (s.a.s.)'nin üzerine, Nebî'den sonrada her sabah ve gecenin son vaktinde hidayet yollarını gösterdiği size olsun.*

22. *Sizi methedenin yaptığı sağlam ve kuvvetli oluyor, oturanların arasındaki kâseler de sizin parlaklığınızla cilâlanıyor.*

Şair Zemzemî, Abdullah İbn Abbâs'ı methettiği kasidesinin hâtîme bölümünde, Abdullah İbn Abbâs'ın hayırlı bir aileye mensûb olduğuna, ona olan sevgi ve muhabbetinin kendisi için bir ümit kaynağı ve mutluluk vesilesi olduğuna dikkat çekiyor. Ortaya koymuş olduğu bu medih dizelerinin de kendisi için hatalardan korunma hususunda bir vesile ve doğruluklara ulaşmada bir ışık, bir ölçü olacağını vurgulayarak, önce Hz. Peygamber'e sonra âline, ashabına ve Abdullah İbn Abbâs'a salât ve selam ile sözlerini tamamlıyor.

2.1.2.2. Hz. Hatice'yi Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Dîvânında sahabeyi kiramdan bazı isimleri, Hz. Peygamber'in ailesini, yaşadığı dönemin ilim ehlini, tasavvuf erbabını, ve bazı tarihi şahsiyetleri methettiği dörder beyitlik mukatta'alara oldukça önemli sayıda yer vermiştir.

Yine böyle bir mukatta'anın girişinde yaptığı açıklamada hicrî 950 senesinde Recep ayının son günlerinde iç aleminde yaşadığı birtakım sıkıntıların birkaç gün boyunca devam edip yapmakta olduğu derslere devam edemez bir hal alınca ilim

ehlinden bazılarının söylediği إِذَا ضَاقَتِ الصُّدُورُ، عَلَيْكَ بِزِيَارَةِ أَهْلِ الْمُبُورِ Göğsün daraldığında kabir ehlini ziyaret et! sözünü hatırlayıp Mekke’de bulunan Şübeke ve Mu‘allâ mezarlıklarını sabah namazından sonra ziyarete gittiğini ifade ediyor.¹¹⁷ Şübeke mezarlığından sonra Hz. Hatice’nin mu‘allâ mezarlığındaki kabrini ziyareti esnasında dört beyitten oluşan şu dizeleri dile getiriyor¹¹⁸: [Kâmil]

1	أَشَعَّرَتْ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ بِمُؤْمِنٍ	عَنْ دَرِّ رِزْقٍ يَرْبِحِيهِ فَطِيمٌ؟
2	وَلَهُ صِعَاظٌ يَرْضَعُوهُ وَمَا لَهُ	مَالٌ وَلَا كَسْبٌ سِوَى التَّسْلِيمِ
3	يَا أَيُّهَا الْأُمُّ ارْحَمِينَا عَاجِلًا	وَلَنَا بِتَدْيِيرِ الْمَعِيشَةِ قَوْمِي
4	وَعَلَيْكَ مِنْ بَعْدِ النَّبِيِّ وَآلِهِ	أَزْكَى الصَّلَاةِ، وَأَطْيَبُ التَّسْلِيمِ

1. Mü'minlerin annesi(Hz. Hatice)'nin, geçim kaynağını yitireceğine dair bir endişe taşıdığını hissettin mi?

2. Emzirme çağında çocukları vardı, teslimiyetten başka, çok malı veya kazancı yoktu.

3. Ey Mü'minlerin annesi! Bize acilen merhamet et! Halkımızın geçimini temin için bizim tedbirlerimiz var.

4. Nebi (s.a.s.)'den ve âlinden sonra en yüce salât ve ve en güzel selam sana olsun.

Hz. Hatice'nin kabrini ziyareti esnasında dile getirdiği yukarıdaki beyitlerinde Şair, Hz. Hatice'yi Mü'minlerin annesi sıfatıyla anarak, onun risaletin ilk yıllarındaki teslimiyetine işaret ediyor.

¹¹⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 166.

¹¹⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 168.

2.1.2.3. Fuḍayl b. İyâz'ı Medhi

Abdulaziz ez-Zemzemî, yol kesen bir çetenin reisliğinden zühd, takva ve İslamî ilimlerde mertebe sahibi bir kişiliğe yükselen ve tasavvufî düşüncenin erken dönem temsilcilerinden kabul edilen Fudayl b. İyâz'ın ¹¹⁹ Mekke'de Mu'allâ mezarlığında bulunan kabrini ziyareti esnasında dört beyitten oluşan mukatta'asında aşağıdaki dizeleri dile getirmiştir¹²⁰: [Kâmil]

1	يَا حَوْطَةَ فِيهَا الْفُضَيْلُ وَفِنِيَّةُ	زُهِرَ مِنْ الصُّلْحَاءِ وَالْعُلَمَاءِ
2	إِنِّي فَصَدْتُكَ زَائِرًا مُتَشَفِّعًا	بِنُجُومِ أَفْقِكَ لِأَنْجِلَا لِأَوَاءِ
3	قَلَّ إِحْتِيَالِي، وَالْعِيَالُ تَكَاتَرُوا،	هَذَا الَّذِي أَشْكُوهُ مِنْ أَدْوَائِي
4	تَأْتِي الْمُرُوءَةُ وَالْمَكَارِمُ أَنِّي	أَرِدُ الْبُحُورَ وَلَا أَبْلُ صَدَائِي

1. Ey içerisinde Fudayl b. İyâz'ın, salihlerden ve alimlerden çiçek açmış nice yiğitlerin bulunduğu mezarlığı kuşatan duvar!

2. Bir ziyaretçi olarak, meşakketlerin dağılması için senin ufkunda barınan yıldızlar vesilesiyle şefaata olunmayı arzuladım.

3. Hilelerim/hatalarım azaldı, aile fertlerim çoğaldı, dertlerimden şikayet ettiğim budur.

4. İnsani erdemler ve ahlâkî değerler, benim denizlere ulaşmış olmama rağmen susuzluğumu gidermemiş olmama kabul etmiyor.

Bu beyitlerinde Şair Zemzemî, Fudayl b. İyâz ve Mu'allâ mezarlığında bulunan diğer sâlih kimseleri çiçek açmış birer yiğitler olarak methedip bu ziyareti ve methi sayesinde şefaata olunmayı ve dertlerine çare bulmayı ümit ettiğini belirtmektedir.

¹¹⁹ ez-Ziriklî, *el 'A'lâm*, V, 153.

¹²⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 168.

2.1.2.4. İmam Şâfi'î'yi Medhi

Şair ez-Zemzemî müntesibi olduğu Şâfi mezhebinin İmamı, Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î'yi Mısır ziyareti sonunda Kâhire'den ayrılacağı zaman kaleme aldığı kasidesinde şu dizelerle methediyor¹²¹: [Kâmil]

1	يَمَّمْتُ سَوْحَ فَنَّاكَ يَوْمَ قُدُومِي	وَحَصَصْتُهُ بِتَحِيَّةِ التَّسْلِيمِ
2	وَحَطَّطْتُ أَعْبَائِي بِهِ، وَشَكَائِي	مِنْ ضَيْقِ صَدْرِي وَاتِّسَاعِ هُمُومِي
3	وَأَخْتُ فِي ذَاكَ الْجَنَابِ مَارِي،	فَأَخْتَهَا فِي سَوْحِ أَيِّ كَرِيمِ
4	وَقَصَدْتُهُ أَيْضًا وَجِئْتُ مُودِّعًا	حِينَ ارْتَحَلْتُ إِلَى بِلَادِ الرُّومِ
5	أَعَدَدْتُهُ فِيمَا أُرُومُ وَسِيلِي،	فَظَفَرْتُ مِنْ دَهْرِي بِكُلِّ مَرُومِ
6	وَمِنَ الْإِمَامِ الشَّافِعِيِّ شَفِيعُهُ	طَالَتْ يَدَاهُ لِنَيْلِ كُلِّ عَظِيمِ
7	مَا زَارَ قُبَّتَهُ مُؤَمِّلٌ حَاجَةً	مِنْهُ وَعَادَ بِحَيْبَةِ الْمَحْرُومِ
8	قَدَّمْتُ مِنْ نَظْمِي إِلَيْهِ هَدِيَّةً،	وَأَظُنُّ يَنْفَعُ عِنْدَهُ تَقْدِيمِي

1. Geldiğim gün yönümü senin kapına yönelttim ve en güzel selamı ona tahsis ettim.

2. Yüklerimi, göğsümün darlığından ve endişelerimin artmasından kaynaklanan şikâyetimi onun sayesinde azalttım.

3. İhtiyaçlarımı bu yöne sevkettim, onları (ihtiyaçlarımı) cömert olanın menziline yönlendirdim.

4. Rum diyarına doğru yola çıkacağımda vedalaşmak üzere ona geldiğimde de yine bunu kastettim.

¹²¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 149.

5. Talep ettiğim hedeflerimi ona sundum ve zamanımda bütün arzularıma ulaştım.

6. Her bir büyük hedefe ulaşmada şefaatçi olan İmam Şâfi'nin elleri bunları elde etmede yardımcı oldu.

7. Bir ihtiyacının çözümü ümidiyle kubbesini/kabrini ziyaret edip, umduğuna ulaşamayıp hayal kırıklığıyla dönen olmadı.

8. Bu manzumemi ona hediye olarak sundum, öyle ümit ediyorum ki onun nezdinde yaptığım bu takdimim fayda sağlayacaktır.

Şair ez-Zemzemî İmam Şâfi'î'yi methetmek amacıyla kaleme aldığı bu kasidesinin giriş bölümünü oluşturan yukarıdaki dizelerinde, Mısır'a ilk geldiği zaman yaptığı gibi şehirden ayrılacağı esnada da kabrini ziyaret ederek ayrıldığını ve bu şiiri kendisine bir hediye olarak takdim ettiğini ifade ediyor. Şiirin son bölümünde ise aşağıdaki dizeleri dile getiriyor¹²²: [Kâmil]

9	فَهُوَ الْإِمَامُ عَلَى الْحَقِيقَةِ، وَالَّذِي	يُدْعَى الْإِمَامُ لَدَيْهِ كَالْمَأْمُومِ
10	بَدْرُ أَنْارٍ بِهِ الْوُجُودُ، وَأَشْرَقَتْ	أَرْجَاؤُهُ مِنْ صُحْبَةِ بِنُجُومِ
11	شَادَ الْإِلَاهُ بِذِكْرِهِ، وَأَقَامَهُ	عَلَمًا لِنَشْرِ الْعِلْمِ وَالتَّعْلِيمِ
12	ذَلَّتْ عَلَى سُبُلِ الرَّشَادِ عُلُومُهُ	بِإِشَارَةِ الْمَنْطُوقِ وَالْمَفْهُومِ
13	وَدَعَتْ لِمَذْهَبِهِ الْوَرَى، وَهَدَتْ إِلَى	سَنَنِ لِإِدْرَاكِ الصَّوَابِ قَوِيمِ
14	سَارَتْ مَسِيرَ الشَّمْسِ فِي الْآفَاقِ مِنْ	قُطْرٍ إِلَى قُطْرٍ إِلَى إِقْلِيمِ
15	مَنْ كَانَ كَالْإِمَامِ الشَّافِعِيِّ؟ أَصِحَّ لِمَا	حَدَّثْتُهُ عَنْ شَأْنِهِ الْمَعْلُومِ
16	فَالشَّانُ أَعْظَمُ أَنْ يُحَاطَ بِكُنْهِهِ،	أَوْ أَنْ يُعْرَفَ رَسْمُهُ بِرُسُومِ
17	يَا أَيُّهَا الْبَحْرُ الَّذِي شَطَّاهُ قَدْ	فَاضًا مَعًا بِمَكَارِمِ وَعُلُومِ

¹²² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 150.

- 18 قَلَدْتُ مَذْهَبَكَ الَّذِي هَدَيْتَهُ، عِلْمًا بِأَنَّكَ فَوْقَ كُلِّ عِلِيم
- 19 وَأَنَا امْرُؤٌ مِنْ أَهْلِ بَلَدَتِكَ الَّتِي قَدْ حُرِّمَتْ مِنْ عَهْدِ إِبْرَاهِيم
- 20 وَعَلَيْكَ مِنْ بَعْدِ النَّبِيِّ وَآلِهِ أَزْكَى الصَّلَاةِ وَأَطْيَبِ التَّسْلِيمِ

9. O hakikatin İmamıdır ve kendisine tâbi olanların nezdinde İmam diye çağrılır.

10. Varlığın kendisiyle parladığı bir dolunaydır ve o dolunay varlığı oluşturan parçaları yıldızlarla dostluk kurmak suretiyle aydınlatır.

11. Yüce Allah onun adının (müntesipleri tarafından sürekli anılıyor olması) yönüyle şânını yüceltti ve onu ilmin ve eğitimin yaygınlaşmasında bir bayrak yaptı.

12. Onun öğrettiği ilimler anlaşılır ve kavranılır olması yönüyle doğruluk yollarına rehberlik etti.

13. Bu ilimler, insanları onun yoluna davet etti ve isabetli, doğru anlayış yollarına sevketti.

14. Ve (bu bilgiler) ufuklarda güneşin ulaştığı yerlere, ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya ulaştı.

15. Kim İmam Şâfî gibidir ki? Onun herkes tarafından bilinen şânına yönelik söylediklerime kulak ver!

16. Onun Şânı, derinliğini kuşatmaktan veya birtakım çizimlerle onu resmetmekten daha büyüktür.

17. Ey kıyıları aşan cömertlik ve bilgilerle beraber taşan deniz!

18. Bütün alimlerin fevkinde biri olarak ilim ile şekillendirdiğin mezhebine tâbî oldum.

19. *Ve ben İbrahim (a.s.) çağından itibaren hürmete layık kılınan senin beldenden bir kişiyim.*

20. *Nebi (s.a.s.)’den ve âlinden sonra en yüce salât ve ve en güzel selam sana olsun.*

Kasidenin son bölümünde şair Zemzemî, İmam Şâfiî’nin ilmî konumunu ifade eden medih beyitleri ile şiirine devam ederek engin bilgisi ve isabetli görüşleri nedeniyle kendisinin de onun mezhebini takip ettiğini ifade ediyor, salât ve selam ile kasidesini tamamlıyor.

2.1.2.5. İbnu’l-‘Arabî’yi Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî İslâm düşünce ve tasavvuf tarihinde derin etkileri olan Muhyiddin İbnu’l-‘Arabî’yi (ö. 638/1240) biri Şam’a girişi esnasında 38 beyitlik, diğeri de şehire girdikten sonra kabri başında yazdığını belirttiği 14 beyitlik iki ayrı şiirinde methetmiştir. Medih şiirine başlamadan önce düştüğü nota göre bu şiirleri h. 952 senesinde yazdığını ifade etmektedir.¹²³ İbnu’l-‘Arabî’yi methettiği bu şiirlerin bazı beyitleri şu şekildedir¹²⁴: [Remel]

1	أَيُّهَا الرَّاغِبُ نَحْوَ الصَّالِحِيَّةِ	بِأَبِي أَنْتَ، تَحَمَّلْ لِي حَمِيَّةَ
2	وَسَلَامًا بِهَيْمَا لَا تَعُدُّ عَن	تُرْبَةِ ابْنِ الْعَرَبِيِّ فُطْبِ الْبَرِيَّةِ
3	تُرْجَمَانَ اللَّهِ عَن أَسْرَارِهِ،	وَهِيَ عَمْرُ اللَّهِ أَسْرَارُ حَفِيَّةَ
4	مُظْهِرِ الْعِلْمِ اللَّدِّيِّ الَّذِي	أَبْطَنَتْهُ الْحَضْرَاتُ الْقُدْسِيَّةَ
5	سَائِقِ الْأَرْوَاحِ عَن أَشْبَاحِهَا	لِلْمَقَامَاتِ الرَّفِيعَاتِ الْعَلِيَّةَ
6	كُلُّ بَحْرِ قَطْرُهُ فِي بَحْرِهِ،	كُلُّ طَوْدٍ فِي مَرَاقِيهِ ثَنِيَّةَ
7	صَارَ فِي عَالَمِهِ إِنْسَانُهُ	عِنْدَمَا أَفْتَى وَجُودَ الْبَشَرِيَّةَ

¹²³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 151.

¹²⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 151-153.

8	صَادِعًا بِالْأَمْرِ مِنْ خَالِقِهِ،	حَامِلًا لِلخَلْقِ أَنْوَاعَ الأَذِيَّةِ
9	حُجَّةٌ الْحَقِّ عَلَى الخَلْقِ، نَعَمَ،	إِنَّهُ حُجَّةٌ مَوْلَاهُ القَوِيَّةِ
10	أَيُّهَا القُطْبُ الَّذِي أَفْلَاكُهُ	أَطْلَعْتَ زَهْوَ الصِّفَاتِ المَلَكِيَّةِ
11	أَنَا مِنْ أَرْضٍ بِهَا قَدْ فُتِحَتْ	لَكَ فِيهَا الفُتُوحَاتِ السَّنِيَّةِ
12	أَنْتَ مِنْ نَسْلِ جَوَادٍ مَاجِدٍ،	نَارَعْتَهُ لِلنَّدَى نَفْسُ أَيْيَّةِ
13	حَاتِمُ الطَّائِي الَّذِي شُهْرَتُهُ	فِي قَرَى الأَضْيَافِ وَالوَفْدِ قَوِيَّةِ
14	كَانَ يُفْرِي الصِّيفَ حَيًّا، وَكَذَا	بَعْدَ أَنْ مَاتَ وَغَالَتُهُ المَنِيَّةِ
15	قِصَّةٌ وَاللهُ مَا فِي عَدِّهَا	مِنْ كَرَامَاتِكَ تَشْكِيكَ وَمَرِيَّةِ
16	جَادَ مَثْوَاكَ مِمَّنْهَلِ الرِّضَا	كُلَّ حِينٍ صَوْبُ سُحْبٍ قُدْسِيَّةِ

1. Ey Sâlihiyye'ye¹²⁵ doğru esen rüzgar! Babam sana feda olsun, benim için bir selam götür!

2. Ve Selam götür ki tâzîm ve selam kutbu'l-beriyye olan İbn-i 'Arabî'nin toprağına ulaşsın!

3. Allah'ın gizli sırlarının tercümanı, onlar –Allah'a andolsun ki- gizli sırlardır.

4. Kudsi İlâhî'nin gizlediği ledünnî ilmi ortaya çıkararı,

5. Maddelerin ruhlarını, dereceleri yüksek (Makâmât adlı eserinde) sevkedip yönlendiren

¹²⁵ Sâlihiyye: Suriye'nin başkenti Şam'da, salih kişilerden olduğu kabul edilen bir topluluğun kabirlerinin ve İbn-i 'Arabî'nin de kabrinin bulunduğu bir bölgenin ismi. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977, III, 390.)

6. Her denizin damlası kendi denizi (derinlikleri) içindedir, her dağın damlası ise yükseklerle çıkılan tepelerindedir.

7. İnsanlık aleminde beşeriyetin vücuduna/mevcudiyetine dair görüşünü açıkladığında,

8. Yaratanın emrini açıkça söylediğinde, yaratılmışlar için türlü eziyetleri yüklendi.

9. Yaratılış üzerine hakikatin ispatıdır o, evet şüphesiz o Rabbi'nin güçlü bir delilidir.

10. Ey yörüngesinde melekî sıfatların ihtişamını ortaya çıkarıp yükselten Kutup!

11. Ben ki, senin kıymetli eserin el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'nin senin gönlüne açıldığı beldedenim.

12. Sen ki, atalarının cömertlik ve fazilet için mücadele ettiği soylu ve şerefli bir nesildensin,

13. Misafirleri ve heyetleri ağırlamada büyük bir şöhreti olan Hâtim et-Tâi'nin neslinden.

14. Hayattayken de misafirlerini ağırlardı, ölüm ansızın onu alıp vefatından sonra da.

15. Bir hayat hikayesi ki, 'Allah'a andolsun' o hikaye boyunca senin kerâmetlerin sebebiyle bazı şüpheler ve tartışmalar var.

16. İlahî bulutlar her ne zaman sana doğru yönelmişse, senin konağında suya kanmışçasına memnuniyet veren bir cömertlik vardır.

Şam'a girişi esnasında yazdığını belirttiği bu şiirinden sonra Rum diyarına yolculuk yaptığını ve dönüş yolculuğunda tekrar Şam'a girerken İbnu'l-'Arabî'nin

kabrinin bulunduğu Kasyûn dağı görününce aşağıdaki beyitleri yazdığını ifade etmektedir:¹²⁶ [Hafif]

- 17 وَجَدَ الرَّكْبُ قَسْوَةَ السَّيْرِ لَيْتًا حِينَ أَوْفَى بِالسَّفْحِ مِنْ قَاسِيُونَا
18 هَذِهِ جِلْقٌ، فَيَا لَيْتَ شِعْرِي، هَلْ تَرَى الْعَيْنُ مَكَّةَ وَالْحُجُونَا؟
19 وَرُبُوعًا مَأْنُوسَةً، وَأَنَاسًا هُمْ بِشِعْيِي أَجْيَادِهَا نَازِلُونَا
20 عَرَبٌ أَضْرَمُوا بِقَلْبِي هُمْ نَا رَا، وَأَجْرُوا مِنْ الْعُيُونِ عُيُونَا
21 صَيَّرْتُ فُرْقَتِي هُمْ فِي لِسَانِي أَيَّ عَقْلٍ، وَفِي الْجِنَانِ جُونَا
22 حَبْدًا فِي جِمَاهُمْ طَيْبُ عَيْشٍ، وَلَيَالٍ مَضَّتْ لَنَا وَسُونَا
23 قَسَمًا بِاحْتِرَامِ تِلْكَ الْمَعَالِي، وَالْبِلَادِ الْأَمِينِ مَعَ طُورِ سِينَا
24 لَمْ يَطْبُ لِي بَعْدَ الْمَقَامِ مَقَامٌ، وَصَفَايَ بَعْدَ الصَّفَا لَنْ يَكُونَا
25 يَا سَمِيرِي جُدَّ الْمَسِيرِ إِلَى أَنْ يَتَرَاءَى ذَاكَ الْحِمَى، وَبَيْنَنَا
26 وَتَرَى مَكَّةَ وَبَيْنَنَا حَرَامًا حَلَّ ذَاكَ الْفَنَاءِ، وَسَوْحًا أَمِينًا
27 حَيْثُ فَيْضُ الْخَيْرَاتِ حَيْثُ الْفُتُوحَا ثُ بَدَا لِلْوَرَى سَنَاهَا مُبِينَا
28 سَاطِعًا مِنْ سَنَا أَشْعَّةِ شَمْسٍ ضَوْءُهَا أَبْرَزَ الْخَفِيِّ الْمَصُونَا
29 ذَاكَ مُحْيِي الدِّينِ الَّذِي اللَّهُ أَحْيَى لِلْبَرَايَا بِهِ عُلُومًا وَدِينَا
30 جَادَ صَوْبُ الرِّضَا ثَرَاهُ، وَلَا زَا لَ لَدَى رَبِّهِ الْجَلِيلِ مَكِينَا

17. Kervan, Kasyûn dağının eteklerine ulaştığında yolculuğun ağırlığının(yorgunluğunun) yumuşamaya(hafiflemeye) başladığını hissetti.

¹²⁶ ez-Zemzemî, Dîvân, s. 153.

18. Bu görünen Cillik/Dimaşk'tur¹²⁷, ah keşke bilseydim! Göz Mekke'yi ve Hacûn dağı görebilir mi?

19. Alışılmış bir konak mekanı ve nesilleri benim soyumdan olan insanlar bize doğru geldiler.

20. Onlar için olan(atan) kalbimi ateşe veren ve gözlerden yaşlar akıtan Araplar,

21. Onlardan ayrılışım dilimde ve zihnimdedir, cennet bahçelerinde ise mecnunlar gibi (buluşmamız olacaktır.)

22. Onların himayesinde geçirdiğimiz gecelerimiz ve senelerimiz ne güzel yaşamlardır.

23. Şu yücelikler ve Tûr-i Sînâ ile birlikte Emin Belde'nin hürmetine yemin olsun ki!

24. Oradaki (Mekke'deki) makamdan başka bir makam benim için güzel olmamıştır, Safâ'dan başka da arınacak bir yer olmayacaktır.

25. Ey arkadaşım! İşte bu korunak görünene kadar ve bizim için apaçık belli olana kadar bir yol ara ve bul!

26. Ve nihayet Mekke'yi ve fâni dünyanın anlamını ve emin bir mekan sunan beyti haramı göreceksin.

27. Öyle bir mekan ki, hayırların çoğaldığı, "Fütûhât"ın¹²⁸ ademoğulları için ortaya çıkıp aydınlığının berrak olduğu bir mekan.

¹²⁷ "جَلَى" kelimesi Dimaşk şehri için kullanılan bir isimdir. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 154.)

¹²⁸ Fütûhât "feth" kelimesinin çoğulu olup sözlük anlamı "yardım etmek, açmak, zafer" gibi anlamları olup tasavvuf literatüründe "Allah'ın rızık vb. maddî nimetleri, mârifet ve ilim gibi mânevî ihsanlarını kuluna açması" mânalarına gelir. Aynı zamanda kasidede methedilen İbnu'l-'Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiye* adıyla meşhur, tasavvufî görüşlerini geniş bir şekilde içeren eserinin kısa adı olarak kullanılmaktadır. (Mahmut Erol Kılıç, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiye", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 251.)

28. *Aydınlığıyla korunmuş gizlilikleri açığa çıkaran güneş ışınlarının parıltısından doğan.*

29. *İşte bu Allah'ın kendisiyle ilimleri ve dini insanlar için canlandırıp yaşattığı Muhyiddin İbnu'l-'Arabî'dir.*

30. *Toprağı, (Allah'ın) rızasına götüren ilmi bereketli olsun ve celil olan Rabbinin katında makamının yüceliği devam etmektedir.*

Şair ez-Zemzemî, İbnu'l-'Arabî'nin kabrinin bulunduğu Sâlihiyye'ye doğru esen rüzgar tasviriyle başladığı şiirinin yukarıdaki dizelerinde İbnu'l-'Arabî'nin ilim ve irşat alanındaki rolünü belirten övücü ifadelerle en önemli eseri olarak kabul edilen *Fütûhât* adlı eserini zikrediyor ve dua cümlesi ile şiirini tamamlıyor.

2.1.2.6. Şeyh Muhammed b. 'Irâk'ı Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî, Dimaşk doğumlu olup daha sonra Hicaz bölgesine yerleşen, Medine'de İmâmet görevi yürüten ve Medine'de vefat eden şairin de yaşadığı dönemin önemli ilim adamlarından, fıkıh âlimi ve mutasavvıf, "*Tenzîhu 'ş-Şerî'a*" adlı eserin sahibi Şeyh Muhammed b. 'Irâk'ı (ö. 963/1556)¹²⁹ methettiği 40 beyitlik kasidesine başlamadan önce bu şiiri yazma hikâyesi olarak özetle şu bilgileri vermektedir. Şair ez-Zemzemî hicrî 947 senesinin Recep ayının sonlarında bir gece bir rüya gördüğünü, rüyasında bir grup toplulukla birlikte Şeyh Muhammed b. 'Irâk'ın da şair ez-Zemzemî'nin evinde oturdukları esnada şairin, üzerinde "*Bânet Suâd*"¹³⁰ şiirine benzer beyitler bulunan bir kağıt çıkararak Şeyh Muhammed b. 'Irâk'ı metheden bir şiir okuduğunu ve uyandığında bu beyitlerden bir kısmının zihninde olduğunu, daha sonra rüyasını Şeyh Muhammed b. el-Hattâb'a arzetmesi ve onun Muhammed b. 'Irâk'ı metheden bir kaside yazmasının gerekliliğine işaret etmesi üzerine bu şiiri kaleme aldığını ifade etmektedir.¹³¹ Şair ez-Zemzemî'nin dünya ve

¹²⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 12.

¹³⁰ "*Bânet Suâd*" Ka'b b. Zuheyr'in Hz. Peygamber'e sunduğu ünlü kasidesine verilen isim. (Ebû Zeyd el-Kuraşî, *Cemheratu Eş'âri'l-Arab*, thk. Salâhuddîn el-Hevvârî, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, 2013, s. 161-167.)

¹³¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 154.

ahiret bereketlerine ulaşmaya vesile olmasını umduğu, Şeyh Muhammed b. 'Irâk'ı methettiği söz konusu kasidesinin beyitlerinden bir kısmı şu şekildedir.¹³² [Basît]

1	قَلْبُ أَسِيرٍ هَوَى بِالذَّنْبِ مَكْبُولُ،	يَنْوِي الْمَتَابَ وَعَقْدُ الْعَزْمِ مَحْلُولُ
2	مَا أَنْ بَعْدَ حُلُولِ الشَّيْبِ سَاحَتُهُ	يُرَى لِمُزْمِنٍ دَاءٍ فِيهِ تَحْلِيلُ
3	فَلَسْتُ آيسَ مَنْ رُوحِ الْإِلَهِ، وَلَا	أَرَى فُنُوطًا، وَفَضْلُ اللَّهِ مَبْدُولُ
4	قَدْ شَامَ يَا ابْنَ عِرَاقٍ فِي الْكَرَى بَصْرِي	تَيْمُنًا مِنْهُ فَيُضِ الْحَيْرَ مَأْمُولُ
5	أَنْشَدْتُهُ لِي مَدْحًا فِيهِ جَاءَ عَلَيَّ	"بَانتَ سَعَادُ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مَتْبُولُ"
6	أَجَازِي بَعْدَ إِنْشَادِي، وَنَوَّلِي،	نَعَمَ الْمُحِيزُ، وَحَسْبِي مِنْهُ تَنْوِيلُ
7	جَعَلْتُ رُؤْيَاهُ حَقًّا بِالْمَدِيحِ، عَسَى	لِي بِالْإِجَازَةِ يَأْتِي مِنْهُ تَأْوِيلُ
8	لَهُ الْكَرَامَاتُ مِثْلُ الشَّمْسِ ظَاهِرَةٌ	حَيًّا وَمَيِّتًا، وَتَكْرِيمٌ وَتَفْضِيلُ
9	فَلَمْ يَكُنْ مِثْلَهُ فِي عَصْرِهِ رَجُلًا،	عَلَى الْوَفَى وَالصَّفَا وَالصِّدْقِ مَجْبُولُ
10	مَصَالِحُ الدِّينِ وَالدُّنْيَا بِهِ انْتَضَمَتْ،	وَفِيهِمَا صَارَ بَعْدَ النَّقْصِ تَكْمِيلُ
11	قُطِبَ عَلَيْهِ مَدَارُ الْكَوْنِ قَامَ، وَمَا	سِوَاهُ لَيْسَ عَلَيْهِ فِيهِ تَعْوِيلُ
12	شَمْسُ الْمَعَارِفِ، هَادِي الْحَائِرِينَ إِذَا	لَمْ يَتَّضِحْ مِنْ دَلِيلِ الْعَقْلِ مَدْلُولُ
13	طَمِعْتُ بِالْحَيْرِ لَمَّا أَنْ رَأَيْتَكَ فِي	نَوْمِي، وَعَنْ لِيَأْسِي فِيكَ تَأْمِيلُ
14	قَدْ عَزَّ عَبْدُ الْعَزِيزِ الرَّزْمِيَّ، وَفِي	يَمِينِهِ اهْتَرَّ سَيْفٌ مِنْكَ مَسْلُولُ
15	جَادَتْ ضَرْيَحُكَ بِالرِّضْوَانِ غَادِيَةٌ	لِرَعْدِهَا دَامَ تَسْبِيحٌ وَتَهْلِيلُ
16	مَا أَنْفَكَ مِنْ أَسْرِ ذَنْبٍ بَاغْتِنَاكَ بِهِ	قَلْبُ أَسِيرٍ هَوَى بِالذَّنْبِ مَكْبُولُ

¹³² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 155-156.

1. Günahla çevrelenmiş aşkın tutsağı bir kalp, kararlılıkla çözüme azmetmiş bir halde tevbeyle niyet etmektedir..

2. Yaşlılık/beyaz saç gelir gelmez beraberinde tahlil etmeyi/analiz yapmayı barındıran müzmin hastalıklar da görülür.

3. Rûhu 'l-Îlâh 'tan hiçbir zaman ümitsiz olmadım ve bir umutsuzluk durumu da görmüyorum ve Allah 'ın fazlı keremi boldur.

4. Gözüm, uykudayken hayırların bereketini ondan umit ederek son hamlesini gerçekleştirdi ey İbnu 'l- 'Irâk!

5. "Suâd benden uzaklaştı, ve kalbim bugün hüznü" şeklinde gelen Bânet Suâd üslûbu ile onu metheden bir şiir okudum.

6. Şiirimi okuduktan sonra bana icâzet verdi ve beni ödüllendirdi, o ne güzel bir ödül! Ondaki bu lütuf bana yeter.

7. Onun rüyasını böylece bir medih ile gerçekleştirdim, umarım ki bu benim için gerçek bir icâzet olur.

8. Onun güneş misali apaçık, hayatında ve ölümünde(nden sonra) kerâmetleri, saygınlığı ve faziletleri vardır.

9. Yaşadığı zamanında vefa, nezâket ve sadakatte onun benzeri büyüklükte bir kimse yoktur.

10. Din ve dünyanın maslahatları onunla düzenlenmiş, bu iki husustaki eksiklikler onunla tamamen ermiştir.

11. Evrenin yörüngesi üzerinde yükselen bir kutuptur ve onun dışındaki şeylere de itimat yoktur.

12. Mârifet güneşidir ve aklî bir delil yeterince anlaşılır bir açıklıkta olmadığına tereddütte olanlar için doğruya ileten bir rehberdir.

13. Rüyamda seni gördüğümde hayrı umut ettim ve ümitsizliğimle ilgili bir ümit parıldadı.

14. Abdulaziz ez-Zemzemî böylece güç-izzet buldu ve sağında kınından sıyrılmış bir kılıç sallandı.

15. Kabri şerifinde Cenab-ı Hakkın rıdvânı gök gürültüleri arasındaki sabah yağmuru gibi bol, tesbih ve tehliller daim olsun!

16. Günahların çokluğundan dolayı tutsak olan kalp halen arzu ve isteklerle çevrelenmiştir.

Böylece şair ez-Zemzemî rüyasında gördüğü üzere Şeyh Muhammed b. 'Irâk'ı metheden bir kaside yazmış, kasidenin giriş bölümlerinde günahlarından söz ederek tevbeye niyet ettiğini belirtmiş, daha sonra Şeyh Muhammed b. 'Irâk'ı rüyasında görerek böyle bir medih imkânı bulmasının kendisi için bir onur olduğunu ve bu şiirinin günahlarının affına, ayrıca dünya ve ahiret bereketlerine ulaşmaya vesile olmasını umduğunu ifade eden dua cümleleri ile kasidesini tamamlamıştır.

2.1.2.7. Safevî Eşrâfını Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî yaşanan bir takım zorluk ve sıkıntıların giderilmesine vesile olacağı düşüncesiyle zaman zaman gerçekleştirdiğini ifade ettiği kabir ziyaretlerinden birinde¹³³ Mekke'de bulunan Mu'allâ mezarlığını ziyareti esnasında Safevîoğullarının ileri gelenlerinin kabirlerini ziyaret ettiğini ve bu esnada iki beyitten oluşan nutfesinde aşağıdaki dizeleri kaleme aldığını ifade etmektedir.¹³⁴

[Kâmil]

1 عَطْفًا عَلَيْنَا يَا بَنِي الصَّفْوِي، وَصَمِيمَ دَاكَ الْعُنْصُرِ النَّبَوِي

2 إِنِّي لِأَرْجُو أَنْ أُعَانَ بِكُمْ فِي هَمِّي الْيَوْمِي وَالسَّنَوِي

¹³³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 166-167.

¹³⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 169.

1. Ey Benî Safevî! Bize ve Peygamberlik menbaının kalbi olan (Mekke'ye) merhamet eyle!

2. Gün boyu ve sene boyunca yaşadığım sıkıntılarında sizlerden destek olunacağımı ümit ediyorum.

2.1.2.8. Şeyh Ömer el-'Urâbî'yi Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Şeyh Ömer el-'Urâbî'nin kabrini ziyaret ettiğini ve bu ziyareti esnasında Şeyhi methettiğini ifade ettiği, 4 beyitten oluşan mukatta'asında şu dizelere yer vermektedir.¹³⁵ [Vâfir]

1 أَلَا يَا مُعْمِلَ التُّجْبِ الْعَرَابِ، أَنْخَنَا فِي فَنَّا عُمَرَ الْعَرَابِي
2 فَفِي ذَاكَ الْفَنَّا سَوْخَ رَحِيْبٍ لِمَنْ ضَاقَتْ بِهِ طُرُقَ الدِّهَابِ
3 وَقَفْتُ بِيَابِ تُرْبَتِهِ وَقَلْبِي مَنِ الضِّيقِ الْمُلَازِمِ فِي اضْطِرَابِ
4 أَبَا حَفْصٍ ، مَعَادَ اللَّهِ أَيْيَ أُوْمُكَ ثُمَّ لَمْ أَحْمَدِ إِيَّايِ

1. Ey Arap develeri yürüten! Bizi Ömer el-'Urâbî'nin avlusunda konaklat.!

2. O avluda gidiş yolları daralanlar için geniş bir alan vardır.

3. Kalbim ızdırab içinde daralmış bir halde türbesinin kapısında durdum.

4. Ey Ebû Hafs! Sana yönelip de ziyaretine muvaffak olduktan sonra şükretmemekten Allah'a sığınırım.

Şair ez-Zemzemî Şeyh Ömer el-'Urâbî'nin kabrinde yukarıdaki beyitlerden sonra bir başka bahir ile söylediği dua içerikli şu dizeleri ilave ediyor¹³⁶: [Remel]

5 يَا إِلَهِي، يَا إِلَهِي الْعَرَبِي بِاللَّيِّ وَالْعَرَابِيَّ أَيْيَ حَفْصِ عُمَرَ

¹³⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 169.

¹³⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 169.

6 اِقْضِ حَاجَاتِي، وَفَرِّجْ كُرْبِي وَائْتِ بِالْحَيْرِ، وَأَذْهَبْ كُلَّ شَرِّ

5. Ey Allah'ım! Nebî (a.s.)'in ve Ebû Hafs Ömer el-'Urâbî'nin hürmetine,

6. İhtiyaçlarımı karşıla, sıkıntılarımı gider, iyilik getir ve bütün kötülükleri gider!

2.1.2.9. Şeyh Ali eş-Şûlî'yi Medhi

Abdulaziz ez-Zemzemî Şeyh Ali eş-Şûlî'nin kabrini ziyaretinde dört beyitten oluşan mukatta'asında şu beyitleri nazmetmiştir.¹³⁷ [Kâmil]

1 أَنَسْتُ أَنَسًا وَأَنْبَسَاطًا زَائِدًا لَمَّا وَقَفْتُ عَلَى ضَرْبِ الشُّوْلِي
2 مِنْ بَعْدِ قَبْضِ كُنْتُ فِيهِ وَوَحْشَةٍ بَعْدَ امْتِدَادٍ عَرْضِهَا وَالطُّوْلِ
3 لِمَزِيدِ إِفْلَاسٍ، وَضَنْكَ مَعِيشَةٍ فِيهَا يُرَى ذُو الْعَقْلِ غَيْرَ عَقُولِ
4 حَاشَى أَرْوَكَ يَا عَلِيَّ وَأَنْتَنِي مِنْ قَبْلِ إِدْرَاكِ الْمُنَى وَالسُّوْلِ

1. eş-Şûlî'nin kabri şerifinde durduğumda artan bir ferahlıkla mutlu ve mesrur oldum.

2. İçinde bulunduğum tutulma hali ve enine boyuna yayıldıktan sonraki yalnızlık halinden sonra..

3. İflas durumunun artması ve yaşam zorluğu nedeniyle, orada (eş-Şûlî'nin kabrinde) akıllı olan akılsız görülür.

4. (Allah) için seni ziyaret ediyorum ey Ali! Ve arzu-istek ve taleplerime ulaşmadan önce (belim) bükülüyor.

¹³⁷ ez-Zemzemî, Dîvân, s. 170.

Bereket getirmesi ümidiyle Şerif Şeyh Ali eş-Şûli'nin kabrini ziyaretinde dua anlamları ifade eden bir başka şiirindeki beyitleri de şu şekildedir:¹³⁸ [Kâmil]

5 لَمْ أَنَسَ لَمَّا زَادَ كَرْبِي أَنِّي آتِي ضَرْبِ السَّيِّدِ الْمَذْكُورِ
6 أَعْظَمَ بِهِ، وَبِمَنْ يُؤَمِّلُ كَشَفَهُ لِكُرْبِهِ مِنْ زَائِرٍ وَمَزُورِ
7 يَا رَبِّ يَسِّرْ لِي بِهِ وَبِحَدِّهِ أَمْرِي، وَهَوِّنْ مِنْهُ كُلَّ عَسِيرِ

5. Üzüntüm arttığında bahsi geçen Efendinin kabrine gelmeyi de unutmadım.

6. Ziyaret edileni(Şeyh Ali eş-Şûlî'yi) ve ziyaret edenlerden, Onu ve (onu ziyaret etmekle) ıztırablarından kurtulmayı ümit etmek ne yücedir!

7. Ey Rabbim! Onun ve geçmişlerinin (hürmetine) işimi kolaylaştır! Ve bütün zorlukları hafiflet!

2.1.2.10. Şeyh Ebû'l-Kâşım el-Cüneyd Bağdâdî'yi Medhi

Yaşadığı iç sıkıntılarından kurtulma ve bereket ümidiyle Mu'allâ mezarlığına yaptığı ziyaretlerinden birinde ilk dönem tasavvufî anlayışın en güçlü temsilcilerinden olan meşhur sûfî Şeyh Ebu'l-Kâşım el-Cüneyd (Bağdâdî) b. Muhammed el-Kavârîrî'nin (ö. 297/909)¹³⁹ kabrinde şu beyitleri dile getiriyor:¹⁴⁰ [Hafîf]

1 يَا أَبَا الْقَاسِمِ الْجُنَيْدَ دُعَاءُ مَنْ مُحِبِّ عَلَى ضَرْبِكَ وَاقِفَ
2 أَصْبَحَ الْيَوْمَ فِي احْتِيَاجٍ وَضِيقٍ، كُنْ لِكَرْبِ عَلَيْهِ أَطْبَقَ كَاشِفَ
3 عَنْ عِيَالِي لَقَدْ عَجِزْتُ، وَإِنِّي عِنْدَ أَهْلِي مِنَ الْفَضِيحَةِ حَائِفَ
4 لَمْ يَكُنْ يَا بَنِي الْمَشْرِعِ يُضْمَى مِنْ أَتَاكُمْ، وَمِنْكُمْ الْجُودُ وَكَافَ

¹³⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 170.

¹³⁹ Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk., Halil Manşûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 49-50.

¹⁴⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 171.

1. Ey Ebu'l-Kâşım el-Cüneyd! kabrinin yanibaşında duran bir aşıktan bir dua (sana yönelen bir talep)

2. Bugün, o açık ihtiyaç ve zorluklar içinde oldu, onun üzerinde görünen sıkıntısını gider.

3. Ailem hakkında aciz kaldım ve ailemde bir rezillik çıkmasından korkuyorum.

4. Size gelene zulüm edilmedi ey Benî Muşerri¹⁴¹ ve göz yaşı döken de sizden cömertlikle (muamale buldu).

2.1.2.11. Şerif İbni Ahmed'i Medhi

Şerif Ahmed bin Yahya el-Musâvâ'nın torunu İbn Ahmed el-Musâvâ'nın kabrini ziyaretinde şu beyitleri dile getiriyor:¹⁴² [Tavîl]

1	حَفِيدَ الْمَسَاوَى، يَا بَنَ أَحْمَدَ، مَهْضَةً	أَقْوَمُ مُعَوَّجِي بِهَا، وَأَسَاوِي
2	وَإِنِّي ضَعِيفٌ، وَالزَّمَانُ عَلَيَّ قَدْ	تَقَوَّى، وَمَنْ ذَا لِلزَّمَانِ يُقَاوِي؟
3	تَرَكْتُ لِضَيْقِ أَصْبَحْتُ فِيهِ مَنْزِلِي،	وَنَشَرَ دُرُوسِ جَمَّةٍ وَفَتَاوِي
4	وَإِنِّي لَأَرْجُو مِنْ أَبِيكَ وَمِنْكَ مَا	لِدَائِي الَّذِي مِنْهُ شَكَوْتُ يُدَاوِي

1. El-Musâvâ'nın torunu ey İbn Ahmed! Yeniden bir doğruluşla eğriliklerimi(hatalarımı) islah ediyor ve düzeltiyorum.

¹⁴¹ Şair ez-Zemzemî “Benî Muşerri’ ifadesiyle Cüneyd Bağdâdî’ye hitaben, tasavvufi düşüncede Kur’an ve sünnete bağlılığı esas alan, şeriata aykırı hal ve hareketleri tenkit edip, tasavvufta şer’î ölçülerin dışına çıkılmaması gerektiğini ısrarla vurgulayan yönüne atfen “kanun koyucunun koyduğu esaslara tâbî olan” anlamını kastetmektedir. Nitekim Cüneyd el-Bağdâdî’nin tasavvufta ölçünün Kur’an ve Sünnet olduğuna dair şu sözleri meşhur olmuştur. “مذهبنا هذا مقيد بأصول الكتاب والسنة” “Bizim yolumuz Kur’an ve sünnet ile sınırlanmıştır. من لم يحفظ القرآن ولم يكتب الحديث لا يقتدى به في هذا الأمر لأن علمنا هذا مقيد بالكتاب والسنة.” (Kim Kur’an-ı ezberlemez, hadis yazmazsa ona iktidâ edilmez, çünkü bizim ilmimiz Kitâp ve sünnete bağlıdır.” (Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 51.)

¹⁴² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 171.

2. *Ve ben zayıfım ve üzerimden geçen zaman bana galip geliyor, kim zamana güç yetirebilir ki?*

3. *Evimde (yaşadığım) daralmadan dolayı geniş katılımlı dersleri ve fetva vermeyi terkettim.*

4. *Şikayet ettiğim hastalığıma babandan ve senden (kabirlerini ziyaret etmem sebebiyle) şifa umuyorum.*

Bu şiirinde şair ez-Zemzemî, İbn Ahmed'in kabrini ziyaret etmek suretiyle İbn Ahmed'i ve babasını vesile edinerek sıkıntılarından kurtulmayı arzulamıştır.

2.1.2.12. Şeyh Ebu'l-Ğays b. Cemil'i Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî hicrî 958 yılında birtakım fitnelerden kaçmak amacıyla Yemen'e gittiğini ve orada salih zatlardan olduğunu düşündüğü kişilerin kabirlerini ziyaret ettiğini ifade etmektedir.¹⁴³ Bu ziyaretlerinden birinde Şeyh Ebu'l-Ğays b. Cemil hakkında yazdığı 20 beyitlik şiirinden bazı dizeleri şu şekildedir:¹⁴⁴ [Hafif]

بَابِي الْعَيْثِ سَيِّدِي ابْنِ جَمِيلِ	1	لِي فِي اللَّهِ حُسْنُ ظَنِّ جَمِيلِ،
يَحْقِرُ السَّمْعَ ذِكْرَ كُلِّ جَلِيلِ	2	يَا لَهُ سَيِّدًا جَلِيلًا، لَدَيْهِ
أَوْ تَخْفَى شَمْسُ الضُّحَى وَالْأَصِيلِ	3	ذِي الْكَرَامَاتِ، لَا حَفَاءَ عَلَيْهَا،
عِنْدَ إِشْرَاقِهَا، وَبَعْدَ الْأَفْوَلِ؟	4	أَيُّ شَمْسٍ تَأَلَّأَ الْكَوْنُ مِنْهَا
حُمْرًا، شَأْهُنَّ نَقْلُ الْحُمُولِ	5	خَضَعَتْ عِنْدَهُ الْأُسُودُ، وَصَارَتْ
لِأَمْرِي مَوْقِرٍ بَوْرٍ ثَقِيلِ	6	يَا أَبَا الْعَيْثِ نَجْدَةً وَغِيَاثًا
أَيْهَا الْغَوْثُ دُلَّنِي لِلْسَّبِيلِ	7	لَمْ يَزِدْنِي الْمَشِيبُ إِلَّا اجْتِرَاءً،

¹⁴³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 172.

¹⁴⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 174.

- 8 وَأَدْرَ عَيِّي مَتَاعِبًا وَهُمُومًا، أَوْجَبْتُ مِنْ مَنَازِلِي تَحْوِيلِي
- 9 سِرْتُ مِنْ مَنَازِلِي، وَحَلَفْتُ أَهْلِي، وَهُمْ بِالْبُكَاءِ أَيُّ عَوِيلِ
- 10 مِنْكَ أَرْجُو تَفْرِيجَ كَرْبِي وَعَوْدِي سَالِمًا مِنْ عَنَّا قَضَى بِرَحِيلِي

1. Allah aşkı için, efendim İbn Cemil Ebu'l-Ğays hakkında hüsnü zannım var.
2. Ne kadar saygıdeğer bir efendi, kulak onun katında her saygıdeğer kişinin hatırasını küçültüyor. (O kadar değerli, saygıdeğer bir kişi ki, onun yanında bir başka kişinin değeri akla gelmiyor)
3. Üzerinde gizli olmayan kerametleri var veya sabah güneşi ve asalet güneşi (onu) gizliyor.
4. Doğuşu esnasında ve battıktan sonra kendisiyle kâinatın aydınlandığı ama nasıl bir güneş?
5. Aslanlar onun yanında boyun eğdiler ve sanki durumları yük taşıyan merkepler (gibi) oldular.
6. Ey Ebu'l-Ğays! Yükü ağır (günahları çok) ve vakarlı bir adam için bir kurtuluş (yolu göster) ve himmet et!
7. Yaşlılık benim ancak cesaretimi artırdı, Ey Gavs bana (doğru) yolu göster!
8. Yorgunlukları ve evin değişikliklerinden kaynaklanan kaygılarımı benden uzaklaştır!
9. Evlerimden çıktım ve ailemi feryat içinde ağlarken geride bıraktım.
10. Senden (seni ziyaret etmem vesilesiyle) ızdırabımdan kurtulmayı umuyor ve bu yolculuğumdan da salimen (yurduma) dönmeyi diliyorum.

2.1.2.13. Şeyh İsmâil el-Cebertî'yi Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Yemen ziyaretinde Yemen'de tasavvuf ve tarikat yaşantısının önemli simalarından ve Cebertiye tarikatı kurucusu Yemenli mutasavvıf Şeyh İsmail el-Ceberti'nin (ö. 806/1403)¹⁴⁵ kabrini ziyaret etmiş ve Şeyh Cebertî'yi methettiği 30 beyitten oluşan bir kaside nazmetmiştir. Bu şiirinde şair Şeyh İsmail el-Ceberti'nin vasıflarını zikretmekte ve onu vesile edinerek sıkıntılarının giderilmesini talep etmektedir. Duygu ve düşüncelerini dile getirdiği bu şiirinden bazı dizeleri şu şekildedir:¹⁴⁶ [Remel]

1	أَيُّهَا الرَّكِيبُ لَيْلًا ظَهَرَ بُحْتِي	مُعْنَقًا يَطْوِي فَيَأْتِي كُلَّ حَبْتِ
2	فَزَعَا مِنْ كُرْبٍ إِطْبَافُهَا	عَمَّهُ بِالْعَمِّ مِنْ فَوْقٍ وَتَحْتِ
3	لَا تَخَفْ سُوءًا، فَقَدْ أَصْبَحْتَ فِي	سَوْحِ إِسْمَاعِيلِ مَوْلَانَا الْجَبْرْتِي
4	ذَلِكَ الْعَوْتُ الَّذِي يُنْقِذُ مِنْ	كُلِّ كَرْبٍ مَنْ لَهُ بِالصِّدْقِ يَأْتِي
5	ذَلِكَ الْفُطْبُ الَّذِي أَسْرَارُهُ	لَمْ تَزَلْ ظَاهِرَةً فِي كُلِّ وَقْتِ
6	دُو الْكَرَامَاتِ الَّتِي أَضْوَأُهَا	قَالَتِ الشَّمْسُ لَهَا: لِي قَدْ بَهَّرْتِ
7	قَدْ صَفَتْ أَحْلَافُهُ، فَاسْتَكْمَلَتْ	مِنْ سِمَاتِ الْأَصْفِيَا أَحْسَنَ سَمْتِ
8	كُلُّ لَفْظٍ قَاصِرٌ عَن مَدْحِهِ،	وَفَصِيحُ الْقَوْمِ فِيهِ كَالْأَرْتِ
9	سَيِّدٌ مَنْ حَلَّ فِي سَاحْتِهِ	مَنْ يَسْؤُهُ نَالَهُ أَعْظَمَ مَقْتِ
10	أَيُّهَا الْعَوْتُ أَغْنِي، إِنِّي	فِي احْتِرَاقٍ مِنْهُ قَدْ صَوَّحَ نَبْتِي
11	يَا أَبَا الْمَعْرُوفِ قَدْ جِئْتُكَ مِنْ	بَلَدِي تَعْبَانٍ أَشْكُو ضَعْفَ بُحْتِي
12	أَهْلَ يَاسِينَ اذْرُؤُوا عَنَّا عَنَّا	زَمَنٍ عَتَّ عَلَيْنَا كُلَّ عَتِّ

¹⁴⁵ Ahmed ez-Zebîdî, *Ṭabaḳātu'l-Havâş Ehli's-Şidki ve'l-İhlâş*, Dâru'l-Menâhil, Beyrut, 1986, s. 101-108.

¹⁴⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 175-176.

13	إِنَّ نَفْسِي اسْتَبَشَّرَتْ مُذْ أَنْسَتْ	مِنْ مَطَاوِي مَدْحِكُمْ أَفْخَرَ دَسْتِ
14	أَيُّهَا النَّفْسُ اطْمَئِنِّي، أَنْتِ مِنْ	بَعْدِ كَسْرِ الْجَبْرِتِي قَدْ جَبْرَتِ
15	فَعَلَيْهِ اللَّهُ صَلَّى بَعْدَ مَنْ	أَوْضَحَ الْحَقَّ بِنُورٍ مِنْهُ بَحْتِ
16	النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى خَيْرِ الْوَرَى،	وَبَيْنِهِ هُمْ بَنُو أَشْرَفِ بَيْتِ
17	وَبَقَايَا آلِ وَالْأَصْحَابِ مَا	أَمَّهُ الرَّكَّابُ لَيْلًا ظَهَرَ بُحْتِي

1. Ot bitmeyen vadilerdeki çölleri büklüm büklüm kateden uzun boylu devemin sırtındaki ey gece yolcusu!

2. Aşağıdan yukarıdan korku dolu acıların üst üste gelmesi onu gam ve keder ile kuşattı.

3. Kötülükten korkma! Şüphesiz ki sen efendimiz İsmail el-Ceberti'nin avlusunda sabahladın.

4. İşte bu Gavs¹⁴⁷ ki; kendisine sadakât ile gelenleri her türlü sıkıntıdan kurtarır.

5. İşte bu Kutub¹⁴⁸ ki; sırları her vakit açık bir şekilde görülmeye devam eder.

6. Işıklar (saçan) kerametler sahibi (kerametlerinin saçtığı ışıklar nedeniyle) güneş ona dedi ki: gözlerimi kamaştırdın.

7. Onun ahlâkı tertemiz oldu ve en güzel bir nişâne ile Asfiyânın izlerinden tamamlandı.

¹⁴⁷ Gavs: Sözlükte yardım anlamına gelen “Gavs” kelimesi tasavvufî bir terim olarak kendisinden manevî yardım istenilen büyük velî için kullanılır. (Kâşânî, *İştîlâhâtü's-Şûfiyye*, s. 185.

¹⁴⁸ Kutub: Veliler sınıfının lideri ve olgun insan anlamına gelen tasavvufî bir terim. (Kâşânî, *İştîlâhâtü's-Şûfiyye*, s. 162.

8. Her lafız onu methetmeye güç yetiremez, kavminin en fasih konuşanı bile o konuda kekeme gibidir.

9. Onun mekânına giren için Efendidir, (ancak) onu inciten için ise büyük bir ceza vardır.

10. Ey Gavs bana yardım et! Şüphesiz ben bitkimin kurutulduğu bir yangın içindeyim.

11. Ey iyilik babası! Bahtımın zayıflığını şikayet ederek yorgun bir şekilde memleketimden sana geldim.

12. Ey ehl-i Yâsîn!¹⁴⁹ Herşeyin aleyhimize kötüye gittiği (bir dönemde) üzerimizdeki kötülük bulutunu bizden giderin!

13. Şüphesiz ruhum, övgünüzün derinliğini unuttuğumdan beri en şerefli övgü ile müjdeledi.

14. Ey nefsim mutmain ol! Sen Şeyh el-Cebertî ile direncin hafifleyip yatıştıktan sonra iyileştin.

15. Kendisinden saf bir nur ile hakkı açıklayandan sonra Allah'ın salâtı onun üzerine olsun.

16. “En-Nebîyyu'l-Mustafa”/Seçilmiş Peygamber ve çocukları iyilik sahiplerinin en hayırlısıdır. Ve onlar en şerefli evin çocuklarıdır.

17. Devemin sırtındaki gece yolcusunun takip ettiği aileden ve dostlardan geri kalanlar(a da salât olsun)

¹⁴⁹ “Ehl-i Yâsîn”: Şeyh İsmail el-Cebertî'nin vird olarak Yâsîn sûresini okuması ve bu sûreyi her gün belli sayıda okumanın maddî ve manevî ihtiyaçları gidereceğini söylemesinden hareketle mensuplarına “ehl-i Yâsîn” de denilmiştir. Şair burada bu hususa atıfta bulunarak bu hitap terkiibini kullanmaktadır (Ahmed ez-Zebîdî, *Tabakâtu'l-Havâş ehli's-Sıdkı ve'l-İhlâş*, s. 101-108.

2.1.2.14. Şeyh Ebû Bekir el-Ḥaddâd'ı Medhi

Şeyh Ebû Bekir el-Haddâd (ö. 800/1398) Yemen'in Zebid bölgesinde doğup yetişen, Haddâdî nisbesiyle de tanınan Yemenli âlimlerden Hanefî mezhebine dair en çok eser veren kişi olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁰ Şeyh Ebû Bekir el-Haddâd'ın kabrini ziyareti esnasında şair Abdulaziz ez-Zemzemî 39 beyitten oluşan bir kaside nazmetmiştir. Bu şiirinde şair Şeyh Ebû Bekir el-Haddâd'ın ilmi vasıflarını zikredip methetmekte ve ihtiyaçlarını dile getirip manevi anlamda kendisinden yardım umut ettiğini ifade ederek dua ile şiiri bitirmektedir. Bu şiirin bazı dizeleri şu şekildedir:¹⁵¹

[Kâmil]

1	أَنْسَيْتَ ذِكْرِي زَيْنَبَ وَسُعَادَا،	أَمْ عَنِ عُهُودِهِمَا عَدْتِكَ عَوَادِي؟
2	هَيْهَاتَ أَنْ أَنْسَى عُهُودًا لَمْ يَزَلْ	دَاعِي الْهُوَى يُنْيِي هُنَّ فُوَادِي
3	لِلَّهِ عَيْشٌ مَرٌّ فِي صَفْحِ الصَّفَا	حُلُوءًا، وَأَوْقَاتًا بِشَعْبِ جِيَادِ
4	سُقْيَا لِهَاتِيكَ الشِّعَابِ، وَحَبْدَا	وَادِي مِئِي وَالْمُنْحَى مِنْ وَادِي
5	وَاللَّهِ مَا أَفْقَيْتُ عَنْ أُمِّ الْقُرَى	مَلَلًا، وَلَا بُعْضًا لِحَيْرِ بِلَادِ
6	لَكِنْ أَبِي فِيهَا الرِّمَانُ إِقَامَتِي،	وَأَقَامَ لِي رَصْدًا مِنَ الْحُسَادِ
7	مُتَأَلِّبِينَ بِهَا عَلَيَّ، وَلَمْ أَحْدُ	لِي مُنْجِدًا مِنْ أَهْلِ ذَاكَ النَّادِي
8	فَحَرَجْتُ لِلْيَمَنِ الْمُبَارِكِ طَامِعًا	مِنْ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ فِي الْأُنْجَادِ
9	وَأَتَيْتُ مِنْهُمْ مُسْتَمِدًّا عِنْدَمَا	سُدَّتْ عَلَيَّ مَذَاهِبُ الْإِمْدَادِ
10	فَسَمِعْتُ تَمَّ لِسَانَ حَالٍ مُنْشِدًا:	أَبْشِرْ بِكُلِّ مُئِي، وَكُلِّ مُرَادِ
11	وَإِذَا الْمَطَالِبُ جُمْلَةً أَبْوَابُهَا	فُفِلَتْ عَلَيْكَ، عَلَيْكَ بِالْحُدَادِ
12	يَفْتَحُ لَكَ الْفَقْلَ الَّذِي مِفْتَاحُهُ	قَدْ ضَاعَ، فَاعْنِ بِهِ عَنِ الْإِنْشَادِ

¹⁵⁰ Ö. Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, III, 67.

¹⁵¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 177-178.

- 13 شَيْخُ الْحَقِيقَةِ وَالشَّرِيعَةِ، يَا لَهُ
شَيْخًا أَفَادَهُمَا أُمَّمَ مَقَادِ
- 14 هُوَ مَجْمَعُ الْبَحْرَيْنِ، مِنْ كَلْتَيْهِمَا
كَنَزُ الْهُدَايَةِ، مَعْدِنُ الْإِرْشَادِ
- 15 يَا أَيُّهَا الْبَحْرُ الَّذِي مِنْ شَطِّهِ
فَاضَ الرُّلَالُ الْعَذْبُ لِلْوُرَادِ
- 16 يَا سَيِّدًا يُرْجَى لِكُلِّ مُلِمَّةٍ
يُخْشَى غَوَائِلَهَا عَلَى الْأَبَادِ
- 17 أَشْكُو إِلَيْكَ مَتَاعِبًا وَمَكَارِهًا،
وَعِنَادَ أَرْمَانٍ، وَكَيْدَ أَعَادِي
- 18 أَهَيْتُ كُلَّ حَوَائِجِ الدُّنْيَا، وَقَدْ
بَقِيتُ عَلَيَّ حُوجِبَةٌ لِمَعَادِي
- 19 فَصُرْتُ يَدِي عَنْهَا، وَقَصَّرْتُ دُونَهَا
سَعْيِي، وَأَعْيَيْتُ عِبْوَهَا اسْتِعْدَادِي
- 20 إِنْ أَنْتَ تُسْعِدُنِي عَلَيْهَا نَلْتُهَا،
وَعَدَا الشَّقَا عَنِّي، وَجَا إِسْعَادِي
- 21 هَذِي جَمِيعُ حَوَائِجِي عَلَّقْتُهَا
بِكَ، ثُمَّ رَأَيْتُ فِيهِ كُلَّ رِشَادِ
- 22 صَلَّى عَلَيْكَ اللَّهُ بَعْدَ نَبِيِّهِ
حَيْرِ الْأَنَامِ، وَآلِهِ الْأَعْجَادِ
- 23 وَصَحَابِهِ مَا سَارَ رَكْبٌ قَاصِدًا
أَرْضَ الْحِجَازِ، وَمَا تَرْتَمَّ حَادِي

1. Zeynep ve Suâd'ın hatırasını mı unuttun yoksa adaletsizliklere karşı söz verdiğin yeminlerini mi?

2. Aşkı çağrıştırmaya devam eden kalbimin övdüğü yeminleri/sözleri unutmak ne kadar uzak! (ne kadar zor)

3. Safâ bölgesine uğrayan (Safâ bölgesinde geçen) tatlı bir yaşam ve Şi'bi Ciyâd'da (Ciyâd semtinde/yollarında geçen) vakitler Allah (rızası) içindir.

4. Şu patika yolları yağmur sularıyla ıslat! Vâdiden kıvrılan Minâ vadisi ne güzeldir!

5. Allah'a yemin olsun ki beldelerin en hayırlısı Ümmü'l-Kurâ'yı bıkkınlıktan veya nefretten dolayı terketmedim.

6. Fakat zaman benim orada kalmamı reddetti(engelledi) ve bana haset edicilerden bir gözetleme (korunak imkânı) sundu.

7. Aleyhime toplanıp biraraya gelmiş (hased edicilerden). Ve ben bu topluluktan bir yardım eden (kurtarıcı) da bulamadım.

8. Ve mübarek Yemen'e doğru Allah dostlarından bir kurtuluş ümidiyle yola çıktım.

9. Ve yardım yolları üzerime kapanınca (yardım bulma imkânı kalmayınca) ben de onlara (Allah dostlarına) yardım talebinde bulunarak geldim.

10. Sonra orada lisan-ı hâl ile bir okuyucunun (yüksek sesle şöyle) nidâ ettiğini işittim: "Bütün arzu ve istekler için müjdeler olsun!"

11. Ve bütün taleplerin kapıları tamamıyla kapanmışsa senin üzerine, sana gelmek gerekir ey Haddâd!

12. (Bütün kapılar kapanmışsa) anahtarı kaybolmuş kilidi sana O (Şeyh Haddâd) açacaktır, bu söylenenden istifade etmeye bak!

13. (O) hakikât ve şeriat şeyhi, o ikisine (hakikât ve şeriata) ne çok faydalar sağlayan bir Şeyh.

14. O mecme'ul-bahreyndir (iki denizin birleştiği), hidâyet hazinesi, irşâd kaynağı olarak her ikisini de birleştirendir.

15. Ey (kendisine) gelenler için kıyısından saf, tatlı suların taşıdığı deniz!

16. Ey Efendi(m) ebediyet gününde(kıyamet gününde) sıkıntılarından korkulan her bir afet için (kurtuluş senden) umulur.

17. Yorgunlukları, hoş olmayan şeyleri, zamanın inatçılığını ve aleyhime düşmanca kurulan tuzağı sana şikayet ediyorum.

18. Dünya ihtiyaçlarının tümünü sonlandırdım ve (sadece) Me'âd için (yeniden diriliş günü için) küçük bir ihtiyacım kaldı.

19. Elimin aciz kaldığı ve bunun dışında gayretim yetersiz kaldığı (bir küçük ihtiyaç), ve (bununla birlikte) hazırlığının (yapmam gereken hazırlıkların) yükünü/sorumluluklarını biliyorum.

20. Sen bana bu hususlarda yardım edersen ben ona (kurtuluşa) kavuşurum. Ve yarın şikâyet ettiklerim benden uzaklaşır ve mutluluğum (geri) gelir.

21. Sana bildirdiğim ihtiyaçlarımın tümü işte bunlar, tüm olgunluğuyla senin bakışın/görüşün onu ıslah edip düzelterektir.

22. Allah'ın salâti yaratılmışların en hayırlısı olan Nebîsinden ve şanlı ailesinden sonra senin üzerine olsun!

23. Ve (Allah'ın salâti yine) Hicaz yurdunu hedefleyerek yola çıkmış ve bunu dillerinde terennüm eden arkadaşlarının üzerine olsun!

2.1.2.15. Şeyh Ebû Bekir b. Hassân el-Mısrî'yi Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî h. 958 yılında gerçekleştirdiği Yemen ziyaretinde kabrini ziyaret ettiği isimlerden birisi de Şeyh Ebû Bekir b. Hassân el-Mısrî'dir. Kaynaklarda hakkında bilgiye ulaşılamayan Şeyh Ebû Bekir b. Hassân el-Mısrî aşağıdaki dizelerden de anlaşıldığı üzere Yemen'de tasavvuf dünyasının önemli isimlerinden bir tarikat önderi olduğu anlaşılmaktadır. Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Şeyh Ebû Bekir b. Hassân el-Mısrî'nin kabrini ziyareti esnasında 24 beyitten oluşan bir kaside nazmetmiştir. Bu şiirin bazı dizeleri şu şekildedir.¹⁵² [Tavîl]

1	سَلَامٌ عَلَى قَبْرِ بِهِ خَيْرٌ إِنْسَانٍ	ثَوَى، وَهُوَ غَوْتُ الْحَافِقِينَ ابْنِ حَسَّانٍ
2	أَبُو بَكْرٍ الْمَعْدُودِ فُطْبُ زَمَانِهِ،	فَيَا لَكَ فُطْبُ جَاءَ فِي خَيْرِ أَرْمَانِ
3	دَلِيلُ طَرِيقِ اللَّهِ، مُرْشِدُ أَهْلِهَا	بِأَفْصَحِ تَبْيِينِ، وَأَوْضَحِ بُرْهَانِ
4	إِمَامٌ وَعَى عِلْمِ الْحَقَائِقِ قَلْبُهُ،	فَدَلَّ عَلَيْهَا لَفْظُهُ كُلَّ حَيْرَانِ

¹⁵² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 179-180.

- 5 وَأَعْرَبَ فِيهَا عَنْ كَلَامٍ مُّحَقَّقٍ جَلِيلٍ، وَعَنْ ذَوْقٍ دَقِيقٍ وَإِتْقَانٍ
- 6 وَأَبْدَى مِنْ الْأَسْرَارِ كُلِّ مُغَيَّبٍ، فَأَنْبَأَ عَنْ عِلْمٍ غَزِيرٍ وَعِزِّفَانٍ
- 7 وَقَامَ بِمَا لَا يَسْتَطِيعُ سِوَاهُ مِنْ صَلَاةٍ وَصَوْمٍ مُسْتَمِرٍّ وَقُرْآنٍ
- 8 لَهُ أَشْرَقَتْ شَمْسُ الْمَعَارِفِ فَأَنْجَلَى لِمَرَّاهُ قَاصِيهَا الْمَحْجَبِ وَالِدَّانِي
- 9 أَجَابَ نِدَاءَ الْمُسْتَعِيثِ بِهِ، وَقَدْ عَلَى فُلُكِهِ الْمَشْحُونِ فَائِضُ طُوفَانٍ
- 10 فَسَكَّنَ ذَاكَ الرِّيحَ عَنْهُ، وَكَفَّهُ بِكَفِّهِ حَتَّى صَارَ قَاصِفُهُ وَانِي
- 11 وَكَانَتْ فُحُولُ الْأَوْلِيَاءِ تَزُورُهُ، وَتَأْتِيهِ عَنْ حُسْنِ اعْتِمَادٍ وَإِدْعَانٍ
- 12 بِتُرْبَتِهِ أَرْضُ التُّحَيْنَا لَقَدْ سَمَتْ، وَفَوْقَ السَّمَاكِينِ اسْتَقَلَّتْ وَكَيَوَانٍ
- 13 وَلَمَّا أَتَيْنَاهَا نَزُورٌ ضَرِيحُهُ وَبَانَ لَنَا، سِرْنَا لَهُ غَيْرَ رُكْبَانٍ
- 14 فَزُرْنَا وَلُدْنَا بِالضَّرِيحِ، وَفِي الْحَشَى مِنْ أَلْهَمٍ وَالْأَنْكَادِ تَأْجِيحُ نِيرَانٍ
- 15 أَيَا أَيُّهَا الْعَوْثُ الْمَغِيثُ إِعَاثَةٌ بِهَا تَنْطَفِي نَارِي، وَهَدَأُ أَشْجَانِي
- 16 لَعَلِّي مَسْرُورًا أَعُودُ لِبَلَدِي، فَتَفْرَحُ أَوْلَادِي بِعَوْدِي وَإِخْوَانِي
- 17 وَأَتَعَبَنِي دَيْنٌ تَرَكَمَ كَرْهُهُ، وَوَزَّرَ ثَقِيلًا مِنْهُ قَدْ حَفَّ مِيرَانِي
- 18 وَأَرْجُو يَمِينٍ مِنْكَ رِزْقًا مُوسَعًا هَنِئْنَا، وَعَفَوْا عَنْ دُنُوبِي وَعِصْيَانِي
- 19 سَقَى رَوْضَةً ضَمَّتْ ضَرِيحَكَ صَيِّبٌ عَلَيْكَ غَوَادِيهِ اسْتَهَلَّتْ بِرِضْوَانٍ

1. İçerisinde insanların en hayırlısı ızdırıp çekenlerin himmet edicisi İbn-i Hassân'ın kaldığı kabre selam olsun!

2. Zamanının Kutbu sayılan Ebu Bekir! Sen ki en hayırlı zamanda gelen bir Kutupsun.

3. (O) Allah'ın yolunun delili (Allah yoluna ileten, Allah yolunun rehberi), en fasih beyan ve en anlaşılır delillerle halkının Mürşidi,

4. (O) Kalbiyle hakikâtlarin ilmini kavramış bir İmam ve sözüyle de bu hakikatlere rehberlik edip(yönlendirip) tereddütleri gideren (bir önder)

5. (Yaşadığı zamanda), tartışmasız olan yüce kelamı ince bir zevk ve muhkemlikle apaçık ifade etti.

6. Ve surlardan her bir gizliliği açığa çıkardı, böylece geniş bir ilmi ve irfanı duyurdu.

7. Namaz kılmak, devamlı oruç tutmak ve Kur'an tilâveti hususlarında başkalarının güç yetiremediklerini gerçekleştirdi.

8. Onun için marifet güneşi parladı ve onun yansıması uzakta ve yakında olan gizlenmiş (hakikatleri) açığa çıkardı.

9. Kendisinden yardım isteyen çağrısına icabet etti ve coşan tufan onun gemisine (gemisinin üzerinde) yükseldi.

10. (Kendisinden yardım isteyen) bu rüzgarı dindirdi ve bu güçlü rüzgar dininceye kadar (adeta) avuçlarıyla onu engelledi.

11. Allah dostlarının ileri gelenleri onu ziyaret ediyor, iyi niyet ve teslimiyetle ona geliyorlardı.

12. Tuhayta¹⁵³ toprağı onun türbesiyle yücelmiş/yükselmişti ve (O türbe) iki sütun ve Keyvan üzerinde müstakil bir durumdaydı.

13. Türbesini ziyaret etmek için ona geldiğimizde ve bize açık bir şekilde görününce bineksiz bir şekilde (yaya olarak) ona doğru yürüdük.

14. Böylece ziyaret ettik ve türbeye sığındık, keder ve sıkıntıların içerisinde ateşlerin alevlenmesi vardır.

¹⁵³ Yemen'nin başkenti San'a'ya yaklaşık 226 km. uzaklıkta bulunan el-Hudayde valiliğine bağlı bir ilçe. <https://yemen-nic.info/gover/hodiada/brife/>

15. Ey kendisine sığınana himmet edip ateşimi söndüren ve dertlerimi dindiren Gavs!

16. Belki mutlu bir şekilde şehrimе dönerim, çocuklarım ve dostlarım dönüşüme sevinirler.

17. Sıkıntısı üst üste yığılmış borç ve ondan kaynaklanan ağır yük beni yordu ve mîzânımı hafifletti.

18. Senin bereketinle (senin vesilenle) bol bir rızık ve afiyet diliyor, günahlarımın ve isyanımın affını umuyorum.

19. (Allah'ın) hoşnutluğuyla oluk oluk yağan sabah yağmurlarıyla yüklü bir bulut kabrini kuşatan bahçeyi sulasın!

2.1.2.16. Şeyh İsâ el-Hitâr'ı Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Şeyh İsâ el-Hitâr'ın Yemen'in Tuhaytâ beldesinde bulunduğunu belirttiği kabrini ziyaretinde 22 beyitten oluşan bir kaside nazmederek Şeyh İsâ el-Hitâr'ı methetmiş, dizelerinde ziyaret âdâbından, Şeyhin meziyetlerinden bahsetmiş, bu ziyaretin kendisi için hayırlara vesile olmasını temenni ederek selam ve dua cümleleri ile şiirini tamamlamıştır. Şeyh İsâ el-Hitâr'ı methettiği şiirden bazı dizeler şu şekildedir:¹⁵⁴ [Vâfir]

1	إِلَى كَمِّ أَنْتَ فِي الْفَلَوَاتِ سَارِي؟	أَمَّا هَذَا حِمَى عَيْسَى الْهِتَارِ؟
2	أَتَخَشَى أَنْ تَضِلَّ وَقَدْ تَبَدَّتْ	لَنَا مِنْ أَفْقِهِ شَمْسُ النَّهَارِ؟
3	أَنْخِ فِي ظِلِّ ذَاكَ الْعَرَجِ، وَاحْطُطْ	رِحَالَكَ فِي فَنَّا تِلْكَ الدِّيَارِ
4	تَأَدَّبْ، وَاحْلَعْ النَّعْلَيْنِ، وَالْبَسْ	ثِيَابًا مِنْ حُشُوعِكَ وَالْوَقَارِ
5	أَلَا يَا ذَا الْكِرَامَاتِ اللَّوَاتِي	عَدَتْ مَشْهُورَةً أَيَّ اشْتِهَارِ
6	صَبَبْتَ عَلَى الْعَصِيدَةِ أَيَّ سَمْنِ،	وَجَلَّابٍ تَصَبَّبَ مِنْ عَقَارِ

¹⁵⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 182-183.

7	سَبَقْتُ إِلَى الشَّقَاعَةِ فِي أَنَاسٍ	لَهُ مَيْمُونٌ قُطْرِكَ حَيْرٌ دَارِ
8	رَمَادًا أُمِطِرُوا سُحُطًا، وَلَوْلَا	دُعَاكَ رُمُوا بِصَاعِقَةٍ وَنَارِ
9	وَبَشَّرْتَ أَلْفَى بِجُدُوثِ نَجْلِ،	بَصُرْتَ بِهِ عَلَى بُعْدِ الْمَزَارِ
10	لَقَدْ عُمِّرْتَ فِي الدُّنْيَا سِنِينَ،	أَفَادَكَ كَرُّهَا أَيَّ اعْتِبَارِ
11	وَسِرْتَ سِيَاحَةً فِي كُلِّ أَرْضٍ	إِلَى قَافٍ وَمُنْقَطِعِ الْعَمَارِ
12	وَكَمْ لَكَ مِنْ كَرَامَاتٍ، وَكَشَفَتْ	سَنَاهُ يَجِلُّ عَنْ دَجْنِ اسْتِتَارِ
13	أَتَيْتَكَ زَائِرًا، وَالنَّفْسُ فِيهَا	حَوَائِجٌ عَنْ نَبَاهَا أَنْتَ دَارِي
14	كَفَى عَنْ ذِكْرِهَا، مِنْكَ إِطْلَاعٌ	عَلَيْهَا زَنْدٌ كَشَفَكَ عَنْهُ وَارِي
15	فَقُمْ وَانْهَضْ بِأَعْبَائِي، فَإِنِّي	بِيَمِينِكَ أَمِلُّ جَبْرَ انْكِسَارِي
16	أَنَا ضَيْفٌ، وَأَنْتَ كَرِيمٌ قَوْمٍ،	وَإِنَّ كَرِيمَهُمْ لِلضَّيْفِ قَارِي
17	تَفَضَّلْ وَاقْرَبْنِي، وَأَجِزْ، وَأَجِزْ،	فَإِنِّي وَافِدٌ لَكَ جِئْتُ طَارِي
18	وَبَيْنَ يَدَيْكَ قَدْ قَدَّمْتُ مَدْحًا،	حَكَى الدَّرَّ الْمُنْظَمَ وَالْدَّرَارِي
19	عَلَيْكَ تَحِيَّةٌ دَامَتْ، وَأَزْكَى	سَلَامٍ مَا لِقَبْرِكَ سَارَ سَارِي

1. Ne kadardır ıssız çöllerde yürüyorsun? Bu (mekan) İsa el-Hitâr'ın meskeni/barınağı değil mi?

2. Gündüz güneşi onun ufkundan bize apaçık belirmişken sapacağından mı (dalâlete düşmekten mi) korkarsın?

3. İşte bu mekânın gölgesinde dur ve kervanını bu diyârın avlusunda konaklat!

4. Saygılı ol, ayakkabılarını çıkar, huşû ve vakar elbisesini giyin!

5. Ey öylesine büyük bir şöhretle meşhur olmuş kerâmetler sahibi!

6. Tirit yemeğinin içine şifâ kaynaklı (şifadan dökülen) her bir tereyağını ve gül suyunu kattın. (Derdi olanlara deva hastalara şifa olan tereyağı ve gülsuyu ile yapılmış tirit yemeğini dergâhına gelenlere sundun)

7. Hayırlı beldenin kismetli insanları için şefaatte öncülük yaptın. (Çevrende yaşayan kismetli insanlar için şefaatte bulundun)

8. Şayet senin duan olmasaydı büyük bir gazapla kül yağdırılır, yıldırım ve ateş atılırdı.

9. Bir genci/gençliği, mezarlık mesafesinden haberdar olduğun (hayırlı) bir neslin gelişiyile müjdeledin.

10. Senelerce dünyada ömür sürdün, (yılların) hücumu/saldırısı senin itibarını artırdı.

11. Ve yeryüzünde Kâf dağına ve Munkatı 'il- 'Amâr'a (dünyanın bir ucundan diğer bir ucuna) kadar seyahatler yaptın.

12. Senin nice kerametlerin ve parıltısı, gizlenmiş puslu buluttan daha yüce/yükseklerde olan keşiflerin var.

13. Sana ziyaretçi olarak geldim ve nefsi(min) orada (senin vereceğin) haberlere ihtiyacı var, (çünkü) sen benim yurdumsun (sığınağımsın)

14. (Bu ihtiyaçları) zikretmek yeterlidir (çünkü) gizlenmiş olan bir şeyi açığa çıkarmak sendendir(senin vesilenle açığa çıkar gizlenmiş hakikatler)

15. O halde kalk ve ağırlıklarımın sorumluluğunu yüklen!(sorumluluklarımı yerine getirmeme yardım et!) Çünkü ben kırılan yerlerimi seninle sarmayı ümit ediyorum. (Yenilgilerimi/hezimetlerimi senin vasıtanla çözüme kavuşturmayı umuyorum.)

16. Ben misafirim, sen ise kavmin büyüğü/cömertisin, şüphesiz kavmin misafire karşı cömert olanı misafirperver olanıdır.

17. Buyur ve beni(m) kuvvetlerimi birleştir, onay ver ve (bu beklentimi) gerçekleştir! çünkü ben uçarcasına sana gelen senin bir elçinim.

18. Huzurunda, dizilmiş inci ve inci tanelerini anlatan bir medhi (sana) takdim ettim.

19. Dâim bir esenlik ve kabrin boyunca akıp giden (kabirini kuşatan) yüce bir selam senin üzerine olsun!

2.1.2.17. Şeyh Ali b. Eflah'ı Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Yemen ziyaretinin devamında Şeyh Ali b. Eflah'ın kabrini ziyaret etmiş ve 23 beyitlik bir şiirle Şeyh Ali b. Eflah'ı methetmiştir. Şeyh Ali b. Eflah'ı methettiği şiirinden bazı dizeleri şu şekildedir:¹⁵⁵ [Mutekârib]

1	هَنِيئًا لِمَنْ زَارَ قَبْرَ ابْنِ أَفْلَحِ،	لَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا، وَأَفْلَحَ
2	فَأَعْظَمَ بِهِ مِنْ وَلِيٍّ كَبِيرٍ،	بِهِ اللَّهُ يَهْدِي وَيُعْطِي وَيَمْنَحُ!
3	مَحْطُ الرِّحَالِ فَنَا بَابِهِ،	هُنَاكَ الْمَقَاصِدُ لَا شَكَّ تَنْجَحُ
4	إِذَا قَرَعَ الْعَبْدُ أَبْوَابَهُ،	عَلَيْهِ مِنَ اللَّهِ فِي الْحَالِ يَفْتَحُ
5	إِمَامٌ جَلِيلٌ، كَرَامَاتُهُ	مِنَ الشَّمْسِ أَضْوَاءُ وَأَجَلَى وَأَوْضَحُ
6	بِهِ اللَّهُ قَدْ أَسْعَدَ السَّالِكِينَ،	وَأَرْشَدَ مِنْهُمْ رِجَالًا، وَأَصْلَحَ
7	وَدَهَّمَهُمُ لِلطَّرِيقِ الَّتِي	أَبَانَ مَنَارَ هُدَاهَا، وَأَوْضَحَ
8	أَيَا عَوْثُ يَا عَيْثُ إِيَّيَّيَّ صَدِّ،	أَغْنِي، فَنَبِيٍّ مِنْ أَلْهَمِ صَوِّحُ
9	أَتَيْتُكَ مِنْ مَكَّةَ أَشْتَكِي	حُطُوبًا يَهِنٌ فُؤَادِي تَفْرَحُ
10	عَسَى نَفْحَةٌ مِنْكَ يَا سَيِّدِي	تُبْرِدُ جَمْرًا بِأَحْشَايَ يَقْدَحُ

¹⁵⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 183-184.

11	وَيَذْهَبُ مَا أَشْتَكِي جُمْلَةً،	وَعَيِّي تَخَطُّ هُمُومِي وَتَطْرَحُ
12	أَنَا مَا دِخُّ وَنَزِيلٌ وَضَيْفٌ،	وَأَنْتَ كَرِيمٌ تُجِيزُ وَتَمْدَحُ
13	فَحَقِّقْ لِقَصْدِي رَجَائِي وَقُلْ لِي:	أَبْشِرْ بِنُجْحِكَ، وَاسْتَرِّ وَأَفْرَحُ
14	وَصَدِّقْ مَقَالَ جَمِيعِ الْوَرَى،	قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَارَ قَبْرَ ابْنِ أَفْلَحِ
15	وَمَيِّي يَدُومُ سَلَامِي عَلَيْكَ	مَا دَامَتِ الْوُزُقُ فِي الْأَيْكَ تَصَدَّحُ

1. İbn Eflah'ın kabrini ziyaret edene tebrikler olsun, şüphesiz o büyük bir başarı elde etti ve kurtuldu.

2. O ne büyük bir velidir, ki Allah onunla hidayete erdirir, lütuf ve ihsanda bulunur.

3. Kapısının avlusu yolcuların konağıdır, orada şüphesiz başaracağı hedefler vardır.

4. Allah tarafından ona (tahsis edilmiş) kapıları kul çalarsa, (o kapılar) ona hemen açılır.

5. (O) Muhterem bir imamdır, kerâmetleri güneşten daha parlak, daha net ve daha açıktır.

6. Allah onun vesilesiyle, ona tâbi olup (seyr-i) sülûk edenleri mutlu kılmış, hidayete erdirmiş ve hallerini düzeltip ıslah etmiştir.

7. Ve onlara hidayetin aydınlığını açıkladığı yolu (sırât-ı mustakîmi) göstermiş ve apaçık beyan etmiştir.

8. Ey Gavs! Ey bereketi bol olan! Ben susuz kaldım, bana yardım et, benim bitkim(yeşilliğim/ümidim) adeta kederden kurudu.

9. Kalbimin kendisiyle yaralandığı hallerimi şikayet ederek sana geldim Mekke'den.

10. Umarım ki senden iç organlarımı tutuşturan közü serinletecek bir nefes olur ey Efendim

11. Ve böylece bütün şikayet ettiklerim gider ve kederlerim azalır, bir kenara atılır.

12. Ben bir meddâh, yanına gelmiş bir kişi ve bir misafirim, sen ise mükâfâtı ve övgüyü hakeden bir değerli kişisin.

13. Öyleyse ümit ettiğim maksadımı gerçekleştir ve bana de ki:başarına sevin, rahatla ve mutlu ol.

14. Ve bütün verâ sahiplerinin sözünü tasdik et ki ibn Eflah'ın kabrini ziyaret eden kurtulmuştur.

15. Ve ormanlardaki yapraklar hışırdadığı müddetçe benden sana dâim bir esenlik/selam olsun!

Dizelerden anlaşıldığı kadarıyla Yemen'in tasavvufî hayatında önemli isimlerinden biri olan Şeyh Ali b. Eflah'ı, kabrini ziyareti esnasında methettiği şiirinde şair ez-Zemzemî Şeyh Ali b. Eflah'ın büyük bir velî olduğuna işaret ederek sözlerine başlıyor ve kabrini ziyaretin kurtuluş vesilesi olacağını, kendi hayatı için de bereket vesilesi olarak bir takım sıkıntı ve kederlerinden kurtuluşuna vesile olması ümidini belirttikten sonra selam ve dua ifadeleriyle şiirini tamamlıyor.

2.1.2.18. Sâlihâ Bir Kadını Medhi

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Yemen ziyaretinde Yemen'in meşhur ve tarihi kentleri arasında sayılan Zebîd¹⁵⁶ şehrini ziyareti esnasında sâlihâ bir kadının kabrini ziyaret etmiş, isminden bahsetmediği bu sâlihâ kadını 21 beyitlik bir şiirle methetmiştir. Bahsi geçen şiirin bazı dizeleri şu şekildedir:¹⁵⁷ [Kâmil]

1 أَمْرٌ أَهَمُّ وَزَادَ فِي أَكْدَارِي، وَبَدُّجِيهَا غُشِّي عَلَى أَفْكَارِي

¹⁵⁶ Y. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 131.

¹⁵⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 186-187.

2	لَكِنِّي أَرْجُو انْجِلَا دِيْجُوْرِهِ	عَيِّي بُنُوْر السَّبْعَةِ الْاَقْمَارِ
3	اِنْ لَّا حَظَّتْنِي وَاَعْتَنَتْ بِي يَنْجَلِي	هَمِّي، وَاَسْتَجَلِي سَنَا الْاَنْوَارِ
4	لِلّٰهِ سَيِّدَةً بِهَا شَرَفُ النِّسَاءِ،	وَعَلَى الرَّجَالِ فَحَزَنَ اَيَّ فَحَارِ
5	شَمْسٌ لِّشَمْسِ الْاُفُقِ قَدْ شَفَعَتْ لَدَى	قُطْبِ اَطَالَ وُقُوفَهَا بِنَهَارِ
6	فَبِهَا سَأَلْتُ اللّٰهَ فِي الْاَمْرِ الَّذِي	هَمِّي بِهِ فِي الْقَلْبِ اَضْرَمَ نَارِي
7	يَا ذَاتَ اَسْمَاءٍ حَقَائِقُهَا سَمَتْ،	وَعَلَتْ عَنِ الْاَشْبَاهِ وَالْاَنْظَارِ
8	يَا رُوْحَ اَسْرَارِ مَصُوْنٍ سَتْرُهَا،	اَعْظَمَ بِذَاكَ السَّتْرِ وَالْاَسْرَارِ
9	لَكَ فِي الْوَلَايَةِ وَالْمَعَارِفِ رُتْبَةٌ،	عَرَفْتُ جَلَالَتَهَا اُولُو الْاَبْصَارِ
10	اِيَّاكَ اَعْنِي اَيُّهَا الْجِهَةُ الَّتِي	اِحْفَاؤُهَا قَدْ جَلَّ عَنْ اِظْهَارِ
11	اِيَّنِي اَتَيْتُكَ قَاصِدًا فِي حَاجَةٍ،	لِسِوَاكَ لَمْ يُفْصِحْ بِهَا اِضْمَارِي
12	مَيِّ السَّلَامِ عَلَيْكَ مَا صَدَحَتْ عَلَيَّ	اِيْنِكَ الْاَرَكَ سَوَاجِعُ الْاَسْحَارِ

1. Fikirlerimin üzerini kaplamış karanlığıyla kederlerimde artış gösteren ve hüzüün veren bir durum,

2. Fakat ben, yedi dolunay ışığıyla (kederlerimdeki) bu karanlığın benden giderilip aydınlığa kavuşacağını ümit ediyorum.

3. Şayet (Saliha kadın) beni farkeder ve benimle ilgilenirse endişelerim dağılıp gider ve ben nurların aydınlığının açığa çıkmasını ümit ederim.

4. Allah için kadınların onuru bir hanımefendi! Ve erkeklere karşı (birçok erkeğe kıyasla, ilmi ve irfanı nedeniyle) kadınlar onunla gurur duydular.

5. (O) Gündüz boyunca duruşu uzayan bir kutba sahip ufuk güneşi için şefaatt etmiş bir güneştir.

6. *Orada (o mekânda) kalbimdeki ateşi tutuşturan derdimle ilgili işi Allah'a sordum (arzettim).*

7. *Ey hakikatleri yüce ve her türlü benzerlik ve farklılıklardan uzak olan isimler sahibi!*

8. *Ey gizliliği korunmuş sırların ruhu! Bu gizlilik ve sırlar ne büyüktür!*

9. *Senin, velâyette (velilik) ve ilim-irfan hususunda akıl sahiplerinin bildiği bir derecen vardır.*

10. *Sadece seni kastediyorum ey gizliliği açık omasından daha yüce olan yön/istikamet (sahibi)!*

11. *Senden başkasına gizliliği açıklanmamış olan bir ihtiyacımı (çözmek için) sana geldim.*

12. *Seher vakitlerinde misvak ağacı ormanlarında kuş civıltıları (devam ettiği müddetçe) benden sana selâm olsun!*

Şair ez-Zemzemî bu dizelerle bahsi geçen sâliha kadını ilmi ve irfanı yönüyle methetmiş, bu yönleriyle birçok erkekten üstün bir mertebede olduğuna işaret ederek bu ziyareti ve medhi sebebiyle içinde bulunduğu birtakım sıkıntı ve kederlerinden kurtulabileceğini ümit ederek dua cümlesiyle şiirini tamamlamıştır.

Sonuç olarak şair ez-Zemzemî'nin *Dîvan*'ını oluşturan kasidelerin büyük çoğunluğunu medih şiirleri oluşturmaktadır. *Dîvan*'ın toplamında bulunan 92 şiirin 70'i medih şiirleridir. Bu da yaklaşık olarak % 76'a tekabül etmektedir. Bu medih şiirlerinin büyük çoğunluğu da Peygamber methiyeleridir. Döneminde edebî kişiliği ile meşhur olan, lügat ve edebiyat ilimlerinin yanı sıra Tefsir, Fıkıh ve Hadis ilimlerinde de rüşdünü ispatlamış, müderrislik görevinin yanısıra "Haremeyn âlimi", "Mekke Müftüsü" ve "Hicaz Müftüsü" ünvanlarıyla da görevler yapmış olan Abdulaziz ez-Zemzemî'nin dini kimliğinin ön planda olması sebebiyle bu yönünün şiirlerine de yansıdığı görülmektedir. Genel itibariyle medih bölümü şiirleri değerlendirildiğinde medihlerin konusunun dînî kişiler ve temalardan oluştuğu, başta Peygamber methiyelerinin yanısıra, sahabe medihleri, ilim ve hikmet sahibi olduğu

kabul edilen kişiler hakkındaki medihler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca şiirlerinde kendisinden önceki ve yaşadığı dönemdeki medih şiirlerinin özelliklerini görmek mümkündür. Zaman zaman, medih şiirinin tabiatında da mevcut olan mübalağalı anlatımları tercih etmekle birlikte dil açısından yalın ifadeler kullanmıştır. Medih şiirlerini yazmasındaki maksadının dînî bir amaç olduğu ifadelerine yansımaktadır. Şair ez-Zemzemî'nin *Dîvan*'ının medih bölümünde yer alan şiirler gerek muhteva gerekse methettiği kişiler açısından değerlendirildiğinde, dünyevî bir menfaat sağlamak için hiçbir kimseyi övmediği görülmektedir.

2.2. Dînî Şiir

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ını oluşturan şiirlerin büyük çoğunluğunun medih şiirleri, bu medih şiirlerinin de Peygamber methiyeleri, sahabe medihleri, ilim ve hikmet sahibi olduğu kabul edilen kişiler hakkında olduğu belirtilmişti. Şairin gerek almış olduğu eğitim, gerekse yapmış olduğu müderrislik ve müftülük gibi vazifeleri nedeniyle dini kimliğinin şiirlerine yansıdığı ve şiirlerindeki konuların genel itibariyle dînî içerikli bir çerçevede olduğu görülmektedir. Durum böyle olmakla birlikte bu bölümde muhtevasında medih veya başka bir konunun bulunmadığı sadece dînî bir amaçla yazmış olduğu şiirleri incelenecektir.

2.2.1 Duâ

Bu bölümde Allah'a yalvarma, niyazda bulunma anlamında, tahmîs türünde yazdığı bir duâ şiiri incelenecektir. Tahmîs sözcüğü “beş” anlamına gelen “*hams/hamse*” kelimesinden türeyen mezîd bir mastardır ve bir şeyi beşlemek, beş parçalı yapmak anlamlarına gelir.¹⁵⁸ Arap şiirinin nazım türlerinden olan tahmîs Arap Dili Edebiyatı literatüründe ise tanımı şu şekildedir: “önceden yazılmış olan bir manzumede her beytin önüne o beytin vezin ve kâfiyesinde üçer mısra ilave ederek toplamda beş mısranın meydana gelmesinden oluşan nazım türüne tahmîs adı verilmektedir”¹⁵⁹ Şair daha önce medih türünde yazmış olduğu bir şiirinin beyitlerine

¹⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 215.

¹⁵⁹ Ahmed el-Hâşimî, *Mizânü'z-Zeheb fî Şinâ'ati Şi'ri'l-'Arab*, Muessesetu Hindâvî, Kâhire, 2016, s. 139; Yahya Suzan, *Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmîs*, Ankara Üni. Sos. Bil. Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2008, s. 38.

üçer mısra ilave ederek Allah'a yalvarma ve duâ anlamlarını barındıran, yukarıda kısaca tanımı verilen tahmîs türünde yazdığı bir şiirinin bazı dizeleri şu şekildedir.¹⁶⁰

[Kâmil]

- 1 يَا رَبِّ بِاللُّطْفِ الْحَفِيِّ لَنَا تَدَارِكُ
- 2 وَارْحَمْ وَاعْفَا جَاوِرُوا بَيْتَكَ وَدَارِكَ
- 3 نَادُوكَ حِينَ الْكَرْبِ لَأَزْمُهُمْ، وَدَارِكَ
- 4 ذُو الْجَاهِ يَحْمِي جَارَهُ فَاحْمِي جَوَارِكَ لَا تَتْرَكْنِي فِي قَبْضَةِ الْأَسْوَاءِ جَارِكَ
- 5 جَارُ بَسْوَحِ فَنَّاكَ دَامَ حُلُولُهُ
- 6 لَمْ يَخْشَ ضَيْمًا فِي حِمَاكَ يَهُوْلُهُ
- 7 لَمْ لَا، وَأَنْتَ مِنْ الْهُوَانِ كَفَيْلُهُ
- 8 حَاشَا جَنَابِكَ أَنْ يُضَامَ نَزِيلُهُ، حَاشَا مَهَابِكَ أَنْ يُهَانَ مَنْ اسْتَجَارَكَ
- 9 إِلَيَّ عَجِزْتُ عَنْ احْتِيَالِ مُنْقِذِي
- 10 مِنْ خَوْفِ أَمْرَاضٍ هَا قَلِي عُدِي
- 11 فَطَرَقْتُ بَابَكَ طَرَفَةً الْمُتَعَوِّذِ
- 12 بَابُ إِذَا مَا أَمَّهُ ذُو لَوْعَةٍ هَدَا لَوَاعِجَهُ، وَجَلَّ لَهُ وَقَارِكَ
- 13 أَنْتَ الَّذِي فِي الْجُودِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ
- 14 أَيُّ إِفْتِقَارٍ أَحْتَشِي مِنْ كَلِّهِ
- 15 وَغِنَاكَ يَا ذَا الْفَضْلِ وَكَفُّ وَبَلِّهِ
- 16 فَاْمُنُّنْ لِعَبْدِكَ بِالْأَمَانِ مَعَ الْمُنَى، وَاعْطِفْ عَلَيْهِ بِنَظْرَةٍ يَا مَنْ تَبَارَكَ

¹⁶⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 81-83.

- 17 يَا رَبِّ وَقَفِّي إِلَىٰ أَرْحَمِي الْعَمَلِ
18 وَاحْتِمِ بِحَيْرِي لِي إِذَا جَاءَ الْأَجَلَ
19 هَا قَدْ وَقَفْتُ بِبَابِكَ الْعَالِي الْأَجَلِ
20 هَذَا مَقَامُ الْمُسْتَجِيرِ بِعَفْوِكَ الْغَلِيَّ عَلَى الْقَدِيرِ، وَبِالْوَفَاءِ لَهُ تَدَارَكَ

1. Ey Rabbim, gizli olan lütfunla bizlere merhamet et! (halimizi düzelt!)
2. Beytini (Beytullah'ı) ve evini çevreleyen zayıflara merhamet et!
3. Onları takip eden (onlara eşlik edip peşlerini bırakmayan sıkıntı (anlarında) sana ve senin evine niyazda bulundular.
4. Makam sahibi (şan ve büyüklük) sahibi komşusunu koruyup gözetir, (o halde) komşularını koruyup gözet (Yâ Rabbi), komşunu kötülüklerin pençesinde bırakma!
5. Senin avlunun mekanında (yakınında-civarında) gelip oturmaya devam eden bir komşu,
6. Senin himayende, korktuğu şeyler (onu korkutan şeyler) hususunda adaletsizliğe uğramaktan korkmadı.
7. Neden olmasın (nerden koksun ki) sen zelil olmamanın kefilisi olmuşken.
8. (Huzuruna) gelene adaletsizlik yapılmasından Zâtın müstesnadır, Senin Mehâbetin (heybetin) sana komşuluk yapmak isteyeninin rezil edilmesinden müstesnadır.
9. Ben kurtarıcımı yanıltmaktan (yanlış bilgi verip aldatmaktan) acizim.
10. Kalbimin sahip olduğu hastalıklarının korkusundan,
11. Sığınan bir kimse (nasıl kapı çalarsa) o şekilde senin kapını çaldım.

12. Sıkıntı sahibinin gittiği (müracaat ettiği) bir kapı, (bu kapı, sıkıntı sahibine) acı çektiren şeyleri azalttı (dindirdi) ve böylece vakârını yüceltti.

13. Cömertlikte eşi benzeri olmayan Sen, (varken)..

14. Hangi fakirliğin yorgunluğundan korkayım?

15. Ey sağanak sağanak (yağmur sularını/rahmetini) damla damla akıtan lütuf sahibi! Senin zenginliğini talep ediyorum. (Zenginliğinden/rahmetinden bana vermeni istiyorum)

16. Kuluna arzularıyla birlikte emân lütfet! Ve ona bir bakış ile merhamet et Ey mübârek olan (Yüce Allah'ım)!

17. Ey Rabbim beni en temiz olan amele yönlendir! (en temiz amelde beni başarılı kıl)

18. Ve ecel geldiğinde benim için hayırlı bir sonuç ver. (ömrümü hayırla tamamlamayı nasip et)

19. İşte şerefli yüce kapının önünde (vakfeye) durdum.

20. Bu, senin mağfiretini dileyenlerin, Yüceler Yücesi'nin makamıdır ve o (mağfirete de) ancak O'na sadık olmakla ulaşılır.

Şairin kasidesinde dile getirdiği ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla bir hac veya umre vecibesini yerine getirirken adeta duygu ve düşüncelerini şiir kalıbına dökerek yüce Allah'a yalvarış ve yakarış ile dua ettiği görülmektedir. Aynı zamanda Mekke'de ikâmet ediyor olmasından hareketle “makam ve büyüklük sahibinin komşusunu koruyup gözeticeğini” belirterek Allah'tan kendisini her türlü kötülükten koruyup gözetmesi, bağışlaması, en güzel amellere yönlendirmesi ve güzel bir hâtime ile ömrünü tamamlaması talebiyle dua etmektedir.

2.3. İhvâniyyât

İhvâniyyât temalı şiirler Arap edebiyatında önemli bir yere sahiptir. İhvâniyyât, şair ve yazarların karşılıklı olarak birbirlerine yazdığı mektup ve şiir türleri için

kullanılan genel bir isimdir. İḥvâniyyât konulu şiirler, tebrik, taziye, hediyeleşme, özür beyanı, sitem etme, teşekkür, hastaya hal hatır sorma, ve ilmi bir meselede soru sorma gibi konularda yazılmış şiirlerdir.¹⁶¹ Bu tür şiirler, şairlerin dilsel becerilerini sergiledikleri bir alan olmakla birlikte akrabalık ve dostluk bağlarını güçlendirmeye, bazen de yönetici sınıfı ile şair arasında bir iletişim kurma vasıtası olarak birbirleri arasında yakınlaşmaya vesile olmuştur.¹⁶²

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin Dîvân'ında İḥvâniyyât türünde 6 şiirinin bulunduğu tespit edilmiştir. İḥvâniyyât türünde yazılmış olan bu 6 şiirin toplam beyit sayısı ise 102'dir. Bu türde yazmış olduğu bir şiirine başlamadan önce açıklama sadedinde aktarmış olduğu bilgilerden anlaşıldığına göre Süreyhî isimli bir âlimin “*et-Ṭırâzu'l-Muz̤heb*” adlı eserine iki beyitlik bir takriz¹⁶³ yazması istenilince aşağıdaki iki beyitlik şiiri ile cevap vermiştir.¹⁶⁴ Bu şiirinde şair ez-Zemzemî bahsi geçen eserin Şâfi mezhebi usulü üzere yazılmış önemli bir eser olduğunu şu dizeleriyle dile getirmiştir: [Kâmil]

1 لِلشَّافِعِيَّةِ فِي فُرُوعِ إِمَامِهِمْ كُتِبَ تَأْلَافًا مِنْ سَنَاهَا الْمَذْهَبُ
2 نَسَجُوا عَلَى مِنْوَالِهِ، وَعَلَا عَلَى مَنْسُوجِهِمْ هَذَا الطَّرَازُ الْمَذْهَبُ

1. Şâfîler için (Şâfi mezhebine mensup olanlar için) İmamlarının dallarında / kollarında (birek ürün olarak) mezhebin ışılısından parıldayan kitaplar vardır.

2. (Bu kitaplar) mezhebin tarzı (üslubu-metodu) üzerine dokunup işlenmiş ve “*et-Ṭırâzu'l-Muz̤heb*” (eseri de) bu işlemler üzerinde yükselmiştir.

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin Dîvân'ında iḥvâniyyât türünde yazılmış şiirine bir diğerk örnek, döneminin önemli âlimlerinden Ebu'l-Feyz Muhammed b. Şeyh Ebi'l-

¹⁶¹ Bekrî Ş. Emin, *Mutala'ât fi Şi'ri'l-Memlûkî ve'l-'Uşmânî*, s. 288; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi*, s. 185.

¹⁶² M. Mesut Ergin, “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar”, *Nüşa*, Ankara, Bahar, 2006, Sayı:21, s. 42.

¹⁶³ Takrîz: Sözlükte övmek-yermek anlamında karşıt anlam belirten, Şark kitap telif usulünde, müellifin talebi üzerine kaleme alınan, okuyucuya müellif ve eserin takdimini ifade eden bir terimdir. (M. İsmet Uzun, A. Turan Arslan, “Takriz” *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 472.

¹⁶⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 223.

Hasen eş-Şiddîkî'nin¹⁶⁵ şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin nebevî kaside tarzındaki *el-Fethu't-Tâm* adlı eserine takriz olarak gönderdiği mektup ve mektubun sonundaki şiirine cevap olarak yazdığı, duyduğu memnuniyeti ifade eden, teşekkür, övgü ve dua içerikli 40 beyitten oluşan şiiridir. Bu şiirin bazı beyitleri şöyledir.¹⁶⁶ [Basî]t]

1 عَبْدٌ عَلَى الْبَابِ أَلْفَى نَفْسَهُ وَ رَمَى
بِهَا عَلَى بَابِكَ الْعَالِي، عَلَا وَسَمَا

2 وَمَنْ يَكُنْ لَكَ عَبْدًا يَا عَزِيزُ إِذَا
دُعِيَ بِعَبْدِ الْعَزِيزِ اعْتَزَّ وَاعْتَصَمَا

3 وَاللَّهِ لَا يَخْتَشِي سُوءًا يُلْمُ بِهِ
فِي الدَّهْرِ مَنْ بِفَنَّاكُمْ لَادَّ وَالتَّرَمَا

4 لِكُلِّ وَجْهِ إِلَيْكُمْ وَجْهَةٌ، وَلَكُمْ
مَزِيدٌ وَدِّ أَكِيدِ فِي الْقُلُوبِ نَمَا

1. Kapıdaki bir kul kendini arzetti ve kendi nefisini senin yüce kapına sundu (böylece) yüceldi ve yükseldi

2. Ey Aziz (olan Allah'ım) Abdulaziz diye çağrıldığında onur duyarak ve sınımsız sarılarak sana kim kul olmaz ki?

3. Allah'a yemin olsun ki sizin avlunuza/kapınıza sığınan ve bağlı kalan ezelde başına gelecek kötülükten korkmaz.

4. Size yönelmiş her bir yüzün bir hedefi vardır ve size karşı kalplerde giderek artan bir sevgi vardır.

Şair bu giriş dizelerinden sonra şiirinde muhatap aldığı Ebu'l-Feyz eş-Şiddîkî'ye hitaben övgü, teşekkür ve göndermiş olduğu mektuba cevap içeren dizelerle şiirine şu şeklide devam ediyor:¹⁶⁷ [Basî]t]

5 يَا شَيْخَ الْإِسْلَامِ يَا قُطْبَ الْوُجُودِ وَيَا
إِنْسَانَ عَالِمِهِ، يَا أَعْلَمَ الْعُلَمَاءِ

¹⁶⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 214.

¹⁶⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 215.

¹⁶⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 217.

6	شُكْرًا لِفَضْلِكَ، قَدْ قَلَّدْتَنِي مِنَّنَا	مِنَ الْجَمِيلِ، وَكَمْ أَوْلَيْتَنِي نِعَمًا
7	مَحَضَّتَنِي الْوُدَّ حَتَّى صِرْتُ عِنْدَكَ مِنْ	أَخْصَّ مَنْ بَفِنَا أَعْتَابِكَ التَّرَمًا
8	وَمِنْ قَرِيضِكَ قَدْ قَرَضْتُ مَدْحِي فِي	حَيْرِ الْأَنَامِ بَعِيدِ دُرِّهِ يَتَمًا
9	فَلَا أُوفِّيكَ شُكْرًا بِالثَّنَاءِ وَلَوْ	أَطْلَعْتُهُ مِنْ دَرَارِي الْأَفْقِ مُنْتَظَمًا
10	لَكِنِّي لَكَ أَدْعُو اللَّهَ وَهُوَ لِمَا	أَدْعُوهُ أَذْرَى، فَأَرْجُو فَضْلَهُ الْعَمَمًا
11	تُتَمُّ الصَّلَاةُ عَلَى الْمُخْتَارِ مِنْ مُضَرِّ	وَأَلِهِ وَالصِّحَابِ السَّادَةِ الْكُرَمًا

5. Ey Şeyhu'l-İslam, ey varlığın direği, ey aleminin insanı(çağının adamı), ey âlimlerin en bilgini!

6. Nezaketin için teşekkür ederim. Şüphesiz bana güzellikten oluşan iyilikler gerdanı taktın ve bana nice lütuflarda bulundun.

7. Beni o kadar arkadaşlık/dostluk canlısı yaptın ki, senin eşiğinin/ocağının avlusuna bağlı olandan daha samimi/sadık (bir insan) oldum.

8. Senin manzumenden (hareketle/ manzumene karşılık) ben de insanların en hayırlısı hakkında incisi emsalsiz olan bir gerdanlıkla methiyemi nazmettim.

9. Ufkun incilerini ahenkli bir şekilde dizsem de seni övmekle sana olan şükran borcumu ödemiş olamam.

10. Fakat ben senin için Allah'a dua ediyorum ki, O yaptığım duaları en iyi bilendir ve ben O'nun bol lütfunu umuyorum.

11. Sonra salât Mudar'dan (kabilesinden) seçilenin, ailesinin ve değerli öncü ashabının üzerine olsun.

2.4. Şairin Yaşadığı ve Ziyaret Ettiği Yerler Hakkındaki Bilgi ve Tasvirleri

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî *Dîvân*'ında yaşadığı yerler olan Hicaz, Mekke, Beytullah ile ziyaret ettiği Yemen, Rum diyarları hakkında ve bu ziyaretler için yolculuk yaparken yaşadığı zorluklar ve sıkıntılar ile karşılaştığı kervanlar üzerine çeşitli tasvirler yaptığı görülmektedir.

Şair aşağıdaki beyitlerinde şiirin giriş bölümünde yaptığı açıklamasında belirttiği üzere Rum beldelerine doğru yaptığı yolculukta elma beldesi olarak vasfedildiğini belirttiği “Elmalı” hakkında duygu ve düşüncelerini dile getirmektedir.¹⁶⁸ [Meczûu'l-Mutekârib]

1	إِلَى	أَيْنَ	بِالْيَعْمَلِ؟	أَمَّا	هَذِهِ	الْمَلِي
2	أَرْحَنَا	بِهَا	سَاعَةً،	لَعَلَّ	الْعَنَا	يَنْجَلِي
3	بِهَا	انزِلْ	وَإِنْ	لَمْ	تَكُنْ	بِالْمَنْزِلِ
4	أَيَّا	رَبَّنَا	حُطَّهَا	مِنْ	الْعُلُوِّ	لِلْأَسْفَلِ

1. Nereye ey yürütülen! (devesini kastediyor) burası Elmalı değil mi?

2. Bizi orada bir saat dinlendir, umulur ki zorluk/sıkıntı dağılır. (yolculuk meşakkati hafifler)

3. Henüz menzile (evimize) ulaşmamışsak bizi orada indir. (konaklat)

4. Ey Rabbimiz bizi yukarıdan aşağıya indir! (Bizi burada konaklat)

Şairin bu şiirinde ziyaret ettiğini belirttiği kent bugün itibariyle Antalya ili sınırları içerisinde, en eski yerleşim yerlerinden biri olan Elmalı ilçesidir. Kent günümüzde de gerek coğrafi özellikleri ve bitki örtüsü gerekse tarımsal faaliyetler ve özellikle meyve üretimi açısından önemli bir yere sahiptir.¹⁶⁹ Bu yönüne ilave olarak

¹⁶⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 229.

¹⁶⁹ Taner Aydın, *Elmalı İlçesinin Coğrafyası*, İksad Yayınevi, Ankara, 2019, s. 477.

Osmanlı döneminde sayıları yediye ulaşan medreseleriyle de önemli bir ilim merkezidir.¹⁷⁰ Şair ez-Zemzemî yukarıdaki şiirinin girizgâhında söz konusu ziyareti h. 930 senesinde yaptığını belirtmekte, şehrin isminin elma kelimesinden geldiğini ve kentte çok çeşitli meyveler yetişmekle birlikte “Elmalı” kelimesinin “elma beldesi” anlamına geldiğini ifade ederek nezih bir yer olduğunu dile getirmektedir. Şiirin beyitleri şu şekilde devam etmektedir:¹⁷¹ [Meczû’l-Mutekârib]

5	أَمِنْ	بَعْدِ	أُمِّ	الْفُرَى	يَلِدُ	مِنْ	الرُّومِ	لِي
6	وَإِنَّ	حَنِينَ	الْفَتَى	إِلَى	الْمَنْزِلِ	الْأَوَّلِ		
7	أَيَا	جِيرَةَ	الْمُنْحَنِ،	وَذَاكَ	الْمَحَلِّ	الْعَلِيِّ		
8	أَبَى	الْقَلْبُ	يَسْلُوكُمْ،	وَلَكِنَّهُ	قَدْ	سَلِي		
9	تَخَلَّتْ	قِوَاهُ،	وَفِي	حَيَالِكُمْ	مَا	خَلِي		
10	سَقَى	اللَّهُ	جِرْعَاكُمْ	عُيُوثَ	عِهَادِ	الْوَلِيِّ		

5. Rum diyarında benim için Mekke dışında en tatlı/hoş yer burası değil mi?

6. Ve şüphesiz gencin ilk evine duyduğu özlem.

7. Ey zikzaklı sapağın (ana yoldan ayrılan başlangıç noktasının) komşusu ve yüce mekanın sahibi!

8. Kalp, sizi unutup zihninden uzaklaştırmaya razı olmadı fakat yine de teselli buldu.

9. Onun kuvveti kalmadı ve hayalinizde (zihninizde) kalan kaldı.

10. Allah yılın ilk yağmurlarıyla yudumlarınızı bereketlendirsin.

¹⁷⁰ Mehmet Şahin, Şeref Göküş, “Antalya’da Bir İlim ve İrfan Merkezi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2020, cilt: 13, sayı:71, s. 60.

¹⁷¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 229.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî şiirin giriş bölümünde yaptığı açıklamasında da belirttiği üzere Rum beldelerine doğru yaptığı yolculukta elma beldesi olarak vasfedildiğini ifade ettiği Elmalı kentinin konaklamak için en uygun, nezih bir belde olduğuna dikkat çekiyor, hatta kendisi için Mekke'den sonra en hoş mekan olduğunu vurgulayarak dua cümlesi ile şiirini tamamlıyor.

Şair ez-Zemzemî'nin ziyaret ettiği yerler hakkında yazdığı bir diğer şiirinde Halep şehri ve orada yaşayan insanlarla ilgili duygu ve düşüncelerini şu dizelerle ifade ediyor:¹⁷² [Hafif]

8	حَلَبٌ أَوَّلُ الْمَنَازِلِ مِنْهَا،	وَهِيَ فِي الْحُسْنِ سَلْوَةٌ لِلْكَيْبِ
9	بَلَدَةٌ مَأْوَاهَا الْفُرَاتُ عَذِيٌّ،	وَهَوَاهَا مُرْوَنُحٌ لِلْقُلُوبِ
10	أَهْلُهَا أَلْفُ الْأَنَامِ طِبَاعًا،	وَلَدَيْهِمْ أَلْفٌ لِكُلِّ عَرَبٍ
11	قَوْمٌ فَضْلٌ وَنَجْدَةٌ وَسَحَاءٌ	وَعَنَاءٌ وَنَجْدَةٌ فِي الْخُرُوبِ

8. Oradan sonra varılacak hedeflerin ilki Halep'tir. Ve o iyilik ve güzellikler hususunda umudunu kaybedenler için bir tesellidir.

9. Öyle bir belde ki, suyu Fırat nehrinin (suyu olup) besleyici/doyurucu, havası ise kalplere esenlik vericidir.

10. İnsanları ise karakter/huy bakımından yaratılmışların en kibarı ve her bir yolcu için de dostluk/ünsiyet kuracak meziyetleri var.

11. Lütuf sahibi, yardımsever, cömert, bolluk içinde ve savaşlarda da yardım sever bir halk.

¹⁷² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 230-231.

2.5. Gurbet Şiirleri

Gurbet, özlem veya ayrılık şiiri, şairlerin ailelerinden ve sevdiklerinden ayrı olmaları veya memleketlerinden uzak olmaları sebebiyle özlem duygusunu dile getirdikleri Arap Edebiyatında önemli bir yeri olan şiir türüdür. Arap Edebiyatında bu tarz şiirlere “Vatan Özlemi Şiirleri” “شِعْرُ الْحَيْنِ إِلَى الْأُوطَانِ” adı verilir. Arap Edebiyatında bahsi geçen bu tarz şiirlerin oratya çıkış nedeni şairlerin genellikle, çeşitli (mâişet temini, sefere çıkan orduya katılma, sürgün cezası alma vb.) sebeplerle sürekli hareket halinde bir hayat tarzı yaşamak durumunda olmalarından kaynaklanmaktadır. Arap şiirinde gurbet, vatan ve aile özlemi temasının işlendiği şiirlerin Câhiliyye dönemi şiirinde işlenmeye başladığı görülmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda da şehirleşme ve çölden şehirlere veya şehirler arası göçün artması sonucu, bu türde şiirler yaygınlaşmıştır.¹⁷³

Klasik dönem Arap şiirinde gurbet, ayrılık ya da özlem temalı şiirlerin pek çok örneğine rastlamak mümkündür. Muallaka şairlerinden İmru’ul-Kays (ö. m. 565)¹⁷⁴ gurbet ve yabancılığı dile getirdiği bir şiirinde sığınıp rahat etmek için kendi vatanından daha güzel ve emniyetli bir yer olmadığını şu şekilde ifade ettiği görülür.¹⁷⁵

[Vâfir]

وَقَدْ طَوَّفْتُ فِي الْأَفَاقِ حَتَّى رَضَيْتُ مِنَ الْعَنِيمَةِ بِالْإِيَابِ

Her tarafı gezip dolaşım, ancak sonunda ganimet olarak memleketime sağ salim dönmeye razı oldum.

¹⁷³ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Osmalı Dönemi*, s. 217-218.

¹⁷⁴ Câhiliye dönemi meşhur şairlerinden olan İmru’ul-Kays’ın ölüm tarihi hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. *Dîvânu İmru’ul-Kays* adlı eserin şârihi İ. Kays’ın vefatını m. 565 olarak kaydetmiştir. (İmru’ul-Kays, *Dîvân*, nşr. A. el-Mustâvî, Dâru’l-Meârif, Beyrut, 2004, s. 9) ayrıca bk. K. Demirayak, N. H. Yanık, N. Ceviz, *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, Akdem Yay., İstanbul, 2019, s. 30.) Ancak *DİA*’da “İmru’ul-Kays” maddesinde vefat tarihi olarak “ö. 540 dolayları” ifadesi yer almaktadır. (Ahmet Savran, a.g.m., İstanbul, 2000, c. XXII, 237.)

¹⁷⁵ İmru’ul-Kays, *Dîvân*, s. 79.

Gurbet ve vatana özlem temalı şiirlerin Osmanlı dönemindeki durumuna bakıldığında, çok geniş bir imparatorluk toprağına sahip bu coğrafyada, Mısır'dan Şam'a, Şam'dan Mısır'a, Hicaz'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Hicaz'a ve diğer bölgelere göç olayları yaşanmış, çeşitli nedenlerle kendi doğduğu topraklardan ayrılarak başka bölgelerde yaşamak durumunda kalan Arap şairler doğdukları veya çocukluk dönemlerini geçirdikleri toprakları için özlem şiirleri nazmetmişlerdir.¹⁷⁶ Şair Abdulaziz ez-Zemzemî de Hicaz'dan Şam'a, Şam'dan Mısır'a, Anadolu'ya ve kimi zaman da Yemen diyarlarına yolculuklar yaptığı şiirlerindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Şair yine yaptığı bir yolculuk esnasında bir vâdide "Erâk ağacı" görüp Mekke'deki "Eraq ağaçlarını" hatırlayarak Mekke'ye, ailesine ve dostlarına duyduğu özlem ve hasreti ifade eden bir şiir nazmediyor. Bahsi geçen şiirin bazı dizeleri şu şekildedir.¹⁷⁷ [Tavîl]

1	تُرَى هَلْ إِلَى أُمِّ الْقُرَى لِي أَوْبَةٌ	تُرِيحُ هُمُومِي وَالْعَنَا، وَتُرِيحُ؟
2	وَيَا حَبْدًا بِالْوَجْهِ وَاذِ بِسَفْحِهِ	أَرَاكَ لَهُ طَيْبٌ يَشْتُمُّ وَيَرِيحُ
3	مَرَرْنَا بِهِ وَالرَّكْبُ وَإِنْ مِنَ الشَّرَى،	وَشَمْسُ الضُّحَى وَسَطَ السَّمَاءِ تَلُوخُ
4	وَقَدْ أَوْرَقَتْ أَغْصَانُهُ، وَظِلَالُهُ	تَرَفُّ، وَمَرَأَى الْعَيْنِ فِيهِ فَسِيحُ
5	ذَكَرْتُ بِهِ وَاذِي الْأَرَاكِ مِنَ الْحِمَى،	وَعَيْشًا مَضَى فِيهِ، فَظَلْتُ أَنْوُحُ

1. Acaba Mekke'ye, sıkıntı ve kederlerimi dindirecek bir geri dönüş mümkün olur mu?

2. Ah ne güzel, bir vâdinin eteğinin yüzeyinde güzel ve hoş kokan Erâk ağacını görmek,

3. Kervan yolculuklardan dolayı yorgun bir haldeyken ve sabah güneşi gökyüzünün ortasında ışıldıyorken ona (Arak ağacına) rastladık.

¹⁷⁶ Kenan Demirayak, *age.*, s. 220.

¹⁷⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 234.

4. Ve dalları yapraklanmış, gölgesi ışıltıyor/görkemli ve ondaki manzara oldukça ferahtı.

5. Onunla, memleketteki Erâk ağacını ve orada geçen yaşantımı hatırladım ve yüksek sesle iç geçirip hayıflanmaya devam ettim.

Şair ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ında yer alan gurbet şiirine bir diğer örnek ise kendi ifadesiyle "Kostantiniyye" dönüşü esnasında dostlarını ve vatanını hatırlaması üzerine yazdığı bir şiiridir. Bu şiirin bazı beyitleri şöyledir.¹⁷⁸ [Haffif]

1	قَفْ بِنَا فَالْغَرِيبُ إِلفُ الْغَرِيبِ	نَبْكَ مِنْ ذِكْرِ مَنْزِلٍ وَحَبِيبِ
2	كَانَ عَهْدِي بِوَصْلِهِ وَشَبَابِي	لَمْ يُرْعَ لَيْلَةً بِصُبْحِ الْمَشِيبِ
3	أَيُّ قَلْبٍ لَمْ يَكُوهِ الْبَيْنُ لَمَّا	بَاتَيْنَ الظَّاعِنُونَ بَانَ الْكَثِيبِ؟
4	لَيْتَ شِعْرِي، دَرَى الْمُقِيمُونَ مَاذَا	مَسَّنَا بَعْدَ بُعْدِهِمْ مِنْ عُوبِ؟
5	يَا نَسِيمَ الصَّبَا نَقَلْتِ إِلَيْنَا	خَبْرًا عَنْهُمْ حَوَى كُلِّ طِيبِ
6	مُسْنَدًا عَنْ شَذَا الْحِجَازِ، وَرِيًّا	عُشْبِ تِلْكَ الرَّبَى وَتِلْكَ الشُّعُوبِ
7	نَحْنُ بِالرُّومِ هَا هُنَا مَا بَرَحْنَا	أَرْضَهَا وَالْحِجَازَ غَيْرَ قَرِيبِ

1. (Şurada) duralım, yabancı (vatanından uzak kişi) yabancı ile daha iyi iletişim kurar, (ülfet/ünsiyet oluşur) sevgilinin ve yurdunun hatırasına ağlayalım.

2. Onu gençliğimden beri tanıyorum, (o zamanda) siyah saçlarım hiçbir gecede ihtiyarlığın sabahından (saçların ağarmasından) korkmadı.

3. Göç edip gidenler kum tepesinden uzaklaştıklarında ayrılık hangi kalbi dağlamadı ki?

¹⁷⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 230-231.

4. Ah keşke bilselerdi!, mahalle sakinleri onlardan uzaklaştıktan sonra bize nasıl bir bitkinlik çöktüğünü.

5. Ey sabah rüzgarı! Bize onlar hakkında bütün güzellikleri ihtiva eden haber getirdin.

6. (Bu haberler) Hicaz'ın hoş kokusuna ve o toprakların otlarının (bitki örtüsünün) ve insanların suya doyup kanmasına dayanan (haberler)

7. Biz Rum diyarında, işte buradayız ve henüz onun toprağından ayrılmadık ve Hicaz da yakın değil.

Şair bu dizelerinde yolculuğun yorgunluğunu atıp dinlenmek için konakladıklarında esen rüzgarın Hicaz'ın hoş kokusunu getirdiğini ve yurtlarından çok uzakta olduklarını ifade ederek bu duygu ve düşünceler içerisinde vatanına duyduğu özlemi dile getiriyor.

Şair bir başka yolculuğu esnasında Adana şehrinde yükünde biber, zencefil, karanfil gibi malzemeler yüklü olan bir kabile ile karşılaşılıyor. Kabile Mekke-Cidde istikametinden gelip Mısır, Şam ve Rum diyarına gitmektedir. Bu kabile ile karşılaştığında Hicazı hatırladığını ifade ederek 18 beyitten oluşan bir şiir yazıyor. Bu şiirin bazı beyitleri şu şekildedir.¹⁷⁹: [Meczû'l-Vâfir]

1	وَمَيْضُ	الْبَرْقِ	بَعْدَ	سِنَةٍ	نَفَى	عَنْ	نَاطِرِي	وَسَنَةِ
2	وَذَكَّرَنِي	عُهُودَ	هَوَى	بِهَا	الأَزْوَاحَ	مُرَهَّنَةَ		
3	وَهَلْ	نُسَيْتَ	فَأَذْكُرُهَا؟	إِذَنْ	إِنِّي	مِنْ	الْحَوْنَةَ	
4	وَمَا	بِالْعَهْدِ	مِنْ	قَدَمِ،	فَمَا	مَرَّتْ	عَلَيْهِ	سَنَةِ
5	مَعَادَ	اللَّهِ	أَنْ	أَنْسَى	فُرُوضَ	الْحُبِّ،	أَوْ	سُنَنَةَ

¹⁷⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 232-233.

6	وَقَلْبِي	مُحَلِّ	أَوْنَةٍ	يُجَدِّدُ	ذِكْرَهَا	حُزْنَهُ
7	زُبُوعُ	هُنَّ	لِي	سَكَنٌ	وَهَلْ	يَنْسَى
8	سَقَى	اللَّهُ	الْحِجَازَ،	وَمَنْ	أَتَى	مِنْهُ،
9	أَدَامَ	اللَّهُ	حُرْمَتَهُ	عَلَيْهِ،	وَزَادَهُ	أَمْنَهُ

1. Uykulama halinden sonra şimşek çakışının geçişi bakışlarımdaki uyuşukluk halini giderdi.

2. Ve (bu durum) bana ruhların kendisiyle esaret altında olduğu (verilmiş)aşk sözlerini hatırlattı.

3. Onları(o verilen sözleri unutuldu mu ki) hatırlayayım (unutulursa) o zaman ben hainlerden olurum.

4. Ve daha bu verilen söz eski değil, ve üzerinden bir senede geçmiş değil.

5. Aşkın gereklerini ve usullerini unutmaktan Allah'a sığınırım.

6. Ve kalbim üzüntüsünü her seferinde tekrar tekrar hatırlıyor.

7. İşte bu mekanlar benim için meskenlerdir (ikamet ettiğim bir yerdir) ve genç/yiğit ikamet ettiği meskenini unutmaz mı?

8. Allah Hicazı, oradan çıkıp geleni ve orada ikamet edeni bereketlendirsin!

9. Onun(Hicazın) hürmetini/dokunulmazlığını daim kılsın ve güvenliğini artırsın!

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EZ-ZEMZEMÎ'NİN ŞİİRİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

EZ-ZEMZEMÎ'NİN ŞİİRİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Muhteva yönünden inceleme tamamlandıktan sonra çalışmanın bu bölümünde ez-Zemzemî'nin şiirleri, şekil ve üslup özellikleri olmak üzere iki temel başlık altında değerlendirilecektir.

1. Şekil Özellikleri

Edebî eserler incelenirken şekil ve üslup özellikleri olarak ifade edilen konu başlığı ile şiirin konusunun dışında olan anlatım, dil, üslûp ve dış görünüş gibi muhtevanın arzediliş şekil ve biçimiyle ilgili özellikler bütünü kastedilmektedir. ez-Zemzemî'nin şiirlerinin şekil özellikleri bakımından incelenmesine geçmeden önce şiirlerin uzun veya kısalığı hususunda yapılan tasniflerle ilgili bazı konuların üzerinde durulmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Arap Edebiyatında şiir, yapısal özellikleri bakımından çeşitli nazım türlerine ayrılmıştır. Bu nazım türleri içerisinde şiirin, gerek biçimsel yönlerini oluşturan vezin, beyit ve kafiye özellikleri yönüyle gerekse konunun arzı gibi içerik özellikleri yönüyle Arap şiirinin en eski ve gelişmiş formu *kasidedir*. Kaside, kendi içerisinde ölçülü bir kafiye ve vezin düzeniyle söylenmiş, belirli konuların işlendiği en az yedi beyitten oluşan edebî şiir türüne verilen isimdir.¹⁸⁰

Yukarıda verilen tanımda da görüldüğü üzere bir şiirin kaside formunda olduğunu söyleyebilmek için beyit sayısının asgari yedi olması şarttır. Diğer özellikleri yönüyle kaside ile aynı özelliklere sahip olmasına rağmen beyit sayısı yediden az olan manzumelere klasik Arap şiirinde farklı isimler verilmiştir. Zira Arap edebiyatında tek beyitten oluşmuş şiirlere *yetim* adı verilirken, beyit sayısı iki olan şiirlere *nutfe*, beyit sayısı üç ilâ altı olan şiirlere ise *mukatta'a* adı verilmiştir.¹⁸¹

¹⁸⁰ Emîl Bedî' Yakûb, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi İlmi'l-'Arûd ve'l-Kâfiye ve Funûni 'ş-Şi'r*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1991, s. 376-377; Y. Suzan, *Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmîs*, s. 7.

¹⁸¹ Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-Mufassal*, s. 182, 445, 425.

Kısaca özetlenen bu bilgilerden sonra ez-Zemzemî'nin şiirlerinin şekil açısından incelenmesi yapılırken, öncelikle beyitlerin uzunluğu veya kısalığı ile ilgili değerlendirilmeler yapıp daha sonra kasidelerin yapısal özellikleri tahlil edilecek ve daha sonra da şairin, şiirlerinde tercih ettiği bahirlerle ilgili bilgiler sunulacaktır.

1.1. Uzunluk Bakımından Şiirleri

Şiirlerin uzun olması veya kısa olmasının şiirin edebî yönden kalitesini belirlemede bir ölçüt olup olmayacağı hususu Arap şairler ve eleştirmenler nezdinde tartışılan bir mesele olmuştur. Kimi şair ve eleştirmenler konusu ne olursa olsun, şiirin gereksiz yere uzun olmaması gerektiği yönünde görüş beyan ederek bu görüşlerini, kısa şiirin kulakta yer etmesinin daha kolay, hafızada daha kalıcı ve özlü anlamlar barındırması yönüyle de daha üstün olacağı şeklinde gerekçelendirmişlerdir. Bununla birlikte şairin lafzın ve mananın derinliğini şiir formuna yansıtmadaki gücünü göstermesi bakımından uzun olan şiirleri daha makbul görenler de bulunmaktadır.¹⁸²

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ında en kısası 2 beyitten, en uzununu 599 beyitten oluşmak üzere 92 şiirinde; yetim haricinde nutfe, mukatta'a ve kaside formunda nazım türlerinin her bir örneği mevcuttur. Bu şiirlerin, şiir ve beyit sayılarına ve formlarına göre tablo halindeki görünümü şu şekildedir:

NAZIM TÜRLERİ	ŞİİR SAYISI	BEYİT SAYISI
Yetim (tek beyitlik şiirler)	-	-
Nutfe (iki beyitlik şiirler)	5	10
Mukatta'a (3-6 beyitten oluşan şiirler)	15	55
Kasîde (7'den fazla beyitten oluşan şiirler)	72	3804
TOPLAM	92	3869

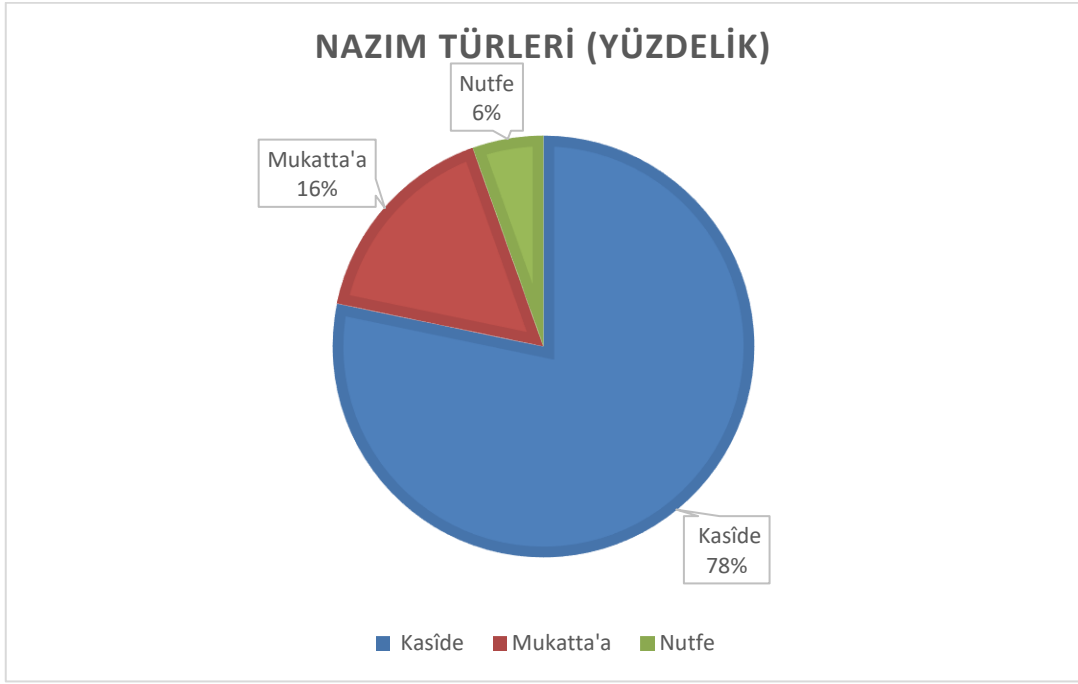
¹⁸² Ebû Hilal el-‘Askerî, *Kitâbu’s-Şinâ’ateyn*, thk: M. el-Bicâvî, Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-‘Unsuriyye, Beyrût, 1419, s. 174; İbrahim Fidan, *Arap Şairlerden İbnu'n-Nakib ve Şiiri*, (Doktora Tezi), NEÜ, Konya, 2014, s. 186-187.

Tablodan anlaşıldığı üzere Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ındaki şiirleri uzunlukları açısından sınıflandırıldığında tek beyitten oluşmuş yetîm türünde şiirin bulunmadığı, bunun dışında nutfe ve mukatta'a türünde yazılmış şiirlerin oldukça az olduğu, en fazla kasîde türünde şiir nazmettiği sonucu göze çarpmaktadır.

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ındaki en uzun kasîdesi İmam Şerafüddîn'in Hz. Peygamber'i methetmek üzere nazmettiği kasîdesine tahmis türünde yazdığı, Hz. Peygamber'i medih, Allah'a yalvarma, niyazda bulunma ve dua konularını içeren 599 beyitlik kasîdesidir. Uzunluk bakımından ikinci sırada yer alan bir diğer kasîdesi ise Hz. Peygamber'i methetmek üzere yazdığı *Dîvân*'ın ilk şiiri olan 369 beyitlik kasîdesidir.

Bunlara ilaveten 190, 156, 155, 124 ve 108 beyitten oluşan 100 beytin üzerinde beş şiirinin daha olduğu göz önünde bulundurulduğunda şair Ez-Zemzemî'nin vezin ve kâfiyeyi koruyarak bu mahiyette uzunluklara sahip kasideler söyleyebilecek bilgi, beceri ve kabiliyete sahip olduğu, kaside formunda oldukça çok şiir yazabildiği ve bu şiirlerini yaşadığı dönemin kaside anlayışına uygun olarak meydana getirdiği anlaşılmaktadır.

Şairin *Dîvân*'ındaki şiirlerinin nazım türlerine göre yukarıdaki tabloda verilen dağılımının yüzdelerle gösterilişi şu şekildedir:

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin Dîvân'ındaki şiirlerin uzunluğu ile ilgili yukarıdaki bilgi ve değerlendirmelerden sonra kasidelerin şekil özelliklerini "kasidenin yapısı" başlığı altında incelemek uygun olacaktır.

1.2. Kaside Yapısı

Bu başlık altında, daha önce hakkında kısa bir bilgi sunulan kaside ve şiirdeki kaside yapısı ilgili bilgiler sunulduktan sonra şair ez-Zemzemî'nin Divân'ındaki kasidelerin şekilsel iç yapısını oluşturan detaylar hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

قصد kökünden Arapça bir kelime olup "niyet etmek, yaklaşmak, kastetmek, yönelmek" manalarına gelen ve belirlenmiş bir gayeye yönelerek yapılan bir işi belirten¹⁸³ kaside kelimesi terim anlamı olarak "belirlenmiş bir gaye için söylenen, üzerinde düşünülüp, gözden geçirilen şiir" manasını ifade etmektedir.¹⁸⁴

¹⁸³ el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*, thk: Muhammed Tâmir, Zekerîyya Ahmed, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2009, s. 944; İ, Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 353.

¹⁸⁴ Yûsuf Hüseyin Bekkâr, *Binâu'l-Şasîde*, 2. b., Dâru'l-Endelusî, Beyrut, ts., s. 22; H. Elmalı, "Kasîde", *DİA*, Ankara, 2001, XXIV, 562-564.

Aruz kalıpları içerisinde bir bahire verilen isim olan Recez, aynı zamanda her mısrasında tek şatır bulunan şiirler için de kullanılan Arap şiirindeki en eski formlardandır. Bu ilk formun ortaya çıkışından sonraki dönemlerde şairler duygu ve düşüncelerini ifade ederken belli kalıplar çerçevesinde yeni vezin ve kafiye yapıları geliştirerek 3 ile 6 beyit arasında kalan beyitlerden oluşan mukatta'a formunda, çok uzun olmayan şiirler yazmışlardır.¹⁸⁵

Arap şiirinde yaşanan değişim ve gelişimin neticesinde kafiye, beyit sayısı vezin, işlenen konular ve ele alınış biçimleri açısından Arap şiirinin en gelişmiş formu olan kasideler yazılmaya başlandı.¹⁸⁶ Farklı görüşler olmakla birlikte genel kabul gören görüşe göre herhangi bir şiirin kaside formunda olduğunun tespitindeki temel kriter en az yedi beyitten oluşmuş olmasıdır.

Arap şiirinin en eski ve önemli şiir formu olan kasidenin iç yapısı genel kabule göre üç merhaleden oluşur. Nesîb olarak isimlendirilen birinci bölüme genelde terkedilmiş bir mekanı tasvir ederek söze başlayan şair, ayrılıktan, hatıralardan, sevgilisine dair tasvîrî ifadelerden, sevgilisinin yaşadığı mekana dair kalımlardan bahsederek bu bölümü tamamlar. İkinci kısımda ise, çölde geçen uzun, tehlikeli ve yorucu yolculuğundan bahseder, yolculuk esnasında bindiği devenin veya başka bir hayvanın tasvirini yaparak son bölümü oluşturan üçüncü kısım ise kasidenin ana temasını oluşturan hamase, fâhr, hiciv, medih gibi konulardan birini içerir.¹⁸⁷

Arap şiirinde, bir kasidede yukarıda bahsi geçen kısımların yanısıra ayrıca şekilsel iç yapıyı oluşturan bölümler bulunmaktadır. Bu bölümler; şiirin başlangıç beyti olan “*maṭla*”, giriş kısmını oluşturan “*mukaddime*”, mukaddimededen ana temaya geçiş anlamına gelen “*teḥallus*” ve şiirin bitirildiği “*hâtime*” adı verilen bölümlerdir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ A. Maṭlûb, *Mu'cemu Muştalahâti'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 2001, s. 235.

¹⁸⁶ Y. Suzan, “Arap Şiirinde Bir Nazım Türü: Tahmîs”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 2010, sy. 3, s. 54.

¹⁸⁷ Orhan İyışenyürek, *Abdullah eş-Şebrâvî ve Şiiri*, Doktora Tezi, NEÜ, Konya, 2019, s. 240; N. M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 60, 61; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, I, 74-75.

¹⁸⁸ H. Elmalı, “Kasîde”, *DİA*, XXIV, 563.

Çalışmanın bu bölümünde kasidenin şekilsel iç yapısını oluşturan bu yapılar ayrı ayrı incelenecek ve Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ındaki kasideler *maṭla'*, *mukaddime*, *tehallus* ve *hâtîme* bağlamında değerlendirilecektir.

1.2.1. Maṭla'

Sözlük anlamı olarak güneşin doğduğu yer manasına gelen *maṭla'* kasidenin ilk beyti olması yönüyle adeta kasidenin doğduğu yer olarak kabul edilip önemsenmiş ve Arap Edebiyatçıları tarafından üzerinde çokça durdukları kısımlardan biri olmuştur. İbn Raşîk el-Ḳayravânî kasideyi bir kilide, *maṭla'* 'ı ise onun anahtarına benzeterek *maṭla'* kısmının şiirin diğer bölümlerindeki ana temaya işaret ettiğini belirtir.¹⁸⁹ Bu nedenle Arap şiiri eleştirmenleri gerek okuyucu gerekse dinleyici olarak şiire muhatap olan kişinin ilk karşılaacağı beyit olması ve şiirin bütünü hakkında bir fikir verecek olması nedeniyle *maṭla'* bölümünün oldukça ilgi çekici ve tesirli olmasını lüzumlu görmüşlerdir. Bu nedenle örneğin medih konulu bir şiire olumsuzluk ifade eden kaba bir söz, kötümser bir ifade ile veya yokluktan, yoksulluktan bahsederek söze başlamak uygun görülmemiştir.¹⁹⁰

Ayrıca *maṭla'* beyitleri özgün ve veciz olmalı, kulağa hoş gelen ince ve telaffuzu kolay ibârelerden oluşup kasidede işlenecek asıl mesele hakkında kanaat uyandırması gerekmektedir. Arap Edebiyatçılarına göre *maṭla'* bölümünde dil ve gramer hatalarının bulunmaması gerekmektedir. Arap şiiri eleştirmenleri *maṭla'* bölümüne soru, *taaccüb*, *nida* bildiren kelimelerle başlanılmasını ve iki beyitten fazla olmasını da bir eksiklik olarak değerlendirmişlerdir.¹⁹¹

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin kasideleri *maṭla'* beyitleri hakkında yukarıda özetlenen bilgiler doğrultusunda değerlendirildiğinde bu kriterlere uygun özellikler taşıdığı ifade edilebilir. Bununla birlikte yukarıda belirtilen özelliklerin dışına çıktığı durumlar da söz konusudur. Aşağıda verilen örneklerle şairin *maṭla'* beyitlerinin durumu hakkında bilgi verilecektir.

¹⁸⁹ el-Ḳayravânî, *el-'Umde*, s. 215-216.

¹⁹⁰ O. İyışenyürek, *Abdullah eş-Şebrâvî ve Şiiri*, s. 241.

¹⁹¹ Bekkâr, *Binâu'l-Ḳasîde*, s. 205.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî *Dîvân*'ında ilk sırada yer alan Hz. Peygamber'i methetmek için nazmettiği kasidesine aşağıda örneği verilen iki beyitlik *maṭla*' ile başlamıştır.¹⁹² [Hafif]

1 أَتُعُورُ مِنْهَا الصَّبَاحُ أَضَاءٌ؟ أَمْ بُرُوقُ عَلَيَّ النَّقَا تَتَرَاءَى؟
2 أَمْ بُدُورٌ تَبَلَّجَتْ، أَمْ شُمُوسٌ أَشْرَقَتْ مِنْ سَنَا قِبَابِ قُبَاءِ؟

1. Oradan (yükselen), ışıldayan sabahın (oluşturduğu) gedikler (çizgiler) mi? Yoksa develerin üzerinde beliren şimşekler mi?

2. Ya da beliren (doğmakta olan) dolunaylar mı? Veya Kuba'nın kubbesinin zirvesinden doğan güneşler mi?

Hz. Peygamber'i methetmek için nazmettiği bu kasidesinin *maṭla* ' bölümünde görüldüğü üzere şair Abdulaziz ez-Zemzemî, genel itibariyle yukarıda özet olarak zikredilen *maṭla* ' beyitlerinde bulunması gereken özellikleri barındırmakla birlikte bazı yönleriyle bu özelliklerin dışına çıktığı da görülmektedir. Örneğin genelde *maṭla* ' , tek beyitten oluşurken iki beyitlik *maṭla* ' tercihinde bulunmuş, sabahın aydınlığı, şimşek, dolunay, güneş gibi tabiat öğelerini zikrederek başladığı beyitlerinde şiirin sonraki bölümlerinin muhtevası hakkında bilgi verircesine “*Kuba'nın kubbesinin zirvesinden doğan güneş*” ifadesiyle adeta muhataba konuyu hissettiren bir giriş yapmıştır. Aynı zamanda şairin *maṭla* ' beyitlerinde muhatabın dikkatini çekmek üzere istifhâm üslubunu da kullandığı görülmektedir.

Şairin medih konulu olarak nazmettiği bir başka şiirinin *maṭla* beyiti şu şekildedir.¹⁹³

1 أَيُّهَا الرَّاغِبُ نَحْوَ الصَّالِحِيَّةِ بِأَبِي أَنْتَ، حَمَلٌ لِي حَيَّةٌ

¹⁹² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 33.

¹⁹³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 151.

1. *Ey Sâlihiyye'ye doğru esen rüzgar! Babam sana feda olsun, benim için bir tâzîm(selam) götür!*

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin İbn 'Arabî'yi methettiği bu şiirinin maṭla' bölümü dinleyicinin gönlüne dokunacak hoş lafızlarla dinleyiciyi cezbedecek ve muhatapta şiirin bütünü hakkında hem ilgi uyandırabilecek hem de ipucu verebilecek niteliktedir. Zira “*Ey Sâlihiyye'ye doğru esen rüzgar*” ifadesinde geçen Sâlihiyye, Suriye'nin başkenti Şam'da, salih kişilerden olduğu kabul edilen bir topluluğun kabirlerinin ve İbn 'Arabî'nin de kabrinin bulunduğu bir bölgenin ismidir. Ancak maṭla' bölümüne nida bildiren kelimeyle başlamış olması da bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Bir diğer medih şiirinin maṭla beyiti ise şu şekildedir:¹⁹⁴ [Remel]

1 أَيُّهَا الرَّكِيبُ لَيْلًا ظَهَرَ بُحْتِي مُعْنَقًا يَطْوِي فَيَا فِي كُلِّ حَبْتِ

1. *Ot bitmeyen vadilerdeki çölleri büklüm büklüm kateden uzun boylu devemin sırtındaki ey gece yolcusu!*

Yemenli bir mutasavvıfı methettiği kasidesinin maṭla' beytinde görüldüğü üzere klasik Arap şiirinin önemli öğeleri olan “*ot bitmeyen çöllerdeki yolculuk ve deve*” gibi kelimeleri zikrederek yaptığı bir tasvir ile söze başlıyor. Yukarıda verilen örnekte geçtiği gibi bu maṭla' beytine de nida bildiren kelimeyle başlamış olması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin diğer kasidelerinin büyük çoğunluğunda maṭla' kullanmayıp doğrudan konuya girmeyi tercih ettiği görülmektedir. Doğrudan konuya girdiği bir şiir örneği şu şekildedir.¹⁹⁵ [Hafîf]

1 يَا أَبَا الْقَاسِمِ الْجُنَيْدَ دُعَاءَ مَنْ مُحِبِّ عَلَى ضَرِيحِكَ وَاقِفْ

¹⁹⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 175.

¹⁹⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 171.

1. Ey Ebu'l-Kâşım el-Cüneyd! kabrinin yanibaşında duran bir aşıktan bir dua (sana yönelen bir talep)

Şeyh Ebû'l-Kâşım el-Cüneydi medhettiği bu şiirinde maṭla' kullanmayıp methettiği kişinin ismini zikrederek doğrudan konuya girmeyi tercih etmiştir.

Genel olarak ez-Zemzemî'nin maṭla' kullanımına bakıldığında sınırlı sayıdaki kasidesinde aranan şartlara uygun başlangıçlar yaptığı görülmektedir. Bu maṭla' kullanımlarında özgün ifadeler kullanmış, Arap dili gramer kurallarına uymuş ve muhatapların dikkatini çekmeyi başarabilecek örnekler sergilemiştir. Bunun dışında kalan bir çok kasidesinde ise bu başlığın girişinde özetlenen, klasik Arap şiirindeki maṭla' beytinde bulunması gereken kuralları dikkate almamış, bazı edebiyat eleştirmenleri tarafından zayıflık olarak kabul edilebilecek soru, nida gibi kullanımlarda bulunmuştur.

1.2.2. Mukaddime

Arap şiirinde mukaddime maṭla' beytini takiben esas konuya geçiş ve hazırlık mahiyetinde söylenen bölümleri içerdiği için oldukça önemlidir. Kasidelerin bu bölümlerinde özellikle eski Arap şiirinde sevgilinin gezdiği yerler, sevgili ile yaşanmış hatıralar, onun konakladığı veya yaşadığı mekanlarla ilgili kalıntılar ve sevgili hakkında maddi ve manevi duyguları (gazel, nesîb, teşbîb) dile getirmek ve bu bölümden sonra ana konuya geçiş yapmak geleneksel bir usuldü. Aynı zamanda bu ifadeler tabiat öğelerinin kullanıldığı tasvirlerle süslenerek hissî ve afif gazel türlerinde söylenirdi.¹⁹⁶ Kasidenin bu eski yapısı daha sonraki dönemlerde de korunmuş ve adeta taklit edilmiştir.

Mukaddime bölümünde bahsi geçen sözkonusu kadim şeklin olduğu gibi korunmasının gerekli olup olmadığı hususu Arap edebiyatçıları nezdinde tartışılmıştır. Örneğin İbn Kuteybe kaliteli bir şiirde klasik usulde bulunan bu özelliklerin bulunması gerektiğini belirtmektedir.¹⁹⁷ Ancak bununla birlikte bu usule bağlı kalmanın zorunlu olmadığını belirten ve yeni usulleri Arap şiirine kazandırarak, klasik şiirde olduğu

¹⁹⁶ İbn Kuteybe, *age.*, I, 74-76; H. Elmalı, "Kasîde", *DİA*, XXIV, 562.

¹⁹⁷ İbn Kuteybe, *age.*, I, 74-75

şekliyle kalıntılardan, sevgiliden vb. öğelerden söz etmeden doğrudan asıl konuya giriş yapan şairler de bulunmaktadır. Bu yaklaşıma sahip olan Ebu Nuvâs (ö. 198/814), Müslim b. el-Velîd (ö. 208/823) ve Eşca' es-Sülemî (ö. 195/181) gibi şairler klasik şiir usulündeki kalıbın dışına çıkarak doğrudan asıl konuya giriş yapan şiirler söyleyerek bu formun yaygınlaşmasında öncülük yapmışlardır.¹⁹⁸

Çalışmanın bu bölümünde yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda Abdulaziz ez-Zemzemî'nin kasidelerinde, mukaddime bölümlerinin hangi konuları ihtiva ettiği, klasik Arap şiirinde bulunan geleneksel özelliklerle ne derece benzerlik arz ettiği veya varsa şairin uyguladığı yenilikler belirlenmeye çalışılacaktır.

1.2.2.1 Aţlâl

Aţlâl kelimesi Arapça طلل kelimesinin çoğulu “أطلال” olup, “kalıntılar, yıkıntılar, harabe, ören, virane gibi manalara gelmektedir. Klasik cahiliye dönemi Arap şiirinde, kasidelerin mukaddime bölümlerinde sevgilinin terk ettiği metruk diyardan, harabelerden, o bölgeye ait kırık testi, çanak, çömlek, sönmüş ocak gibi kalıntılardan tafsilatlı bir şekilde bahsedilerek asıl konuya hazırlık yapılmaktadır. Şair bahsi geçen bu kalıntıları görünce sevgilisiyle yaşadığı hatıraları zihninde canlanarak o hatıraların önünde durup geçmiş günlerini hatırlar ve yas tutardı.¹⁹⁹

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde aţlâla oldukça az yer verdiği görülmektedir. Fuḍayl b. 'Iyâz' ı methettiği bir şiirine aţlâlden sayılabilecek bir ifade ile “mezarlığı kuşatan duvarı kastederek” “ يَا حَوْطَةً ” nidasıyla seslenerek başlamaktadır.²⁰⁰ [Kâmil]

1 يَا حَوْطَةً فِيهَا الْفُضَيْلُ وَفَنِيَّةٌ زُهْرٌ مِنْ الصَّالِحَاءِ وَالْعُلَمَاءِ

¹⁹⁸ Bekkâr, *Binâu'l-Ķasîde*, s. 215.

¹⁹⁹ Bekkâr, *Binâu'l-Ķasîde*, s. 212; Nihad M. Çetin, “Arap” *DİA*, III, 290.

²⁰⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 168.

1. Ey içerisinde Fuḍayl b. 'Iyâz'ın, salihlerden ve alimlerden çiçek açmış nice yiğitlerin bulunduğu mezarlığı kuşatan duvar!

Şair ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ında atılâla örnek olarak verilebilecek bir diğer şiiri, İmruu'l-Kays'a ait muallakada atılâl örneği olarak şöhret bulmuş قفا نبك “durun ağlayalım” ifadesine benzer bir ifadeyle başladığı, Kostantiniyye yolculuğu dönüşünde dostlarını ve vatanını hatırlaması üzerine yazdığı ihvâniyyât türündeki şu şiiridir.²⁰¹ [Hafîf]

1 قِفْ بِنَا فَالْغَرِيبُ الْإِفُ الْغَرِيبِ نَبِكِ مِنْ ذِكْرِ مَنْزِلٍ وَحَبِيبِ
2 كَانَ عَهْدِي بِوَصْلِهِ وَشَبَابِي لَمْ يُرْعَ لَيْلَةً بِصُبْحِ الْمَشِيبِ
3 أَيُّ قَلْبٍ لَمْ يَكُوهِ الْبَيْنُ لَمَّا بَايَنَ الظَّاعِنُونَ بَانَ الْكَثِيبِ؟
4 لَيْتَ شِعْرِي، دَرَى الْمُقِيمُونَ مَاذَا مَسَّنَا بَعْدَ بُعْدِهِمْ مِنْ لُغُوبِ؟

1. (Şurada) duralım, yabancı (vatanından uzak kişi) yabancı ile daha iyi iletişim kurar, (ülfet/ünsiyet oluşur) sevgilinin ve yurdunun hatırasına ağlayalım.

2. Onu gençliğimden beri tanıyorum, (o zamanda) siyah saçlarım hiçbir gecede ihtiyarlığın sabahından (saçların ağarmasından) korkmadı.

3. Göç edip gidenler kum tepesinden uzaklaştıklarında ayrılık hangi kalbi dağlamadı ki?

4. Ah keşke bilselerdi!, mahalle sakinleri onlardan uzaklaştıktan sonra bize nasıl bir bitkinlik çöktüğünü.

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ındaki şiirlerin büyük çoğunluğunun medih şiirleri olduğu, bu medihlerin konusunu ise dînî kişiler ve temalar oluşturmakta olup, başta Peygamber methiyeleri, sahabe medihleri, âlimler hakkındaki medihler olduğu

²⁰¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 230.

daha önce ifade edilmişti. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda şair ez-Zemzemî'nin, mukaddimenin önemli öğelerinden birisi olan atlâla azda olsa medih şiirlerinde yer verdiği, sevgili kavramı ile kastettiği ise Hz. Peygamber olduğu için atlâl olarak değerlendirilebilecek bölümlerdeki temaların buna göre şekillendiği görülmektedir. Örneğin şair sevgilisinin (Hz. Peygamber) yaşadığı mekânları (Hicaz-Kabe-Mekke-Kuba-Taybe (Medine) ve bu mekanlarda yaşadığı hatıralarını ve bu hatıraların kendisinde oluşturduğu duygu iklimini başarılı bir biçimde muhatabına aktarmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde şair, sevgili olarak addettiği Hz. Peygamber'in yaşadığı Medine şehrinin bir diğer ismi olan Taybe ve Hz. Peygamber'in imamet yaptığı namazgâhı zikrederek atlâla yer vermiştir.²⁰² [Hafîf]

1	طَبُّ مَقَامًا فِي طَيْبَةِ وَالْمُصَلَّى	بِالَّذِي أُمَّ فِي السَّمَاءِ الْأَنْبِيَاءِ
2	النَّبِيِّ الَّذِي عَلَيْهِ الْمَثَابِي	أُنزِلَتْ رَحْمَةً لَنَا وَشِفَاءَ
3	حَيْرٍ مَنْ قَامَ فِي الْمَحَارِبِ يَتْلُوا	سُورَةَ الْحَمْدِ جَهْرَةً وَخَفَاءَ
4	شَرَّفَ الْبَيْتَ وَالْمَسَاجِدَ لَمَّا	قَامَ فِيهَا وَشَادَ مِنْهَا الْبِنَاءَ

1. Taybe'de (Medine'de) ve Peygamberler katında imâmet yapan (Peygamber'in) namazgâhında makamını arındır.

2. Öyle Nebî ki, bize rahmet ve şifa olan Meşânî (Fatihâ sûresi) kendisine indirilen,

3. Mihraplarda namaza duran ve Hamd sûresini açıktan ve gizlice okuyanların en hayırlısı...

4. Namaza durduğu evi ve mescitleri şerefliendirdi ve (tevhid) binasını yükseltti.

²⁰² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 37.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî *Dîvân*'ında ilk sırada yer alan Hz. Peygamber'i methetmek için nazmettiği kasidesine başlarken yine sevgilisi Hz. Peygamber'in yaşadığı yerlerden olan Kuba'ya işaret ederek atlâla yer vermiştir. ²⁰³ [Hafif]

1 أَتُعُورُ مِنْهَا الصَّبَاحُ أَضَاءٌ؟ أَمْ بُرُوقُ عَلَيَّ النَّقَا تَتَرَاءَى؟
2 أَمْ بُدُورٌ تَبَلَّجَتْ، أَمْ شُمُوسٌ أَشْرَقَتْ مِنْ سَنَا قِبَابِ قُبَاءِ؟

1. Oradan (yükselen), ışıldayan sabahın (oluşturduğu) gedikler (çizgiler) mi? Yoksa develerin üzerinde beliren şimşekler mi?

2. Ya da beliren (doğmakta olan) dolunaylar mı? Veya Kuba'nın kubbesinin zirvesinden doğan güneşler mi?

Sonuç olarak şairin, klasik Arap şiirinde önemli bir unsur olan atlâla az da olsa şiirlerinde yer verdiği, bir şiirinde İmruu'l-Kays'ın meşhur muallakasında atlâl örneği olarak şöhret bulmuş ifadesine benzer bir atlâl örneği kullanarak bu konudaki vukufiyetini ortaya koyduğu, ancak bunun dışındaki şiirlerinde ise sevgili kavramı ile Hz. Peygamber'i kastettiğinden atlâl olarak değerlendirilebilecek bölümlerdeki temaların bu çerçevede şekillendiği görülmektedir. Burada bir diğer önemli husus ise şairin yaşadığı coğrafyayı tüm öğeleriyle şiirine yansıtmayı başarmış olmasıdır.

1.2.2.2. Gazel

Gazel kelimesi lügat anlamı itibariyle “delikanlının cariyelerle konuşması, aşk konulu muhabbet etme, kadınlarla eğlenme ve hoş vakit geçirme, şakalaşmak,” gibi manalara gelmektedir. Edebî bir ıstılah olarak gazel, aşk, güzellik, sevgilinin tasviri, şarap, aşkın verdiği acıdan ve aşk uğrunda karşılaşılan sıkıntılar gibi temaların işlendiği türdeki şiirlere verilen isimdir.²⁰⁴

Şairler, Arap şiirinde önemli bir yeri olan gazel konulu şiirleri bazen müstakil bir şiir formu olarak değerlendirirken bazen de kaside içinde asıl konuya geçmeden

²⁰³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 33.

²⁰⁴ el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa* s. 847; H. İpekten, “Gazel”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 440-442.

önce bir mukaddime tarzında gazelden istifade etmişlerdir. Bu tarzda yazılmış kasideler incelendiğinde, gazelin asıl temaya giriş öncesi muhatabın zihnini konuya hazırlama, ve muhatapların ilgisini cezbetme maksadıyla bir araç olarak kullandığı anlaşılmaktadır.²⁰⁵

Arap şiirinin önemli ve yaygın bir unsuru olan gazel, hissi ve afif olmak üzere iki çeşittir. Cahiliye dönemi Arap şiirinde hissi gazel hâkim ve yaygın iken İslamiyetin doğuşu ile birlikte İslamî değerler doğrultusunda afif gazel türü ortaya çıkmış ve diğer türe nazaran daha yaygın kullanılır hale gelmiştir.²⁰⁶

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Peygamber methiyeleri, sahabe medihleri, ilim ve hikmet sahibi olduğu kabul edilen kişiler hakkındaki medihlerinde gazel olarak değerlendirilebilecek örnekler sergilemiş, ancak bu ifadeler müstehcen anlamlar taşıyan hissi gazel türünde olmayıp, duygularını edep ve iffet sınırları çerçevesinde ifade ettiği afif gazel türü örnekler olmuştur.

Şair ez-Zemzemî Yemenli bir alim olan Ebû Bekir el-Ḥaddâd'ın ilmi vasıflarını zikredip methettiği 39 beyitten oluşan kasidesinin mukaddime bölümünde afif gazel türü olarak değerlendirilebilecek şu beyitlere yer veriyor.²⁰⁷ [Kâmil]

- 1 أَنَسَيْتَ ذِكْرِي زَيْنَبَ وَسُعَادَ، أَمْ عَنِ عُهُودِهِمَا عَدْتِكَ عَوَادِي؟
2 هَيْهَاتَ أَنْ أَنَسَى عُهُودًا لَمْ يَزَلْ دَاعِي الْهَوَى يُنِينِي هَنَّ فُوَادِي
3 لِلَّهِ عَيْشٌ مَرٌّ فِي صَفْحِ الصَّفَا حُلُوءًا، وَأَوْقَاتًا بِشِعْبِ جِيَادِ

1. Zeynep ve Suâd'ın hatırasını mı unuttun yoksa adaletsizliklere karşı söz verdiğin yeminlerini mi?

²⁰⁵ İbn Kuteybe, *age.*, s. 75; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, s. 142-143.

²⁰⁶ Sirâcuddin Muhammed, *el-Ğazel fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'r-Ratîbi'l-Câmi'iyye, Beyrut, ts., s. 19; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi II*, s. 122-123.

²⁰⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 177.

2. *Aşkı çağrıştırmaya devam eden kalbimin onları övdüğü yeminleri/sözleri unutmak ne kadar uzak! (ne kadar zor)*

3. *Safâ bölgesine uğrayan (Safâ bölgesinde geçen) tatlı bir yaşam ve Şi'bi Ciyâd'da (Ciyâd semtinde/yollarında geçen) vakitler Allah (rızası) içindir.*

Şair ez-Zemzemî bu beyitlerde Arap şiirinde sembolik bir ifade biçimi olan “Suad” kelimesiyle “Zeyneb”in hatırasını unutup unutmadığını zikrederek söze başlamış ve aşkı çağrıştıran sözleri kalbinin de unutmamasının mümkün olmadığını ifade ederek Safâ bölgesindeki Ciyâd semtinde geçirdiği hoş vakitler olduğunu belirtip afif bir gazeli methiyesine mukaddime yapmıştır.

Bir diğer medih şiirinde şair Medine’de imamet görevi yürüten dönemin önemli ilim adamlarından Şeyh Muhammed b. ‘İrağ’ı methettiği 40 beyitlik kasidesinin mukaddime bölümünde kalbini esaret altına alan ve günahlarla çevrili bir aşkın mevcudiyetine işaret ederek ilerleyen beyitlerde de Arap şiirinde sembolik bir anlam içeren “ بانـت سعاد ” ifadesini “*Suâd benden uzaklaştı, kalbim şimdi hüznü*” şeklinde zikrederek Bânet Suâd tarzında bir şiir okuduğunu belirtiyor.²⁰⁸ [Basît]

1	قَلْبُ أَسِيرُ هَوَى بِالذَّنْبِ مَكْبُولُ،	يَنْوِي الْمَتَابَ وَعَقْدُ الْعَزْمِ مَحْلُولُ
2	مَا أَنْ بَعْدَ حُلُولِ الشَّيْبِ سَاحَتُهُ	يُرَى لِمُزْمِنٍ دَاءٍ فِيهِ تَحْلِيلُ
3	فَلَسْتُ آيسَ مَنْ رُوحِ الْإِلَهِ، وَلَا	أَرَى فُنُوطًا، وَفَضْلُ اللَّهِ مَبْدُولُ
4	قَدْ شَامَ يَا ابْنَ عِرَاقٍ فِي الْكَرَى بَصْرِي	تَيَّمْنَا مِنْهُ فَيَضُ الْحَيْرِ مَأْمُولُ
5	أَنْشَدْتُهُ لِي مَدْحًا فِيهِ جَاءَ عَلَى	"بَانَتْ سَعَادُ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مَتْبُولُ"

1. *Günahla çevrelenmiş aşkın tutsağı bir kalp, kararlılıkla çözüme tevbeyle niyet etmektedir.*

²⁰⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 155.

2. Yaşlılık/beyaz saç gelir gelmez beraberinde tahlil etmeyi/analiz yapmayı barındıran müzmin hastalıklar da görülür.

3. Rûhu'l-İlâh'tan hiçbir zaman ümitsiz olmadım ve bir umutsuzluk durumu da görmüyorum ve Allah'ın fazlı keremi boldur.

4. Gözüm, uykudayken hayırların bereketini ondan umit ederek son hamlesini gerçekleştirdi ey İbnu'l- 'Irâk!

5. "Suâd benden uzaklaştı, ve kalbim bugün hüznü" şeklinde gelen Bânet Suâd tarzında onu metheden bir şiir okudum.

Yemen ziyaretinde Yemen'in meşhur ve tarihi kentlerinden Zebid şehrini ziyareti esnasında sâliha bir kadının kabrini ziyareti esnasında ismini zikretmediği bu sâliha kadını methettiği 21 beyitlik şiirinin mukaddime bölümünde fikirlerinin üzerini kaplayan karanlık bir hal durumu içerisinde iken kederli bu halinden onu kurtaracak dolunay ışığı benzetmesiyle ümitlendiğini belirten şu dizeleri dile getiriyor.²⁰⁹ [Kâmil]

1 أَمْرٌ أَهَمَّ وَزَادَ فِي أَكْدَارِي، وَبَدُّجِنَهَا عُشِّي عَلَى أَفْكَارِي
2 لَكِنِّي أَرْجُو أَنْجِلًا دِيْجُورَهُ عَيِّي بِنُورِ السَّبْعَةِ الْأَقْمَارِ

1. Fikirlerimin üzerini kaplamış karanlığıyla kederlerimde artış gösteren ve hüznü veren bir iş,

2. Fakat ben, yedi dolunay ışığıyla (kederlerimdeki) bu karanlığın benden giderilip aydınlığa kavuşacağını ümit ediyorum.

Sonuç olarak şair ez-Zemzemî, şiirlerinin mukaddime bölümlerinde önemli bir unsur olan gazele az da olsa zaman zaman yer vermiş, methettiği sâlih kişilere duyduğu sevgi ve muhabbetini çeşitli tasvirler yaparak ve sembolik ifadelerden de istifade ederek afif gazel türü örnekler sunmuştur.

²⁰⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 186.

1.2.2.3. Tabiat

Arap şiirinde önemli bir yeri olan tabiat unsurları insanların dikkatini çekmiş, tabiat öğelerine sevgi ve beğeni ile yaklaşmışlar, şairler de şiirlerinde ruh hallerini etkileyen tabiat unsurlarını çeşitli vesilelerle ifade etmeye çalışmışlardır. Şairleri şiir yazmaya iten ve ilham veren âmilleri araştıran Arap edebiyatçıları bu âmilleri sayarken, insanları coşturan, sevindiren, öfkeliendiren, hüzün ve keder veren aşk, özlem, hasret gibi duygusal durumların yanısıra yaşadığı coğrafi bölge ve şartları ve tabiat unsurlarının da önemli âmillerden olduğu kanaatine varmışlardır. Bu âmilleri çeşitli bab ve fasıllar halinde zikredenler, örneğin bir tabiat ögesi olan rüzgarı “*el-iriyâh inde hubûb er-riyâh*” (rüzgar estiği vakit neşelenmek) şeklinde formüle etmişlerdir.²¹⁰

Arap şiiri için ilk dönem olarak kabul edilen Câhiliye dönemi şiiri incelendiğinde tabiat konulu şiirlerin bağımsız kasideler formunda olmayıp farklı temalarda yazılmış kasidelerin içerisinde yer yer tabiat öğelerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak İslâmiyetin gelişinden sonraki dönemlerde bağımsız bir form olarak tabiat şiirlerinin de nazmedilmeye başlandığı görülmektedir. Gerek belirli bölümlerde yer alan gerekse müstakil olarak ele alınan tabiat unsurları genellikle çöller, vadiler, tepeler, terk edilen yurt manzaraları, şimşek, yıldırım, yağmur, bulut, güneş, dolunay ve yıldızlar gibi öğeler olmuştur.²¹¹

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Dîvân’ında ilk sırada yer alan Hz. Peygamber’i methetmek için nazmettiği 369 beyitlik kasidesinin mukaddime bölümünde “*ışıldayan sabah*”, “*develerin üzerinde beliren şimşek*”, “*doğmakta olan dolunay*” ve “*Kuba’nın kubbesinden doğan güneş*” gibi tabiat unsurlarının tasviri ile söze başlıyor.²¹² [Hafif]

أَتُعَوِّرُ مِنْهَا الصَّبَاحُ أَضَاءَ؟ أَمْ بُرُوقُ عَلَيَّ النَّقَا تَتَرَاءَى؟

²¹⁰ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 63-71.

²¹¹ İbn Raşîk, *el-‘Umde*, II, 296; N. H. Yanık, *Arap Şiirinde Tasvir*, Eser Matbaası, Erzurum, 2010, s. 1.

²¹² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 33.

أَمْ بُدُورٌ تَبَلَّجَتْ، أَمْ شُمُوسٌ أَشْرَقَتْ مِنْ سَنَا قِبَابِ قُبَاءٍ؟
مَا رَأَتْ قَبْلَهَا الْعُيُونَ شُمُوسًا ضَوْءَهَا يَنْفَعُ الْعُيُونَ جَلَاءَ

1. Oradan (yükselen), ışıldayan sabahın (oluşturduğu) gedikler (çizgiler) mi? Yoksa develerin üzerinde beliren şimşekler mi?

2. Ya da beliren (doğmakta olan) dolunaylar mı? Veya Kuba'nın kubbesinin zirvesinden doğan güneşler mi?

3. Gözler daha önce bunun gibi parlaklığı gözlerin ışıltısına ışıltı katan (pasını alan) bir güneş ışığı görmedi.

Şair ez-Zemzemî, İbnu'l-'Arabî'yi methettiği bir başka kasidesinin mukaddime bölümüne şu dizelerle başlıyor.²¹³: [Remel]

أَيُّهَا الرِّائِحُ نَحْوُ الصَّالِحِيَّةِ بَابِي أَنْتَ، تَحْمَلُ لِي تَحِيَّةَ
وَسَلَامًا بِهَمَّا لَا تَعُدُّ عَنِ ثُرْبَةِ ابْنِ الْعَرَبِيِّ قُطْبِ الْبَرِيَّةِ

1. Ey Sâlihiyye'ye doğru esen rüzgar! Babam sana feda olsun, benim için bir tâzîm(selam) götür!

2. Ve selam götür ki tâzîm ve selam kutbu'l-beriyeye olan İbn-i 'Arabî'nin toprağına ulaşsın!

Şair bu kasidesinin mukaddime bölümünde bir tabiat ögesi olan “Rüzgar’a kişileştirme (teşhis) sanatından da istifade ederek “Ey Sâlihiyye'ye doğru esen rüzgar!” şeklinde seslenerek sözlerine başlıyor.

Şairin *Dîvân*'ındaki kasidelerinin mukaddime bölümünde tabiat unsurlarından istifade ettiği bir diğer örnek, Yemen'de tasavvuf ve tarikat yaşantısının önemli

²¹³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 151.

simalarından ve Cebertiyye tarikatının kurucusu Yemenli mutasavvıf Şeyh İsmail el-Ceberti'yi methettiği 30 beyitten oluşan kasidesinin mukaddime bölümündeki şu dizeleridir:²¹⁴ [Remel]

1 أَيْهَا الرَّكِبُ لَيْلًا ظَهَرَ بُحْتِي مُعْنَةً يَطْوِي فَيَا فِي كُلِّ حَبْتِ
2 فَرَعًا مِنْ كَرْبٍ إِطْبَاقَهَا عَمَّهُ بِالْعَمِّ مِنْ فَوْقٍ وَتَحْتِ
3 لَا تَخَفْ سُوءًا، فَقَدْ أَصْبَحْتَ فِي سَوْحِ إِسْمَاعِيلَ مَوْلَانَا الْجَبْرْتِي

Ot bitmeyen vadilerdeki çölleri büklüm büklüm kateden uzun boylu devemin sırtındaki ey gece yolcusu!

Aşağıdan yukarıdan korku dolu acıların üst üste gelmesi onu gam ve keder ile kuşattı.

Kötülükten korkma! Şüphesiz ki sen efendimiz İsmail el-Cebertî'nin avlusunda sabahladın.

Şair bu beyitlerinde duygu ve düşüncelerini ifade ederken yolculuk esnasında müşahede ettiği “çölleri” ve o “çöllerde bulunan ot bitmeyen vadileri” ve bu vadileri “büklüm büklüm kateden develeri” zikrederek başarılı bir tabiat tasviri ile mukaddime bölümüne giriş yapıyor.

Şair bir başka şiirinin mukaddime bölümünde bir tabiat ögesi olan şimşek çakışını ve bunun üzerinde oluşturduğu etkiyi zikrederek sözlerine başlıyor:²¹⁵ [Meczûu'l-Vâfir]

وَمَيْضُ الْبَرْقِ بَعْدَ سِنَةٍ نَقَى عَنِ نَاطِرِي وَسَنَةٍ
وَدَكَّرْنِي عُهُودَ هَوَىٰ بِهَا الْأَرْوَاحَ مُرَهَّنَةً

²¹⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 175.

²¹⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 232.

Uyuklama halinden sonra şimşek çakışının geçişi bakışlarımdaki uyuşukluk halini giderdi.

Ve (bu durum) bana ruhların kendisiyle esaret altında olduğu (verilmiş)aşk sözlerini hatırlattı.

Bu örnekler ışığında sonuç olarak şairin, kasidelerinin mukaddime bölümlerinde tabiat unsurlarından yararlandığı, tabiat öğelerinin ruh hali üzerinde oluşturduğu durumları başarılı bir şekilde tasvir ettiği görülmektedir.

1.2.2.4. Duâ

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ını oluşturan şiirlerin büyük çoğunluğunun medih şiirleri, bu medih şiirlerinin de Peygamber methiyeleri, sahabe medihleri, ilim sahibi kişiler hakkında olduğu, şairin gerek almış olduğu eğitim, gerekse yapmış olduğu müderrislik ve müftülük gibi vazifeleri nedeniyle dini kimliğinin şiirlerine de yansıdığı muhteva özelliklerinin incelendiği bölümde ifade edilmişti. Bu durum şairin şiirlerinin genel itibarıyla dînî çerçevede oluştuğunu göstermektedir. Şair bu özelliğini kasidelerinin mukaddime bölümlerinde Allah'a yalvarma ve dua anlamlarını barındıran beyitlerle de başarılı bir şekilde sergilemiştir.

Şair ez-Zemzemî, Şeyh Ömer el-'Urâbî'yi methettiği şiirine şu dizelerle başlıyor:²¹⁶ [Remel]

1 يَا إلهي، بِالنَّبِيِّ الْعَرَبِيِّ وَالْعُرَابِيِّ أَبِي حَفْصِ عُمَرَ
2 أَقْضِ حَاجَاتِي، وَفَرِّجْ كُرْبِي وَأَنْتَ بِالْخَيْرِ، وَأَذْهَبْ كُلَّ شَرِّ

1. Ey Allah 'ım! Nebî (a.s.)'ın ve Ebû Hafs Ömer el-'Urâbî'nin hürmetine,

²¹⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 169.

2. İhtiyaçlarımı karşıla, sıkıntılarımı gider, iyilik getir ve bütün kötülükleri gider!

Yaşadığı iç sıkıntılarından kurtulma ve bereket ümidiyle Mu'allâ mezarlığında yaptığı ziyaretlerinden birinde Şeyh Ebu'l-Kâşım el-Cüneyd'in kabrinde dile getirdiği şiirine şu beyitlerle başlıyor:²¹⁷ [Hafîf]

1 يَا أَبَا الْقَاسِمِ الْجُنَيْدَ دُعَاءُ مِنْ مُحِبِّ عَلَى ضَرْحِكَ وَاقِفٌ
2 أَصْبَحَ الْيَوْمَ فِي احتِياجٍ وَضِيقٍ، كُنْ لِكَرْبٍ عَلَيْهِ أَطْبَقَ كَاشِفٌ

1. Ey Ebu'l-Kâşım el-Cüneyd! kabrinin yanibaşında duran bir aşıktan bir dua (sana yönelen bir talep)

2. Bugün, ihtiyaç ve zorluklar içinde (bir gün) oldu, onun üzerinde görünen sıkıntısını gider.

Şairin Allah'a yalvarma, acziyetini ifade etme ve dua anlamlarını barındıran, bir başka şiirinin mukaddime dizeleri ise şu şekildedir:²¹⁸ [Kâmil]

1 يَا رَبِّ بِاللُّطْفِ الْخَفِيِّ لَنَا تَدَارِكُ
2 وَارْحَمْ ضِعَافًا جَاوَزُوا بَيْنَتَكَ وَدَارِكُ
3 نَادُوكَ حِينَ الْكَرْبِ لَأَزْمَهُمْ، وَدَارِكُ

1. Ey Rabbim, gizli olan lütfunla bizlere merhamet et! (halimizi düzelt!)

2. Beytini (Beytullah'ı) ve evini çevreleyen zayıflara merhamet et!

²¹⁷ ez-Zemzemî, Dîvân, s. 171.

²¹⁸ ez-Zemzemî, Dîvân, s. 81.

3. Onları takip eden (onlara eşlik edip peşlerini bırakmayan sıkıntı (anlarında) sana ve senin evine niyazda bulundular.

Sonuç olarak, şair ez-Zemzemî şiirlerinin mukaddime bölümünde *aṭlâl*'a yer vermiş, bir şiirinde İmruu'l-Ḳays'ın meşhur muallakasında *aṭlâl* örneği olarak şöhret bulmuş ifadesine benzer bir *aṭlâl* örneği kullanarak bu konudaki vukufiyetini ortaya koymuştur. Ancak bunun dışındaki şiirlerinde ise sevgili kavramı ile Hz. Peygamber'i kastettiği için *aṭlâl* ögelerinin de buna göre şekillendiği görülmektedir. Burada bir diğer önemli husus ise şairin yaşadığı coğrafyayı tüm ögeleriyle şiirine yansıtmayı başarmış olmasıdır. *Aṭlâl*in yanı sıra mukaddime bölümlerinde önemli bir unsur olan gazele az da olsa yer vermiş, methettiği sâlih kişilere duyduğu sevgi ve muhabbetini çeşitli tasvirler yaparak ve sembolik ifadelerden de istifade ederek afif gazel türü örnekler sunmuştur. Ayrıca mukaddime bölümlerinde tabiat unsurlarından yararlanmış, tabiat ögelerinin ruh hali üzerinde oluşturduğu durumları başarılı bir şekilde tasvir etmiş ve yine kasidelerinin mukaddime bölümlerinde Allah'a yalvarma ve dua anlamlarını barındıran beyitlerle de zenginleştirmiştir.

1.2.3. Tehalluş

Tehalluş kelimesi “halaş” (الخلاص) kökünden türemiş, “bir şeyden ayrılmak, kurtuluş” manasına gelen bir kelimedir. Terim olarak ise, kasidenin giriş kısmından sonra ana temaya geçerken kasidenin diğer bölümleri ile münasebet kurup hoş bir üslûp ile geçiş yapma sanatıdır.²¹⁹ Bu geçiş güzel ve başarılı bir biçimde yapılırsa hüsn-i tehalluş şeklinde isimlendirilmiştir. Hüsn-ü tehalluş eserlerde “şairin bir konudan bir başka konuya, söz ve anlamları aynı kaynaktan çıkıyormuşçasına, usta bir şekilde geçiş yapılması” şeklinde tanımlanmıştır.²²⁰

Tehalluş sanatının kasidede uygulanması, dinleyeni bir konudan diğer bir konuya hissettirmeden geçirebilmek için kelimelerin çok dikkatlice seçilmesini ayrıca vezin ve kafiye uyumunun da gözetilmesini gerektirdiğinden, nesre kıyasla daha zor

²¹⁹ el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Ḳalem, Dımeşk, 1996, II, 561;

²²⁰ Mücahid Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017, s. 167.

ve beceri isteyen bir sanat olduğu değerlendirilmiştir. Şairin bu konudaki maharetine işaret etmesinden dolayı Arap şiiri eleştirmenleri kasidede tehalluşun başarılı bir şekilde yapılabilmesi için bazı şartların oluşması gerektiğini belirtmişlerdir. İleri sürülen bu şartların içerisinde en dikkat çekenini lafız ve manalar arasında ahenkli bir uyumun olup kopukluğun olmamasıdır. Bu nedenle geçiş yapılan beyitlerde tercih edilen kelime ve bu kelimelerin manalarının ahenk içerisinde olması, birbirleri arasındaki bağlantının anlamlı olması ve bir bütünlük arzemesi gibi şartlar ileri sürülmüştür.²²¹

Arap şiiri eleştirmenlerince ortaya konulan ve yukarıda özetle sunulan şartları taşımayıp, bir konuda şairin sözü bitirip ardından hemen bir başka konuya başlaması şeklinde, bölümler arası uygun olmayan geçişlere ise iktidâb adı verilmiştir. Tehalluşun zıddı olan iktidâb çoğunlukla Arap şiirinin ilk evrelerine has olup cahiliye dönemi şiirlerinde örnekleri görülmektedir.²²²

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin kasideleri incelendiğinde mukaddime kısmından sonra ana temaya geçişte kasidenin konuları arasında güzel bir münasebet kurduğu ve tehalluşu başarılı bir şekilde uyguladığı görülmektedir.

Şair ez-Zemzemî Dîvân'ının ilk şiiri olan Hz. Peygamber'i methettiği 369 beyitlik uzun kasidesinin mukaddime bölümüne “ışıldayan sabah”, “develerin üzerinde beliren şimşek”, “doğmakta olan dolunay” ve “Kuba'nın kubbesinden doğan güneş” gibi tabiat unsurlarının tasviri ile başlamıştır.²²³ [Hafif]

1	أَتُعَوِّرُ مِنْهَا الصَّبَاحُ أَضَاءَ؟	أَمْ بُرُوقُ عَلَيَّ النَّقَا تَنَزَّاءِ؟
2	أَمْ بُدُورٌ تَبَلَّجَتْ، أَمْ شُمُوسٌ	أَشْرَقَتْ مِنْ سَنَا قِيَابِ قُبَاءِ؟
3	مَا رَأَتْ قَبْلَهَا الْعُيُونُ شُمُوسًا	ضَوْءُهَا يَنْفَعُ الْعُيُونَ جَلَاءِ

²²¹ el-Hafâcî, *Sırru'l-Feşâha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, s. 268; İsmail Durmuş, “Tehalluş”, *DİA*, Ankara, 2001, XL, s. 317.

²²² Bekkâr, *Binâu'l-Kasîde*, s. 228.

²²³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 33.

1. Oradan (yükselen), ısıldayan sabahın (oluşturduğu) gedikler (çizgiler) mi? Yoksa develerin üzerinde beliren şimşekler mi?

2. Ya da beliren (doğmakta olan) dolunaylar mı? Veya Kuba'nın kubbesinin zirvesinden doğan güneşler mi?

3. Gözler daha önce bunun gibi parlaklığı gözlerin ışıltısına ışıltı katan (pasını alan) bir güneş ışığı görmedi.

Bu girişten sonra sevgili olarak addettiği Hz. Peygamber'in yaşadığı Medine şehrinin bir diğer ismi olan Taybe ve Hz. Peygamber'in imamet yaptığı namazgahı zikrederek atılâla yer vermiş ve hemen ardından asıl konu olan Peygamber medihlerine güzel bir geçiş yapmıştır.²²⁴ [Hafif]

طَبُّ مُقَامًا فِي طَيْبَةِ وَالْمُصَلَّى	1
بِالَّذِي أُمَّ فِي السَّمَاءِ الْأَنْبِيَاءِ	
النَّبِيِّ الَّذِي عَلَيْهِ الْمَثَانِي	2
أُنزِلَتْ رَحْمَةً لَنَا وَ شِفَاءً	
خَيْرٍ مَنْ قَامَ فِي الْمَحَارِبِ يَتْلُوا	3
سُورَةَ الْحَمْدِ جَهْرًا وَ خَفَاءً	
شَرَّفَ الْبَيْتَ وَالْمَسَاجِدَ لَمَّا	4
قَامَ فِيهَا وَشَادَ مِنْهَا الْبِنَاءَ	

1. Taybe'de (Medine'de) ve Peygamberler katında imâmet yapan (Peygamber'in) namazgâhında makamını arındır.

2. Öyle Nebî ki, bize rahmet ve şifa olan Meşânî (Fatiha sûresi) kendisine indirilen,

3. Mihraplarda namaza duran ve Hamd sûresini açıktan ve gizlice okuyanların en hayırlısı...

4. Namaza durduğu evi ve mescitleri şereflendirdi ve (tevhid) binasını yükseltti.

²²⁴ ez-Zemzemî, Dîvân, s. 37.

Şair bir başka şiirinin mukaddime bölümünde bir tabiat ögesi olan şimşek çakışını ve bunun üzerinde oluşturduğu etkiyi zikrederek sözlerine başlamıştır.²²⁵
[Meczûu'l-Vâfir]

1 وَمَيْضُ الْبَرْقِ بَعْدَ سِنِّ نَفَى عَنْ نَاطِرِي وَسَنِّ
2 وَدَكَّرِي عُهُودَ هَوَىٰ بِهَا الْأَرْوَاحَ مُرْتَهَنَةَ

1. Uyuklama halinden sonra şimşek çakışının geçişi bakışlarımdaki uyusukluk halini giderdi.

2. Ve (bu durum) bana ruhların kendisiyle esaret altında olduğu (verilmiş) aşk sözlerini hatırlattı.

Tabiat ögelerini zikrederek başladığı mukaddime bölümünden sonra afif gazelle şiirine devam etmiştir.²²⁶ [Meczûu'l-Vâfir]

3 وَهَلْ نُسَيْتَ فَأَذْكُرُهَا؟ إِذَنْ إِنِّي مِنْ الْخَوْنَةِ
4 وَمَا بِالْعَهْدِ مِنْ قَدَمٍ، فَمَا مَرَّتْ عَلَيْهِ سَنَةَ
4 مَعَادَ اللَّهِ أَنْ أَنْسَى فُرُوضَ الْحُبِّ، أَوْ سُنَنَةَ
6 وَقَلْبِي كُلَّ آوَنَةٍ يُجَدِّدُ ذِكْرَهَا حُزْنَ

3. Onları(o verilen sözleri unutuldu mu ki) hatırlayayım (unutulursa) o zaman ben hainlerden olurum.

4. Ve daha bu verilen söz eski değil, ve üzerinden bir senede geçmiş değil.

5. Aşkın gereklerini ve usullerini unutmaktan Allah'a sığınırım.

²²⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 232.

²²⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 232-233.

6. *Ve kalbim üzüntüsünü her seferinde tekrar tekrar hatırlıyor.*

Şiirin devam eden beyitlerinde ise, şiirin girizgâhında yaptığı açıklamada da belirttiği üzere, bir yolculuk dönüşünde yazdığı bu şiirinin asıl temasını oluşturan gurbet şiiri konusuna geçiş yapmıştır:²²⁷ [Meczûu'l-Vâfir]

7 رُبُوعٌ هُنَّ لِي سَكَنٌ وَهَلْ يَنْسَى الْفَتَى سَكَنَهُ؟
8 سَقَى اللَّهُ الْحِجَازَ، وَمَنْ أَتَى مِنْهُ، وَمَنْ سَكَنَهُ
9 أَدَامَ اللَّهُ حُرْمَتَهُ عَلَيْهِ، وَزَادَهُ أَمَنَةً

7. *İşte bu mekanlar benim için meskenler (ikamet ettiğim bir yerdir) ve genç/yiğit ikamet ettiği meskenini unutmuyor mu?*

8. *Allah Hicazı, oradan çıkıp geleni ve orada ikamet edeni bereketlendirdi!*

9. *Onun(Hicazın) hürmetini/dokunulmazlığını daim kılsın ve güvenliğini artırsın!*

Sonuç olarak şair Abdulaziz ez-Zemzemî tehalluş sanatında başarılı örnekler sergilemektedir. Şiirin bölümleri arasındaki geçişleri ve ana konuya girişi ahenkli bir şekilde gerçekleştirmekte ve bu geçişlerde asıl konuyu oluşturan metnin anahtar kelimeleri diyebileceğimiz dinî içerikli kelimeleri, kavramları ve yer isimlerini ustalıklı seçerek uyum içerisinde kullanmaktadır.

1.2.4. Hâtime

Bir kasidenin sonuç bölümü hâtime olarak isimlendirilir. Klasik kaynaklarda makta' ve intihâ olarak da isimlendirilmiştir.²²⁸ Şair tarafından, muhataba şiirin sonuna geldiğini farketirecek bir üslupta sade ve anlaşılır bir dille uygun bir bitiş yapma anlamına gelen hâtime bölümünün, zihinlerde etki bırakacak, başarılı bir bitiş olması için bazı noktalara dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Arap dili belâğatçıları

²²⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 233.

²²⁸ Ahmed Maflûb, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-Belâğiyye*, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Lübnan, 2007, s. 111.

hâtîme bölümünün kasidenin bir anlamda kilidi, zihinlerde kalacak son unsur olacağı için hâtîme bölümünün önemine vurgu yapmışlardır.²²⁹ Hatime bölümünün başarılı addedilebilmesi için üzerinde durulan en önemli husus, hâtîme bölümünde seçilen kelimelerin, vurgulanan hususların, kasidenin genel muhtevasına uygun olarak, zihinlerde kalıcı ve ana konuyu pekiştirici bir şekilde sonlandırılmasıdır.²³⁰

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin kasidelerinin hâtîme bölümlerinin genellikle salât, selam, dua, şefaât isteği belirten ifadelerden oluştuğu görülmektedir.

Örneğin şair Hz. Peygamber'i methetmek için yazdığı bir kasidesinin hâtîmesinde methiyeyi dua ve salâtu selam ile bitirmektedir.²³¹: [Hafff]

1	فَسَلَامٌ	عَلَيْكَ	ثُمَّ	صَلَاةٌ	بِقِضَاءِ	الْفُرُوضِ	قَامَتْ	أَدَاءً
2	وَسَلَامٌ	عَلَيْكَ	ثُمَّ	صَلَاةٌ	تَمْنَحُ	النَّفْسَ	مِنْ	رِضَاكَ
3	وَعَلَى	آلِكَ	الَّذِينَ	وَلَاهُمُ	مِنْ	يَدِ	الْكَرْبِ	يُنْقِذُ
4	وَعَلَى	صَحْبِكَ	الْجَمِيعِ	حُصُوصًا	مَنْ	حَوَى	السَّبْقَ	وَابْتَدَا
5	الَّذِي	جَيْشَ	الْجِيُوشِ،	وَقَوَى	عَزَمَهُ	يَوْمَ	أَمَرَ	الْأُمَرَاءَ
6	الصِّدِّيقِ	الصِّدِّيقِ	أَفْضَلَ	مَنْ	مَنْ	بِاللَّهِ	مَا	عَدَا
7	ثُمَّ	مِنْ	بَعْدِهِ	عَلَى	مُفْتَنِيهِ	سَنَّا	يَنْتَهِي	إِلَيْكَ
8	تُرْجَمَانَ	الْمُحَدِّثِينَ،	فَكَمُ	فَدَ	سَاءَ	بِكَشْفِ	فَوَافِقِ	الْإِيحَاءِ
9	ثُمَّ	مَنْ	طَالَ	فِي	بِنَاءِ	الْمَعَالِي	عِنْدَمَا	شَادَ
10	الْحَيِّ	الَّذِي	إِسْتَحْتِ	مِنْهُ	أَمَ	لَاكَ	السَّمَا	فَالْتَزَمَتْ

²²⁹ M. Mesut Ergin, Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Bir Şâir: Ahmed el-Keyvânî, *Nüsha*, Sayı:4, 2002, s. 81; A. Bulut, *Belâgat Me'ânî-Beyân-Bedî'*, 4. b., İFAV, İstanbul, 2015, s. 400.

²³⁰ M. Küçükşarı, *a.g.e.*, s. 173.

²³¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 51-52.

11	وَعَلِيَّ الْمُرْتَضَىٰ وَلِيَّكَ وَابْنَ أَلِ	عَمَّ مَنْ حَازَ بِالْخُصُوصِ الْإِحَاءَ
12	حَيْرٍ صِهْرٍ وَعَاصِبٍ، زَوْجَتَهُ	خَيْرَةَ اللَّهِ بِنْتِكَ الرَّهْرَاءَ
13	أَصْلُ رِيحَانَتَيْكَ، بُورِكَ أَصْلًا	طَابَ فَرْعَاهُ مَعْرَسًا وَنَمَاءَ
14	أَيُّ سِبْطَيْنِ قَدْ عَلَا بِكَ جَدُّ	هُمَا طَيِّبَ النَّمَاءِ وَالرِّكَاءَ
15	حَيْرٍ نَجْلَيْنِ يَنْمِيَانِ لِأُمِّ	أَنْجَبْتَ مِنْ كِلَيْهِمَا الشُّرَفَاءَ
16	سَادَتِ الْأُمُّ فِي الْجِنَانِ وَسَادَا،	فَأَعَزُّوا مِنْ كِلَيْهِمَا الشُّرَفَاءَ
17	فَسَلَامٌ عَلَيْكَ، ثُمَّ عَلَيْهِمْ،	وَعَلَىٰ كُلِّ مَنْ تَسَجَّى الْكِسَاءَ
18	وَعَلَىٰ عَمِّكَ الَّذِي طَيَّبَ اللَّهُ	هُ بِأَنْفَاسِ رُوحِهِ الشُّهَدَاءَ
19	وَسَلَامٌ عَلَيْكَ، ثُمَّ عَلَىٰ أَزْ	وَاجِكَ اللَّائِي نِلْنَ مِنْكَ الْحَيَاءَ
20	مَا ابْتَدَا مَدْحَكَ امْرُؤٌ عِنْدَ كَرْبٍ،	فَأَنْجَلَى حِينَ وَافَقَ الْإِنْتِهَاءَ

1. *Selam sana olsun, sonra salât sana..Sorumlulukları yerine getiren, görevleri ifa eden bir salât..*

2. *Selam sana olsun, sonra salât sana..Senin rızandan sonra nefse razı olunmayı bahşeden bir salât..*

3. *Ve zorlu zamanlarda Allah dostlarını koruyup himaye eden Ailenin üzerine olsun (selam ve salât)*

4. *Ve (selam ve salât) bütün, ashabının, üzerine olsun. özellikle öncülük yapan ve hilafeti ilk olarak üstlenen yakın dostun...,*

5. *İslam ordularına komutanlık yapan, Emirlere liderlik yaptığı günde onların azmini kuvvetlendiren...,*

6. Sıddık olan, Peygamberlerden sonra Allah'a iman edenlerin en faziletlisi (Hz. Ebu Bekir) Sıddık'a olsun.

7. Sonra onun peşisıra gelen(hilafeti üstlenen), yol/metod ve mensubiyet olarak sonuna kadar sana bağlı olan...,

8. Muhaddislerin tercümanı, nice öngörüsü ile vahye muvafakat sağlamış (Hz. Ömer'e) olsun selam ve salât..

9. Sonra senin iki kızınla yaptığı izdivaç ile yücelikleri inşa etmede zirve olan,

10. Gök ehlinin dahi kendisinden haya ettiği haya timsâli olan, hayânın kendisiyle vücut bulduğu (Hz. Osman'a) olsun selam ve salât.

11. Ve senin dostun, amcanın oğlu, özellikle uhuvvet/kardeşlik meziyetine sahip Aliyyü'l-Murtazâ'nın...

12. Akrabalık ve sıhriyyet bağı olanların en hayırlısı, Allah'ın hayırlılarından kızın Zehrâ'nın kendisiyle evlilik yaptığı (Hz. Ali'nin üzerine olsun selam ve salât).

13. İki Reyhanının (Hz. Hasan ve Hüseyin) soyu senin soyunun bereketi olan, dalları filizlenip gelişerek güzelleşen...,

14. Hangi iki torun var ki, yetişip büyümeleri dedeleri tarafından güzelleştirilmiş olup seninle yücelen!

15. Bir annenin her ikiside şerefli olarak dünyaya getirdiği gelişip büyüyen nesillerin en hayırlıları,

16. O Annenin cennet bahçelerindeki mevkisi yükseldi ve evlatlarının da, böylece o neslin gençleri de kadınları da şerefli ve izzetli oldular.

17. Sonra selam sana ve onların, elbisenin altına girenlerin (ehl-i beytin) üzerine olsun.

18. Ve selam ruhunun soluklarını şehitlerle güzelleştirdiği Amca'nın (Hz. Hamza'nın) üzerine olsun.

19. *Ve Selam senin üzerine ve haya timsali olmaya nâil olan eşlerinin üzerine olsun.*

20. *Zorluk/sıkıntı anında senin medhinle başlayıp ta işi âyan olmayan ve sonucunda muvaffak olmayan yoktur.*

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Abdullah İbn Abbâs'ın Taif şehrindeki kabrini ziyareti esnasında nazmettiği bir diğer kasidesinin hâtîme bölümünde sözlerini salât, selam ve dua içeren şu beyitlerle bitiriyor²³²: [Basît]

17	يَا آلَ خَيْرِ الْوَرَى مَا خَابَ مَنْ	أَطْمَاعُهُ بِكُمْ، يَا أَكْرَمَ النَّاسِ
18	وَدَادُكُمْ خَالَطَتْ قَلْبِي بِشَاشَتُهُ،	فَلَسْتُ بَعْدُ عَلَى مَا دُونَهُ آسِي
19	وَلَا أَخَافُ ضَالًّا فِي دُجَى حَطَلِي،	وَحُبُّكُمْ فِي الدِّيَاجِي ضَوْءٌ مِقْيَاسِي
20	أَزْكَى صَلَاةٍ وَتَسْلِيمٍ عَيْبَرُهُمَا	يَفُوحُ مِسْكًَا بِهِ نَفْسِي وَقِرْطَاسِي
21	عَلَى النَّبِيِّ، وَمَنْ بَعْدَ النَّبِيِّ لَكُمْ	أُهْدِيهِ فِي كُلِّ إِصْبَاحٍ وَإِعْلَاسِ
22	مَا قَامَ مَادِحُكُمْ يَشْدُو، وَمَا جَلِيَتْ	كُؤُسُ رَاحِ جَلَاكُمْ بَيْنَ جُلَاسِ

17. *Ey yaratılmışların en hayırlısının ailesi!, ümit ve arzularını sizinle bütünleştirmiş olan hayal kırıklığına uğramadı, Ey insanların en değerlisi!*

18. *Dostluğunuz kalbimi mutluluğu ile kuşattı, bunun dışında artık hüzünlü olmam.*

19. *Hatamın karanlığında yoldan sapmaktan korkmuyorum. Ve sizin sevginiz, benim karanlıklarımındaki ölçülerimin ışığıdır.*

20. *Hoş kokusu mürekkebinin/sayfamın üzerine misk kokusu gibi yayılan en yüce, en temiz salât ve selam,*

²³² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 75.

21. Önce Nebî (s.a.s.)'nin üzerine, Nebî'den sonrada her sabah ve gecenin son vaktinde hidayet yollarını gösterdiği size olsun.

22. Sizi methedenin yaptığı sağlam ve kuvvetli oluyor, oturanların arasındaki kâseler de sizin parlaklığınızla cilâlanıyor.

Şair ez-Zemzemî'nin bir başka şiirinin hâtîme bölümü şu dizelerden oluşmaktadır.²³³ [Kâmil]

1	يَا سَيِّدًا يُرْجَى لِكُلِّ مُلَمَّةٍ	يُخْشَى عَوَائِلَهَا عَلَى الْآبَادِ
2	أَشْكُو إِلَيْكَ مَتَاعِبًا وَمَكَارِهًا،	وَعِنَادَ أَرْمَانَ، وَكَيْدَ أَعَادِي
3	أَهَيْتُ كُلَّ حَوَائِجِ الدُّنْيَا، وَقَدْ	بَقَيْتُ عَلَيَّ حُوبَجَّةً لِمَعَادِي
4	قَصْرَتُ يَدِي عَنْهَا، وَقَصَّرَ دُوهَا	سَعْيِي، وَأَعْيِي عِبْؤَهَا اسْتِعْدَادِي
5	إِنْ أَنْتَ تُسْعِدُنِي عَلَيْهَا نَلْتَهَا،	وَعَدَا الشَّقَا عَيْي، وَجَا إِسْعَادِي
6	هَذِي جَمِيعَ حَوَائِجِي عَلَّقْتُهَا	بِكَ، ثُمَّ رَأَيْتُ فِيهِ كُلَّ رَشَادِ
7	صَلَّى عَلَيْكَ اللَّهُ بَعْدَ نَبِيِّهِ	خَيْرَ الْأَنَامِ، وَآلِهِ الْأَجْمَادِ
8	وَصَحَابِهِ مَا سَارَ رَكْبٌ قَاصِدًا	أَرْضَ الْحِجَازِ، وَمَا تَرَمَّ حَادِي

16. Ey Efendi(m) ebediyet gününde(kıyamet gününde) sıkıntılardan korkulan her bir afet için (kurtuluş senden) umulur.

17. Yorgunlukları, hoş olmayan şeyleri, zamanın inatçılığını ve aleyhime düşmanca kurulan tuzağı sana şikayet ediyorum.

18. Dünya ihtiyaçlarının tümünü sonlandırdım ve (sadece) Me'âd için (yeniden diriliş günü için) küçük bir ihtiyacım kaldı.

²³³ ez-Zemzemî, Dîvân, s. 177-178.

19. *Elimin aciz kaldığı ve bunun dışında gayretim yetersiz kaldığı (bir küçük ihtiyaç), ve (bununla birlikte) hazırlığının (yapmam gereken hazırlıkların) yükünü/sorumluluklarını biliyorum.*

20. *Sen bana bu hususlarda yardım edersen ben ona (kurtuluşa) kavuşurum. Ve yarın şikâyet ettiklerim benden uzaklaşır ve mutluluğum (geri) gelir.*

21. *Sana bildirdiğim ihtiyaçlarımın tümü işte bunlar, tüm olgunluğuyla senin bakışın/görüşün onu ıslah edip düzelterektir.*

22. *Allah'ın salâti yaratılmışların en hayırlısı olan Nebîsinden ve şanlı ailesinden sonra senin üzerine olsun!*

23. *Ve (Allah'ın salâti yine) Hicaz yurdunu hedefleyerek yola çıkmış ve bunu dillerinde terennüm eden arkadaşlarının üzerine olsun!*

Sonuç olarak Abdullaziz ez-Zemzemî'nin kasideleri Peygamber methiyeleri, sahabe medihleri, ilim ve hikmet sahibi olduğu kabul edilen kişiler hakkındaki medihlerden oluşan şiirler olması hasebiyle bu kasidelerin hâtîme bölümlerinin de genellikle salât, selam, dua, şefaât isteği belirten ifadelerden oluştuğu görülmektedir. Salât, selam, dua içeren hâtîme bölümlerinin bazı kasidelerinde çok uzun olduğu görülmekle birlikte bazı kasidelerin hâtîme bölümlerinin ise birkaç beyitten oluşan kısa hâtîmeler olduğu da görülmektedir.

1.3. Vezin ve Kafiye Yapısı

Bir şiirde o şiirin sınırlarını belirleyen en önemli rükun vezindir.²³⁴ Ana hatlarıyla şiirin omurgasını oluşturan dört ana unsur vardır. (lafız-mana-vezin-kafiye) Bu dört ana unsurdan ikisini oluşturan (vezin ve kafiye) şiiri nesirden ayıran en temel niteliklerdendir. Bu nedenle Arap dili edebiyatçıları şiiri “bir anlamı olan, vezin ve kafiyeyle oluşan söz” olarak tanımlamışlardır.²³⁵ *Vezin*, beyitlerdeki hecelerin belirli

²³⁴ İbn Raşîk, *el-'Umde*, I, 134.

²³⁵ Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu 'ş-Şi'r*, s. 64.

ölçülerde tekrarına dayanan kalıplar, *kafiye* beyitlerdeki son kelimelerin aynı harflerle bitirilmesini öngören, şiire ahenk ve uyum katan en önemli unsurlardır.²³⁶

1.3.1. Vezin

Abdulaziz ez-Zemzemî *Dîvân*'ında nazmettiği 92 şiirinde, klasik dönem şiirlerinde olduğu şekliyle aruz veznini benimsediği görülmektedir. Şairin şiirlerinde 15 farklı bahiri kullandığı tespit edilmiştir. Bunlar; basît, hafif, kâmil, remel, tavîl, recez, vâfir, meczûü'l-mutekârib, mutekârib, seri', meczûü'l-vâfir, meczûü'l-kâmil, meczûü'r-remel, munserih ve medîd olarak belirlenmiştir. Şairin kullanmayı tercih ettiği bu bahirler, şiirlerdeki kullanım durumuna göre beyit sayıları ve harfu'r-reviyeleri (beyit sonlarındaki kafiye harfleri) dikkate alındığında aşağıdaki tabloda verilen sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Bahirler Tablosu

Şiir	Bahir	Konu	Beyit sayısı	Harfu'r-reviy
1	Hafîf	Medih	369	أ
2	Vâfir	Medih	70	ب
3	Remel	Medih	49	ج
4	Remel	Medih	124	د
5	Basît	Medih	56	ر
6	Hafîf	Medih	61	ي
7	Hafîf	Medih	22	ز
8	Basît	Medih	38	س
9	Meczûü'l-Kâmil	Medih	2	ي
10	Remel	Medih	45	ق
11	Tavîl	Medih	33	ك
12	Kâmil	Dînî Şiir	44	ك

²³⁶ İ. Durmuş, "Vezin", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 77.

13	Tavîl	Dînî Şiir	7	ك
14	Tavîl	Medih	75	ل
15	Tavîl	Medih	50	ل
16	Munserih	Medih	60	ل
17	Basît	Medih	190	م
18	Hafîf	Medih	52	م
19	Basît	Medih	599	هـ
20	Basît	Medih	108	ل
21	Basît	Medih	74	ل
22	Meczûü'l-Mutekârib	Medih	12	ي
23	Meczûü'l-Mutekârib	Medih	155	ر
24	Kâmil	Medih	30	م
25	Remel	Medih	38	هـ
26	Hafîf	Medih	14	أ
27	Basît	Medih	40	ل
28	Kâmil	Medih	45	ق
29	Mutekârib	Medih	34	م
30	Basît	Medih	12	ب
31	Basît	Medih	10	هـ
32	Vâfir	Medih	10	د
33	?	Medih	4	هـ
34	?	Medih	4	ي
35	Kâmil	Medih	4	ف
36	Kâmil	Medih	4	م

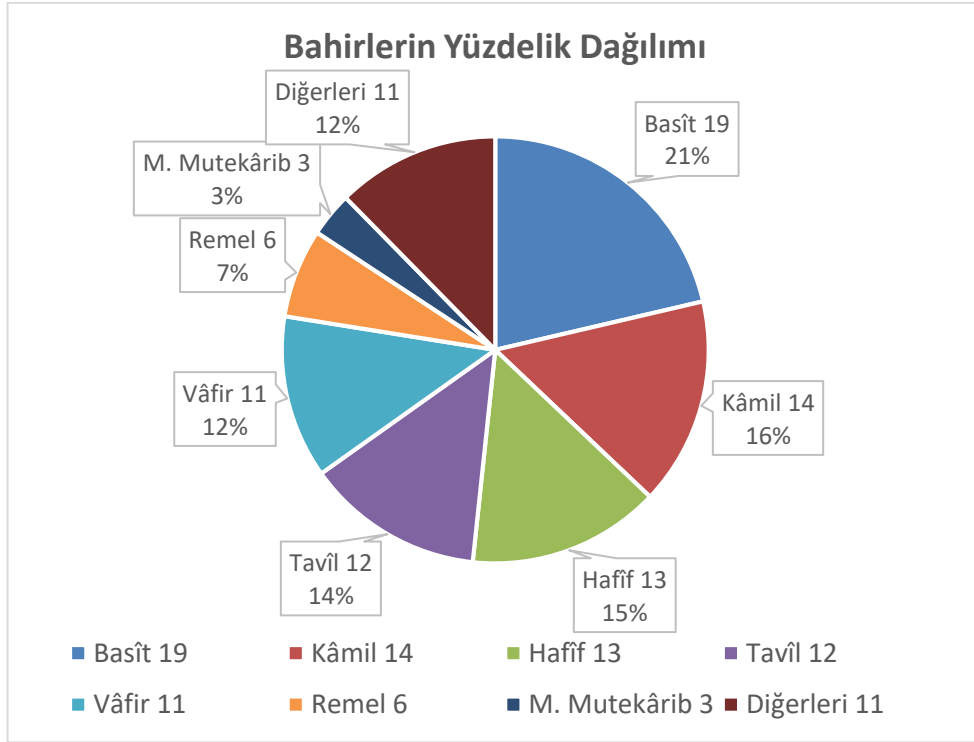
37	Kâmil	Medih	4	ي
38	Kâmil	Medih	2	ي
39	Vâfir	Medih	4	ب
40	Remel	Medih	2	ر
41	Vâfir	Medih	3	ت
42	Kâmil	Medih	4	ل
43	Kâmil	Medih	3	ر
44	Hafîf	Medih	4	ف
45	Tavîl	Medih	4	ي
46	?	Medih	2	ن
47	Hafîf	Medih	17	ج
48	Hafîf	Medih	20	ل
49	Remel	Medih	30	ت
50	Kâmil	Medih	39	د
51	Tavîl	Medih	24	ن
52	Vâfir	Medih	31	هـ
53	Vâfir	Medih	22	ر
54	Mutekârib	Medih	23	ح
55	Vâfir	Medih	28	د
56	Kâmil	Medih	21	ر
57	Basît	Medih	39	ل
58	Basît	Medih	87	ن
59	Tavîl	Medih	45	ن
60	Recez	Medih	51	د

61	Vâfir	Medih	21	د
62	Basît	Medih	28	ه
63	Hafîf	Medih	27	هـ
64	Seri‘	Medih	25	م
65	Basît	Medih	12	ر
66	Basît	Medih	20	ر
67	Kâmil	Medih	26	م
68	Tavîl	Medih	21	ل
69	Hafîf	Medih	20	ق
70	Kâmil	Medih	21	ر
71	Basît	Medih	10	ل
72	Basît	İhvâniyyât	40	ل
73	Basît	İhvâniyyât	18	ل
74	Tavîl	Medih	63	ق
75	Seri‘	Medih	10	ب
76	Kâmil	İhvâniyyât	2	ب
77	Tavîl	Ziyaret Edilen Yerleri Tasviri	77	م
78	Meczûü’l-Mutekârib	Ziyaret Edilen Yerleri Tasviri	11	ي
79	Hafîf	İhvâniyyât	16	ب
80	Vâfir	Ziyaret Edilen Yerleri Tasviri	12	ي
81	Meczûü’l-Vâfir	Ziyaret Edilen Yerleri Tasviri	18	ل
82	Tavîl	İhvâniyyât	16	ح
83	Tavîl	Ziyaret Edilen Yerleri Tasviri	22	ل

84	Recez	Ziyaret Edilen Yerleri Tasviri	26	ب
85	Medîd	Ziyaret Edilen Yerleri Tasviri	15	ق
86	Hafîf	İhvâniyyât	49	ل
87	Meczûü'r-Remel	Dînî Şiir	3	ه
88	Vâfir	Dînî Şiir	3	ء
89	Hafîf	Dînî Şiir	3	ا
90	Vâfir	Dînî Şiir	4	م
91	Basît	Dînî Şiir	10	ه
92	Basît	Dînî Şiir	156	م

Tabloya göre şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin en çok kullandığı bahir basît bahridir. İnceliği ve akıcılığıyla bilinen bir bahir olan basît²³⁷ bahrini şair 19 şiirinde kullanmıştır. Basît bahrinde yazılmış 19 şiirden 15'i medih konulu, 2 şiiri dini şiir konulu ve 2 şiiri de ihvâniyyât türü kasideleridir. Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin Dîvân'ında kullandığı bahirlerin kullanım sıklığını aşağıdaki tabloda şu şekilde görmek mümkündür:

²³⁷ Emîl Bedî', *Mu'cemu'l-Mufassal*, s. 74; M. Küçüksarı, *age.*, s. 180.

Şairin basît bahrinden sonra en sık kullandığı bahir, kadîm şiir geleneğinde de en çok kullanılan bahir olan²³⁸ kâmil bahridir. Bu bahirle yazılan şiir sayısı 14 tanedir. 2 beyitten oluşan bir nutfe ve 4'er beyitten oluşan 2 mukatta'ası ile toplamda 3 şiir vezin ölçüleri bakımından H. b. Ahmed Ferâhidî'nin (ö. 175/791) çerçevesini belirlediği aruz vezni ölçülerine uymadığı için tasnif dışı tutulmuştur. Grafikte de görüldüğü üzere şairin şiirlerinde kullandığı bahirlerin yarıdan fazlası basît, kâmil, haffî ve tavîl bahirleridir. Toplamda 3859 beyitten oluşan *Dîvân*'ın şiirleri, bahsi geçen 3 şiir tasnif dışı tutulduğunda şiir bahirlerinin uzun ve kısalık durumlarına ve beyit sayılarına göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

UZUN BAHİRLER

²³⁸ Emîl Bedî', *a.g.e.*, s. 114.

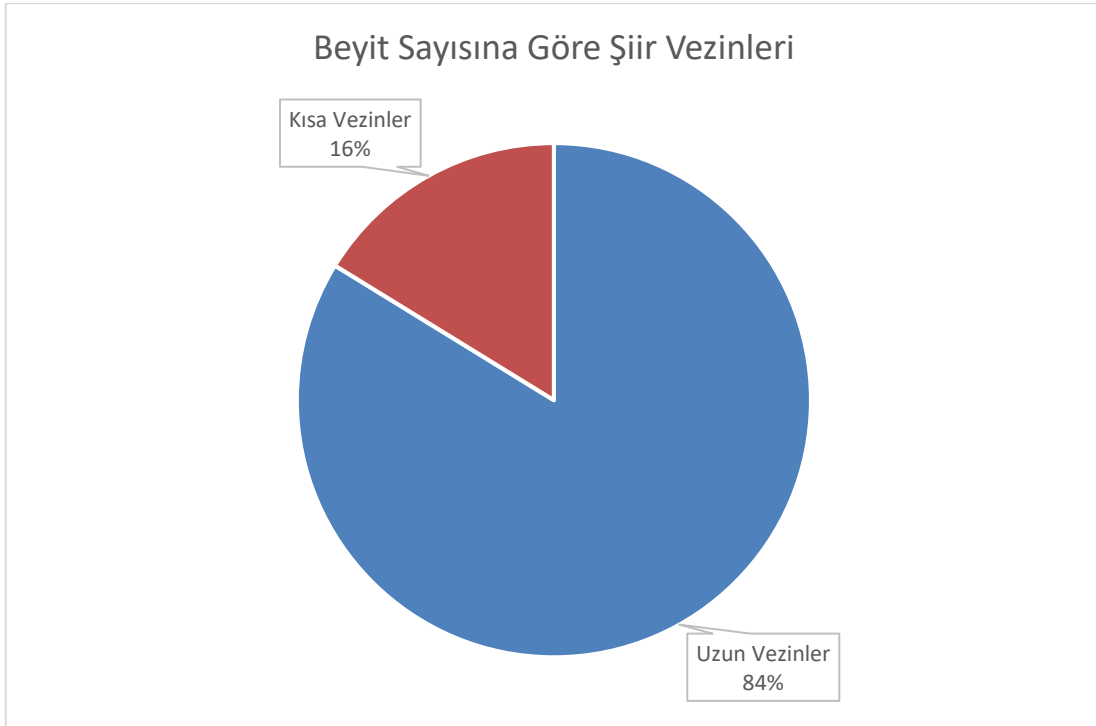
<u><i>Bahir</i></u>	<u><i>Beyit Sayısı</i></u>	<u><i>Yaklaşık %</i></u>
Basît	1547	% 40
Hafîf	674	% 18
Tavîl	437	% 11
Kâmil	249	% 6
Vâfir	208	% 5
Munserih	60	% 2
Mutekârib	57	% 2
TOPLAM	3232	% 84

KISA BAHİRLER

<u><i>Bahir</i></u>	<u><i>Beyit Sayısı</i></u>	<u><i>Yaklaşık %</i></u>
Remel	288	% 7
Meczû'û'l-mutekârib	188	% 5
Recez	77	% 2
Serî'	35	% 1
Meczû'û'l-vâfir	18	% 0,6
Medîd	15	% 0,2
Meczû'û'r-remel	3	% 0,1

Meczû'u'l-kâmil	2	% 0,1
TOPLAM	626	% 16

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ındaki şiirlerinde kullandığı vezin ölçüleri, bahirler, beyit sayıları ve yüzdeler dağılımını gösteren tablodaki verilerde dikkat çeken husus şairin bahir tercihindeki çeşitliliğidir. Şairin 15 farklı bahirde şiir söylediği göz önüne alındığında Abdulaziz ez-Zemzemî'nin farklı bahirlerde şiir söyleme yeteneğine sahip ve aruz veznine vâkıf bir şair olduğu görülmektedir. Ayrıca dikkati çeken bir diğer özellik ise şairin şiirlerinde basît, hafif, kâmil, vâfir, tavîl gibi uzun vezin ölçüleri içeren bahirleri tercih etmesidir. Şairin şiirlerinde kullandığı bahirlerin uzun ve kısalık durumlarına göre grafiksel görünümü şu şekildedir:

Arap edebiyatçıları, Arap şiiri geleneğinde, şairin duygu ve düşüncelerini muhataba aktarma gayesine daha elverişli olması nedeniyle uzun bahirlerin daha tercihe şayan olduğunu belirtmektedirler.²³⁹ Aruz bahirleri ile ilgili bu değerlendirme

²³⁹ el-'Askerî, *eş-Şinâ'ateyn*, s. , 139.

göz önünde tutulduğunda Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde, duygu ve düşüncelerini muhataba en uygun şekilde aktarma gayesiyle basît, hafif, kâmil, vâfir, tavîl gibi uzun vezin ölçüleri içeren bahirleri daha çok tercih ettiği görülmektedir.

1.3.2. Kafiye

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde gözettiği kafiye düzeni, vezin özellikleri bakımından da uyum içerisinde olup, geleneksel Arap şiiri kafiye yapısını korumuştur. Şiirlerinin büyük çoğunluğunda şair harfu'r-reviy uyumunu gözetmiştir. Şair ez-Zemzemî'nin şiirlerinde kullandığı kafiye harfleri (harfu'r-reviy) ve bunların beyit sayılarına göre dağılımı şöyledir:

Harfu'r-reviy	Beyit Sayısı	Harfu'r-reviy	Beyit Sayısı
هـ	740	ا	135
م	598	ي	112
ل	540	ك	84
ء	372	ج	66
ر	312	ح	39
د	273	س	38
ق	188	ت	33
ن	158	ز	22
ب	140	ف	8

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin kafiye harfi olarak en çok kullandığı harfler hê, mîm, lâm, hemze, râ, dâl, kâf, nûn ve bâ harfleridir. Kafiye harfi olarak daha az kullandıkları ise fâ, zây, tê ve sîn harfleridir. Diğer taraftan peltek olmaları ve telaffuz zorlukları nedeniyle sê, hâ, tâ, ğayn, zâl, ve

zâ harfleri harfu'r-reviy olarak tercih edilmemiştir. Arap şiir geleneğinde kafiye harfi olarak daha çok kullanılan harflerin (ر - ل - م - ن - ب - د), harfleri olup diğer harflere kafiye az yer verildiği hatta peltek harfler gibi telaffuzu zor bazı harflere hiç yer verilmediği bilgisi göz önüne alındığında şairin, hê harfi dışında büyük ölçüde Arap şiir geleneğindeki genel eğilim ile uyum içinde olduğu söylenebilir. Hê harfini de kafiye harfi olarak tercih etmiş olması, kafiye sisteminde geleneğe önem vermesinin yanı sıra yeni tarz ve anlayışlara açık olduğu ve farklı tarzlarda da şiirler yazabilecek kabiliyette olduğunu göstermektedir.

2. Üslûp Özellikleri

Sözlükte “yol, yöntem, gidişat” gibi anlamlara gelen üslup, edebiyat literatüründe ise “bir duyguyu, bir düşünceyi belli bir amaç doğrultusunda ifade etme biçimi, ifade yöntemi” olarak tanımlanmıştır.²⁴⁰ Yazar veya şairin duygu ve düşüncelerini aktarırken, dili ifade etme biçimi şeklinde de tarif edilmiştir. Edebî bir eseri, başka bir yazar veya şairin eserinden farklı kılan unsur, her şair veya kendine has üslûbu yani ifade biçimidir. Dolayısıyla her şair ve yazarın sahip olduğu kendine has bir ifade şekli ve anlatım yöntemi vardır. Arap Dili ve Edebiyatı uzmanları da, yazar ve şairlerin edebî eserlerinde kullandıkları ifade biçimlerine yani üslûp bahsine yeterince önem atfettikleri görülmektedir. Bir edebî eserin üslûp özellikleri bakımından incelemesinden kastedilen; yazar veya şairin eserinde kullandığı kelimeleri, gramer ve belâğatın verilerine dayanarak konuya uygun biçimde seçip seçmediği, kelimeleri kullanım biçimi, cümle kurgusu, belâğat sanatlarında sergilediği özgünlük bakımından değerlendirilmesidir²⁴¹.

Arap dili edebiyatçılarının önemle üzerinde durdukları hususlardan biri de şiirde ele alınan muhteva ile takip edilen üslûp uyumlu olmalıdır. Ortaya konulan şiir türü ister medih, gazel, mersiye olsun, isterse, hamriyyât ve ihvâniyyât gibi diğer şiir türlerinden birinde olsun, her bir türe uygun bir anlatım biçiminin kullanılmasının

²⁴⁰ A. Maţlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahât*, s. 77.

²⁴¹ Abdulkâhir el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, thk. M. Muhammed Şâkir, Matba'atu'l-Medenî, Kâhire, 1992, s. 468-469.

gerekli olduğuna dikkat çekmişlerdir.²⁴² Bu durumda muhteva ile üslûp arasında sıkı bir ilişki olması nedeniyle, üslûbun şiirin konusuna göre belirlenmesinin bir zaruret olmasının yanısıra tıpkı parmak izlerindeki farklılık gibi her şaire özgü bireysel farklılıkları ortaya çıkaran bir durumdur.²⁴³

Üslûp özellikleri ile ilgili sunulan bu bilgiler çerçevesinde şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde kullandığı üslûbu tespit etmek için öncelikle, şiirlerinde kullandığı kelimeler, daha sonra cümle yapıları incelenecek, son olarak da anlatım yöntemleri başlığı altında bedî'î sanatlar ve beyân ilmi üslûpları değerlendirilecektir.

2.1. Kelime Dağarcığı

Kelime “müfred bir söz -yani cümle olmayıp- bir anlam için ortaya konulan lafız” şeklinde tanımlanmıştır.²⁴⁴ Şair ve yazarların üslubunu oluştururken seçtikleri kelimeler son derece önemlidir. Edebî açıdan bir Arapça kelimenin niteliğini belirleme hususunda Arap edebiyatçıları bir takım kriterler belirlemişlerdir. Bir diğer tabirle, bir kelimenin fesahatini belirlemek için dört kusurdan arınmış olması gerektiğini vurgulamışlardır. Bahsi geçen, kelimenin fesahatini ortadan kaldıran kusurlar şunlardır:

1. Tenâfur (التنافر): Kelimedeki harflerin mahreçlerinin yakın olması nedeniyle söylenişinin zor olması ve kulağa ağır gelmesi.

2. Ğarâbet (الغرابية): Anlam itibariyle bir kelimenin alışlagelen mananın dışında veya kullanılmayan uzak manalar içermesi.

3. Kıyasa aykırılık (مخالفة القياس): Sarf kaidelerine uygun olmayan bir şekilde kelimenin türetilmesi.

²⁴² İbn Raşîk, *el-'Umde*, I, 199.

²⁴³ M. Tasa, “İbnu's-Semmân ve Şiirleri”, s. 151-152.

²⁴⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Kıtrî'n-Nedâ ve Bellî's-Şadâ*, thk. M. Yasir Şerif, Mektebutu Lübnan, Beyrut, 1990, s. 16.

4. Çirkinlik (كراهة السمع): Kelimenin anlamının kaba olması, muhatapların kulağına hoş gelmeyen, çirkin anlamlar barındırması²⁴⁵.

Bir şairin şiirini oluştururken seçtiği kelimelerin yukarıda belirtilen kusurlardan uzak olması gerektiği gibi aynı zamanda yazmış olduğu şiirin konusuyla da uyumlu olmalıdır. Örneğin medih konulu bir şiirde kullandığı kelimeler haliyle övdüğü kişinin güzel meziyetlerini ortaya koyan kelimeler olması gerektiği gibi gazel konulu şiirde ise, sevgili, özlem, aşk, sabır, çile ve benzeri kelimeleri kullanmak şiirin ahengine daha uygun olacaktır. Tabiat şiirlerinde ise tabiat öğelerinin öne çıktığı kelime seçimleri olmalıdır.

Kelime tercihi ve bu tercihle birlikte oluşan uslûp bilgileri ışığında şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde tercih ettiği kelimelerin yukarıda özetlenen kurallar çerçevesinde değerlendirilmesi yapıldığında, kullandığı kelimelerin fesahat kusurlarından uzak olmasına özenle riayet ettiği, ayrıca şairin kelime tercihlerinin de konu bütünlüğü açısından uyumlu olduğu görülmektedir. Şairin şiirlerinde kullandığı kelimelerin bahsi geçen kriterlere uygunluğu örnekler üzerinde yapılacak değerlendirmeye daha net anlaşılacaktır.

Şairin şiirlerindeki kelime tercihlerinde çoğunlukla dînî içerikli kelime ve benzerlerinin kullanım sıklığı öne çıkmaktadır. Hz. Peygamber'i methettiği kasidesindeki dînî içerikli طيبة (Medine), المصلی (namazgâh), أمّ (imâmet), الأنبياء (Peygamberler), النبي (Nebî/Peygamber), المثاني (meşânî/fâtiha sûresi), رحمة (rahmet), شفاء (şifa) gibi kelimeler aşağıdaki iki beyitte hemen dikkati çeken kelimelerdir.²⁴⁶:

[Hafîf]

طِبُّ مُقَامًا فِي طَيْبَةٍ وَالْمُصَلَّى بِالَّذِي أُمَّ فِي السَّمَا الْأَنْبِيَاءِ

²⁴⁵ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, thk. Yusuf es-Samîlî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1999, s. 20-24.

²⁴⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 37

النَّبِيِّ الَّذِي عَلَيْهِ الْمَثَانِي أَنْزَلْتَ رَحْمَةً لَنَا وَ شِفَاءَ

Taybe'de (Medine'de) ve Peygamber katında imâmet yapan (Peygamber'in) namazgâhında makamını arındır.

Öyle bir Nebî ki, bize rahmet ve şifa olan Mesânî (Fâtîha sûresi) kendisine indirilen,

Yine şairin benzer temalı medih şiirlerinde sıklıkla صلاة (salât), سلام (selâm) ve dua içerikli kelimeler dikkati çekmektedir.²⁴⁷: [Hafîf]

فَسَلَامٌ عَلَيْكَ ثُمَّ صَلَاةٌ بِقِضَاءِ الْفُرُوضِ قَامَتْ أَدَاءَ
وَسَلَامٌ عَلَيْكَ ثُمَّ صَلَاةٌ تَمْنَحُ النَّفْسَ مِنْ رِضَاكَ الرِّضَاءَ

Selam sana olsun, sonra salât sana.. Sorumlulukları yerine getiren, görevleri ifa eden bir salât..

Selam sana olsun, sonra salât sana..Senin rızandan sonra nefse razı olunmayı bahşeden bir salât..

Şairin dînî içerikli dua anlamı içeren, daha önce medih türünde yazmış olduğu bir şiirinin beyitlerine üçer mısra ilave ederek Allah'a yalvarma ve dua anlamlarını barındıran, tahmîs türünde yazdığı bir şiirinin sadece üç beytindeki kelimeleri ele alıp incelense, kelimelerini seçerken Arap dilinin fonetik ölçülerine ne derecede riayet ettiği görülecektir.²⁴⁸ [Kâmil]

يَا رَبِّ بِاللُّطْفِ الْحَفِيِّ لَنَا تَدَارُكٌ
وَأَرْحَمُ ضِعَافًا جَاوَرُوا بَيْنَكَ وَدَارُكٌ

²⁴⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 51-52.

²⁴⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 81-83.

نَادَوْكَ حِينَ الْكَرْبِ لَا زَمَهُمْ، وَدَارَكَ

Ey Rabbim, gizli olan lütfunla bizlere merhamet et! (halimizi düzelt!)

Beytini (Beytullah'ı) ve evini çevreleyen zayıflara merhamet et!

Onları takip eden (onlara eşlik edip peşlerini bırakmayan sıkıntı (anlarında) sana ve senin evine niyazda bulundular.

Örnek olarak verilen yukarıdaki beyitlerde geçen kelimelerin büyük çoğunluğu ر (râ), ب (bâ), ل (lâm), ف (fâ), م (mîm) gibi akıcı ve telaffuzu kolay olan²⁴⁹ harflerin bir veya birkaçını barındırması yönüyle Arap Dili fonetiği açısından kulağa güzel ve hoş gelen kelimelerdir.

Şair ez-Zemzemî'nin farklı temalarda dile getirdiği şiirlerinde de şiirin konusu ile tercih edilen kelimelerin ahnkli ve uyumlu olduğu değerlendirilmektedir. Örneğin ihvâniyyât türünde yazdığı şiirlerinden birinde döneminin önemli âlimlerinden Ebu'l-Feyz Muhammed b. Şeyh Ebi'l-Hasen es-Sıddîkî'nin²⁵⁰ şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin nebevî kaside tarzındaki *el-Fethu't-Tâm* adlı eserine takriz olarak gönderdiği mektup ve mektubun sonundaki şiirine cevap olarak yazdığı ve duyduğu memnuniyeti ifade eden, teşekkür, övgü ve dua içerikli şiirinin aşağıdaki beyitlerinde geçen وَدَّ (sevgi/dostluk), الْقُلُوبِ (kalpler), شُكْرًا (teşekkür), فَضْلًا (nezâket), مِّنَّا (lütuflar) gibi kelimeler ihvâniyyât konusuna uygun kelimelerdir.²⁵¹ [Basî]t]

لِكُلِّ وَجْهِ إِلَيْكُمْ وَجْهَةٌ، وَلَكُمْ
شُكْرًا لِفَضْلِكَ، قَدْ قَلَّدْتَنِي مِنَّا
مَزِيدٌ وَدَّ أَكِيدِ فِي الْقُلُوبِ نَمَّا
مِنَ الْجَمِيلِ، وَكَمْ أَوْلَيْتَنِي نِعْمًا
أَخَصَّ مَنْ بَعَثْنَا أَعْتَابِكَ التَّرَمَّا
مَحَضَّتَنِي الْوُدَّ حَتَّى صِرْتُ عِنْدَكَ مِنْ

²⁴⁹ A. Yüksel, "İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar", *OMÜİFD*, c. 24, sayı, 24-25, Samsun, 2007, s. 143-145.

²⁵⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 214.

²⁵¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 215.

Size yönelmiş her bir yüzün bir hedefi vardır ve size karşı **kalplerde** giderek artan bir **sevgi** vardır.

Nezaketin için teşekkür ederim. Şüphesiz bana güzellikten oluşan iyilikler gerdanı taktın ve bana nice **lütuflar**da bulundun.

Beni o kadar arkadaşlık/dostluk canlısı yaptın ki, senin eşiğinin/ocağının avlusuna bağlı olandan daha samimi/sadık (bir insan) oldum.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerindeki kelime tercihi hususunda dikkati çeken bir diğer özellik ise gerek kasidelerinin mukaddime bölümlerinde, gerekse medih ve özellikle Peygamber methiyelerinde tabiat unsurlarına oldukça yer vermesidir. Bu bölümlerdeki kelime tercihleri de oldukça zengindir. Özellikle Hz. Peygamber'in konumunu çeşitli benzetmelerle somutlaştırmak isterken الرِّيح (rüzgar) kelimesini Hz. Peygamber'in şemâilini, fizikî özellikleri ve ahlâkî meziyetlerini ifade ettiği bir kelime olarak kullanmakta ve yine tabiat unsurları olan الوابل (yağmur), الهطل (iri taneli, şiddetli yağmur), النجوم (yıldızlar), الشمس (güneş), زحل (Satürn) kelimelerini mecâzî bağlamda beyitlerine serpiştirmektedir.²⁵²

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Dîvân'ında ilk sırada yer alan Hz. Peygamber'i methetmek için nazmettiği 369 beyitlik kasidesinin mukaddime bölümünde الصَّبَاحُ بُدُورٌ، أَضَاءَ (ışıldayan sabah), بُرُوقٌ عَلَى النَّقَا تَتْرَأَى (develerin üzerinde beliren şimşek), تَبَلَّجَتْ (doğmakta olan dolunay) ve شَمْسٌ أَشْرَقَتْ مِنْ سَنَا قِبَابِ قُبَاءَ (Kuba'nın kubbesinden doğan güneş) ifadeleri özenle seçilmiş tabiat unsurlarını belirten kelimeler olarak dikkati çekmektedir.²⁵³ [Hafif]

1 أَتُعَوِّرُ مِنْهَا الصَّبَاحُ أَضَاءَ؟ أَمْ بُرُوقٌ عَلَى النَّقَا تَتْرَأَى؟

²⁵² ez-Zemzemî, Dîvân, s. 89.

²⁵³ ez-Zemzemî, Dîvân, s. 33.

2 أَمْ بُدُورٌ تَبَلَّجَتْ، أَمْ شُمُوسٌ أَشْرَقَتْ مِنْ سَنَا قِبَابِ قُبَاءٍ؟
3 مَا رَأَتْ قَبْلَهَا الْعُيُونُ شُمُوسًا ضَوْءَهَا يَنْفَعُ الْعُيُونَ جَلَاءَ

1. Oradan (yükselen), **ışıldayan sabahın** (oluşturduğu) gedikler (çizgiler) mi? Yoksa develerin üzerinde beliren **şimşekler** mi?

2. Ya da beliren (doğmakta olan) **dolunaylar** mı? Veya Kuba'nın kubbesinin zirvesinden doğan **güneşler** mi?

3. Gözler daha önce bunun gibi parlaklığı gözlerin ışıltısına ışıltı katan (pasını alan) bir **güneş ışığı** görmedi.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, şair ez-Zemzemî'nin çoğunlukla medih konusuna uygun kelimeleri tercih edip kullandığı görülmektedir. *Dîvân*'ındaki şiirlerin çoğunluğu medih temalı olduğu için bu durum gayet doğaldır. Şair, *Dîvân*'ının genelinde sade, kolay anlaşılır letafet içeren ve birbirleriyle uyum arzeden kelimeleri kullanmıştır. Bu uyum sadece medihler için değil diğer konuları içeren şiirler için de geçerli bir durumdur. Özellikle medih türü şiirlerinde kullandığı dîni içerikli terimler, Ayet ve hadislerde geçen bazı kelimelere kullandığı şiirlerde yüklediği özel manalar, siyer bilgisi gerektiren atıflar şairin işlediği konunun literatüne hâkim olduğunu ve bunu seçtiği kelimelerle de başarılı bir şekilde üslubuna yansıttığını göstermektedir. Bununla birlikte şairin zihin dünyasında tabiat unsurlarının önemli bir yerinin olduğu, tabiatta var olan birçok ögeyi gerek kendi döneminden önce gerekse dönemindeki şairlerin de kullandıkları anlamlarda şiirlerinde ustalıkla kullandığı görülmektedir.

2.2. Cümle Yapıları

Arap dilinde cümle, söyleniş maksadına ve o cümlenin yapısal özelliklerine göre ikiye ayrılır. Hüküm bildiren bir cümlede sözü ifade eden kişiye; bu sözünde yalancıdır ya da doğrudur denilebiliyorsa o cümlelere “haber” cümleleri, yalanlama

veya doğrulama yapılamıyorsa o cümlelere de “inşa” cümleleri denilmektedir.²⁵⁴ Çalışmanın bu bölümünde şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde kullandığı cümlelerin özellikleri, duruma ve muhataba uygunluk yönleri, anlamı zenginleştirmek ve meramını doğru ve etkili bir şekilde muhatabına aktarmak üzere seçtiği cümle yapıları tespit edilmeye çalışılarak değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

2.2.1. Haberî Cümleler

Haber cümleleri söyleniş maksatlarına bazen bir üzüntünün ifade edilmesi, bazen övme ve övünme, bazen de nasihat etme gibi farklı amaçlar için dile getirilmiş olabilir.²⁵⁵ Haberî cümleler muhatapların durumuna göre “*talebi, ibtidâi veya inkârî*” olmak üzere üçe ayrılır. Muhatap, cümlede verilen haber hakkında daha önceden bilgi sahibi değilse ve bu cümle bilgi sahiib oluyorsa bu tür cümlelere “*ibtidâi haber cümleleri*” denir. Muhatapın tereddüte olduğu bir konu ile ilgili söylenen cümleler ise “*talebi haber cümleleri*” olarak adlandırılmıştır. Şayet verilen haberi muhatapın inkar etme durumu varsa söylenecen cümleler tekitle pekiştiril ki; bu tarz cümleler de “*inkârî haber cümleleri*” olarak isimlendirilmiştir.²⁵⁶

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Divân*'ında haberi cümlelerin oldukça çok sayıda yer aldığı göze çarpmaktadır. Bu bölümde şairin şiirlerindeki haberî cümle örnekleri incelenecektir.

Şair ez-Zemzemî Hz. Peygamber'i methettiği bir şiirinde Allah tarafından Peygamber'e gönderilen vahye ve Kureyş sûresine dikkat çekerek, Hz. Peygamber'in Kureyş kabilesinden seçilmesiyle bu durumun Kureyşliler için de bir değer ifade ettiğini ve övünç vesilesi olduğunu aşağıdaki dizelerinde yer alan haberi cümlelerle dile getiriyor:²⁵⁷ [Hafîf]

أَنْزَلَ اللَّهُ فِي قُرَيْشٍ لِيَا فِي قُرَيْشٍ، وَرَأَاهُمْ آلاءِ

²⁵⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 166; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğâ*, s. 55.

²⁵⁵ es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 164-165.

²⁵⁶ İ. Durmuş, “İhbar”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 528.

²⁵⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 41.

شَرَّفَ اللهُ قَدْرَهُمْ بِنَبِيِّ حُلِقُوا مِنْ نِجَارِهِ شُرَفَاءَ
وَاصْطَفَاهُمْ لِأَجَلِهِ وَاجْتَبَاهُمْ فَعَدُوا سَادَةً بِهِ نُجَبَاءَ
ذَبَّ عَنْهُمْ صَوْنًا لَهُ وَرَعَاهُمْ وَحَمَاهُمْ مِنْ نَوَى الْأَسْوَاءِ

Allah Kureyş hakkında “Li îlâfi Kurayş” suresini indirdi ve böylece onlara nimetleri daha da artırdı.

Onların soylarından yaratılmış Nebî ile onların değerini daha da şereflendirdi.

Bu nedenle onları seçti ve tertemiz yaptı, böylece O’nun sayesinde güzide önderler oldular.

Onları korudu, gözetti ve onlar hakkında kötü niyet besleyenlere karşı onları himaye etti.

Bir diğer methiyesinde şair, talebî haber cümlesi kullanarak zafiyetini, zamanın gelip geçtiğini ve zamana karşı kimsenin güç yetiremeyeceğini bildiriyor:²⁵⁸ [Tavîl]

وَإِنِّي ضَعِيفٌ، وَالزَّمَانُ عَلَيَّ قَدْ تَقَوَّى، وَمَنْ ذَا لِلزَّمَانِ يُقَاوِي؟

Şüphesiz ben zayıfım ve üzerimden geçen zaman bana galip geliyor, kim zamana güç yetirebilir ki?

Bu beyitte şair zayıflığını ifade ederken cümleyi tekid harfiyle pekiştirerek muhatabın tereddüdünü gidermektedir.

İbnu'l-‘Arabî’yi methettiği kasidesinde şair ez-Zemzemî ya konu hakkında tereddüt içinde olduğunu düşündüğü muhataplarının tereddüdünü gidermek ya da

²⁵⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 171.

söylediği cümleyi pekiştirmek için yemin ifadesini kullanarak talebî haber cümlesine örnek verilebilecek şu beyti dile getirmektedir²⁵⁹: [Hafif]

فَسَمًا بِاحْتِرَامِ تِلْكَ الْمَعَالِي، وَالْبِلَادِ الْأَمِينِ مَعَ طُورِ سِينَا
لَمْ يَطِبْ لِي بَعْدَ الْمَقَامِ مَقَامٌ، وَصَفَايَ بَعْدَ الصَّفَا لَنْ يَكُونَا

Şu yücelikler ve Tûr-i Sînâ ile birlikte Emin Belde'nin hürmetine yemin olsun ki!

Oradaki (Mekke'deki) makamdan başka bir makam benim için güzel olmamıştır, Safâ'dan başka da arınacak bir yer olmayacaktır.

Şair ez-Zemzemî bir diğer methiyesinde Yemen'de medfun, ismini zikretmediği sâliha bir kadını methederken, sâliha kadına hitaben kabrini ziyaret amacını belirttiği cümlesini tekid harfiyle başlatarak talebî haber cümlesi kullanmaktadır.²⁶⁰ [Kâmil]

إِنِّي أَتَيْتُكَ قَاصِدًا فِي حَاجَةٍ، لِسِوَاكَ لَمْ يُفْصِحْ بِهَا إِضْمَارِي

Senden başkasına gizliliği açıklanmamış bir ihtiyacımı (çözmek) amacıyla sana geldim.

Şair bir diğer methiyesinde ise inkârî haber cümlesi kullanmaktadır. Yaşadığı bir takım zorluk ve sıkıntıların giderilmesine vesile olacağı ümit ve inancıyla zaman zaman gerçekleştirdiği kabir ziyaretlerinden birinde Mekke'de bulunan Mu'allâ mezarlığını ziyareti esnasında Safevîoğullarının ileri gelenlerinin kabirlerini ziyaretinde destek ümidini ifade ettiği beyitinde birden fazla tekid harfi kullanarak cümlesini pekiştirmekte ve inkârî haber cümlesi kullanmaktadır.²⁶¹ [Kâmil]

²⁵⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 153.

²⁶⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 187.

²⁶¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 169.

إِنِّي لَأَرْجُو أَنَّ أَعَانَ بِكُمْ فِي هَمِّي الْيَوْمِيَّ وَالسَّنَوِيَّ

Günlük ve senelik yaşadığım sıkıntılarında sizlerden destek olunacağıma ümit ediyorum.

2.2.2. İnşâî Cümleler

Doğrulama ve yalanlama yapma imkanı olmayan inşâî cümleler, talebî ve gayri talebî inşâ cümleleri olarak ikiye ayrılır. Talebî inşâ cümleleri konuşma esnasında muhataptan bir şeyin yapılmasının veya yapılmamasının istenildiği cümlelerdir. Form olarak nehiy, emir, soru, nidâ ve temenni kalıplarında ifade edilir. Gayri talebî inşâ cümlelerinde ise muhataptan bir şeyin talep edilmeyip, zem, recâ, teaccub, medih vb. formlarda dile getirilir.²⁶²

İnşâ cümleleri, haberî cümlelere kıyasla bir nesir veya şiirde ifade biçimini tek düze olmaktan çıkarma, muhatabın dikkatlerini toplama, duygulara tesir etme ve dolayısıyla nesir veya şiirdeki ifadeleri akıcı ve cazip kılma hususunda daha etkili olmuştur. Bu nedenle şairler şiirlerinde inşâî cümlelere sıklıkla yer vermişlerdir. Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde de oldukça çok sayıda inşâî cümlelere yer verildiği görülmektedir. Bu bölümde şairin şiirlerinde yer alan inşâî cümleler örneklendirilecektir.

2.2.2.1. Emir

Abdulaziz ez-Zemzemî şiirlerinde talebî inşâ cümle çeşitlerinden olan emir cümlelerini sıklıkla kullanmıştır. Aşağıda örnek olarak seçilen beyitler çeşitli anlamlarda kullanılmış emir sîgası içeren cümlelerdir.

Şeyh İsâ el-Hitâr'ı methettiği şiirinde tavsiye ve irşâd anlamı taşıyan emir kalıbında dile getirdiği dizeleri şu şekildedir.²⁶³ [Vâfir]

²⁶² Hañîb el-Kazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*, thk. İbrahim Şemsüddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 108-112; es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 166.

²⁶³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 182.

أَنْخِ فِي ظِلِّ ذَاكَ الْعَرَجِ، وَاحْطُطْ رِحَالَكَ فِي فَنَاءِ تِلْكَ الدِّيَارِ
تَأَدِّبْ، وَاخْلَعْ التَّعْلِينَ، وَالْبَسْ ثِيَابًا مِنْ حُشُوعِكَ وَالْوَقَارِ

İşte bu mekânın gölgesinde dur ve kervanını bu diyârın avlusunda konaklat!

Saygılı ol, ayakkabılarını çıkar, huşûundan ve vakardan oluşan elbisesini giyin!

Şair, Abdullah b. Abbâs'ı methettiği şiirine de tavsiye ve irşâd yani yol gösterme anlamında kullandığı emir kipi içeren şu beyitle söze başlamıştır²⁶⁴: [Basît]

أَرْحُ فُؤَادَكَ مِنْ فِكْرِ وَّوَسْوَاسِ وَلَا تَكُنْ مِنْ رَجَاءِ الْعَفْوِ فِي يَاسِ

Kalbini düşüncelerden ve vesveselerden arındır ve affedilme ümidini yitirerek ümitsizliğe düşme!

Şeyh Ömer el-'Urâbî'yi methettiği bir şiirinde, Hz. Peygamber'den ve Şeyh Ömer el-'Urâbî'den istiğâsede bulunduğu beyitlerinde emr-i hazır kalıbını dua anlamında kullandığı görülmektedir²⁶⁵: [Remel]

يَا إِلَهِي، بِالنَّبِيِّ الْعَرَبِيِّ وَالْعُرَابِيِّ أَبِي حَفْصِ عُمَرَ
اقْضِ حَاجَاتِي، وَفَرِّجْ كُرْبِي وَأَنْتِ بِالْخَيْرِ، وَأَذْهَبِ كُلَّ شَرِّ

Ey Allah'ım! Nebî (a.s.)'in ve Ebû Hafs Ömer el-'Urâbî'nin hürmetine,

*İhtiyaçlarımı **karşıla**, sıkıntılarımı **gider**, iyilik **getir** ve bütün kötülükleri **gider**!*

²⁶⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 73.

²⁶⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 169.

Aşağıdaki beyitte ise emir anlamındaki mastar dua mahiyetinde kullanılmıştır²⁶⁶ [Kâmil]

1 عَطْفًا عَلَيْنَا يَا بَنِي الصَّفْوَى، وَصَمِيمَ ذَاكَ الْعُنْصُرِ النَّبَوِيِّ

Ey Benî Safevî! Bize ve Peygamberlik menbaının kalbi olan (Mekke'ye) merhamet eyle!

2.2.2.2. Nehiy

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî çok yoğun olmamakla birlikte bazı beyitlerinde nehiy kipini kullanmıştır. Nehiy formatında oluşturulan bu cümleler çeşitli anlamları içerecek şekilde kullanılmıştır. Hadis-i şeriften iktibasla oluşturduğu bir şiirinde geçen aşağıdaki beyitinde nehiy kipini tavsiye ve irşad anlamında kullandığı görülmektedir:²⁶⁷ [Hafîf]

لَا تَلْمَنِي إِذَا تَجَاهَلْتُ لَمَّا أَصْبَحَ الْجُهْلُ فِي الْأَنَامِ كَثِيرًا

İnsanlar arasında cehalet çok olduğunda (bu durumu) görmezden gelirim beni kınama!

Bu beyitinde şair, normal şartlarda kendisinden beklenen bir davranışın zıddına bir tavrı sergilemesi durumunda muhatabından bu durumu kınamamasını tavsiye etmektedir. Nitekim şair ez-Zemzemî dinî ilimlerde söz sahibi, aynı zamanda “Hicaz Müftüsü” olarak anılan bir kimse olarak cehalet durumunun yaygınlaşması halinde kendisinden beklenen tavır, ilmiyle bu duruma karşı mücadele etmesidir. Ancak bir maslahata binaen farklı bir tutum sergilemesinin gerekçesini, hadis-i şeriften iktibasla oluşturduğu takip eden beyitiyle şu şekilde dile getirmektedir.

لَسْتُ مِمَّنْ بِالْجُهْلِ يَرْضَى، وَلَكِنْ قَدْ تُبِيحُ الضَّرُورَةُ الْمَحْدُورًا

²⁶⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 169.

²⁶⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 243.

Cehalete razı olanlardan değilim fakat zaruret sakınılması gereken bazı şeyleri mübah kılabilir.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî, bir medih şiirinin aşağıdaki beytinde nehiy kipini tavsiye ve irşad anlamında kullanmıştır:²⁶⁸ [Remel]

لَا تَخَفْ سُوءًا، فَقَدْ أَصْبَحْتَ فِي سَوْحِ إِسْمَاعِيلَ مَوْلَانَا الْجَبْرَتِي

Kötülükten korkma! Şüphesiz ki sen efendimiz İsmail el-Cebertî'nin avlusunda sabahladın.

Şair ez-Zemzemî, Abdullah b. Abbâs'ı methettiği şiirine tavsiye ve irşad yani yol gösterme anlamında kullandığı emir kipi içeren ifadeyle söze başlamış ve devamında, ikinci şatırda ise nehiy kipini yine tavsiye ve irşad anlamında kullanmıştır²⁶⁹: [Basît]

أَرْحُ فُقَادَكَ مِنْ فِكْرٍ وَوَسْوَاسٍ وَلَا تَكُنْ مِنْ رَجَاءِ الْعَفْوِ فِي يَاسٍ

Kalbini düşüncelerden ve vesveselerden arındır ve affedilme ümidini yitirerek ümitsizliğe düşme!

Örneklerde de görüldüğü üzere şair Abdulaziz ez-Zemzemî nehiy kalıbını genellikle medih ve dinî içerikli hikmet ve zühd şiirlerinde tavsiye ve irşad anlamında kullanmıştır.

2.2.2.3. Nidâ

Şair ez-Zemzemî *Dîvân*'ındaki şiirlerinde inşâî cümle çeşitlerinden olan nidâ yapılı cümlelere oldukça yer vermiştir. Örneğin Fudayl b. İyâz'ı methettiği şiirine başlarken Fudayl b. İyâz ve sahabeden birçok kimsenin medfun olduğu Mu'allâ

²⁶⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 175.

²⁶⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 73.

mezarlığını kuşatan mezarlık duvarına hitaben aşağıdaki nidâ uslubunu kullanmıştır:
270. [Kâmil]

يَا حَوْطَةً فِيهَا الْفُضَيْلُ وَفَنِيَّةٌ زُهْرٌ مِنْ الصَّالِحَاءِ وَالْعُلَمَاءِ

Ey içerisinde Fudayl b. İyâz'ın, salihlerden ve alimlerden çiçek açmış nice yiğitlerin bulunduğu (mezarlığı kuşatan) duvar!

Şair ez-Zemzemî, İbnu'l-'Arabî'yi methettiği bir başka kasidesinin mukaddime bölümünde bir tabiat ögesi olan *Rüzgar*'a kişileştirme (teşhis) sanatından da istifade ederek nidâ üslubu ile hitap etmiş ve şu dizelerle söze başlamıştır²⁷¹:
[Remel]

أَيُّهَا الرَّائِحُ نَحْوُ الصَّالِحِيَّةِ يَا أَبِي أَنْتَ، تَحْمَلُ لِي حَيَّةً

Ey Sâlihiyye'ye doğru esen rüzgar! Babam sana feda olsun, benim için bir tâzîm(selam) götür!

Şairin bazı beyitlerinde kullandığı nidâ cümlelerinin istiğâse ve tevessül anlamı taşıyan cümleler olduğu görülmektedir. Bu tarz şiirlerinde şair, Hz. Peygamber'e, sahabî ve salih kimselere sığınıp onların vesilesiyle yardım talebinde bulunmakta ve hitap etmek amacıyla nidâ edatlarını kullanmaktadır. Bir başka methiyesinde şair ez-Zemzemî şöyle seslenir:²⁷² [Remel]

يَا إِلَهِي، بِالنَّبِيِّ الْعَرَبِيِّ وَالْعَرَابِيِّ أَبِي حَفْصِ عُمَرَ

Ey Allah'ım! Nebî (a.s.)'ın ve Ebû Hafs Ömer el-'Urâbî'nin hürmetine,

²⁷⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 168.

²⁷¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 151.

²⁷² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 169.

Şair bu beyitinde Hz. Peygamber’i ve şiirinde methettiği Şeyh Ömer el-‘Urâbî’yi vesile edinerek Cenâb-ı Hakka nidâ üslubu ile seslenmekte ve devamındaki beyitte de talebini ileterek yalvarışta bulunmakta ve dua cümlelerini sıralamaktadır.

اقض حاجاتي، وفرج كربتي
وأنت بالخير، وأذهب كل شر

İhtiyaçlarımı karşıla, sıkıntılarımı gider, iyilik getir ve bütün kötülükleri gider!

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Abdullah İbn Abbâs’ın Taif şehrindeki kabrini ziyareti esnasında nazmettiği bir diğer kasidesinin hâtîme bölümünde nidâ edatları ile memdûha şöyle hitap etmektedir:²⁷³ [Basît]

يا آل خير الورى ما خاب من
أطماعه بكم، يا أكرم الناس

Ey yaratılmışların en hayırlısının ailesi!, ümit ve arzularını sizinle bütünleştirmiş olan hayal kırıklığına uğramadı, Ey insanların en değerlisi!

Allah’a yalvarma, acziyetini ifade etme ve dua anlamlarını barındıran bir başka şiirinin mukaddime dizelerinde ise şair Cenab-ı Hakka şöyle seslenmektedir:²⁷⁴ [Kâmil]

يا ربِّ بِاللُّطْفِ الْحَفِيِّ لَنَا تَدَارِكُ
وَارْحَمْ ضِعَافًا جَاوِزُوا بَيْنَكَ وَدَارِكَ

Ey Rabbim, gizli olan lütfunla bizlere merhamet et! (halimizi düzelt!)

Beytini (Beytullah ’ı) ve evini çevreleyen zayıflara merhamet et!

2.2.2.4. İstifham

Asıl amacı dışında ve hakikî manalarından farklı olarak ifade edilen istifhâm cümleleri ile oluşturulmuş ifade biçimi istifhâm üslûbu olarak isimlendirilir. Örneğin,

²⁷³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 75.

²⁷⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 81.

bu tarzda dile getirilen ifade biçiminde, soruyu soranın cevabını da bildiği bir hususu soru formunda ifade etmesidir. Aslında bu soru muhataptan cevabı beklenen bir soru değildir. Bu üslup ile amaçlanan ifadeyi güçlendirmek, soruya muhatap olanın konuya dahi iyi odaklanmasını sağlamaktır.²⁷⁵ Aslı amacı dışında belli bir amaç doğrultusunda istifhamın kullanılması neticesinde istifhamın kazandığı yeni manalar şunlardır: eşitlik, ikrâr ettirme, nefy (olumsuzluk), azarlama, inkâr (hoş karşılamama), hayret ve şaşkınlık, küçümseme, temenni, gecikmiş sayma, teşvik ve yüceltme, vb.²⁷⁶ Şair Abdulaziz ez-Zemzemî de şiirlerini üslup açısından zenginleştirmek amacıyla soru cümlelerinden istifade etmiştir. Çeşitli anlamları içeren istifham üslubu örnekleri şu beyitlerde görülmektedir:²⁷⁷ [Tavîl]

وَإِنِّي ضَعِيفٌ، وَالزَّمَانُ عَلَيَّ قَدْ تَقَوَّى، وَمَنْ دَا لِلزَّمَانِ يُقَاوِي؟

Ve ben zayıfım ve üzerimden geçen zaman bana galip geliyor, kim zamana güç yetirebilir ki?

Şerif İbn Ahmed'i methettiği bir şiirinde dile getirdiği bu beyitinde şair, istifham üslubunu nefy(olumsuzluk) anlamında kullanmıştır. Yani "zamana karşı kimsenin gücü yetmez" anlamındadır.

Şair ez-Zemzemî Hz. Hatice'nin mu'allâ mezarlığındaki kabrini ziyareti esnasında dört beyitten oluşan şiirine istifham üslubu başlamaktadır:²⁷⁸ [Kâmil]

أَشَعْرَتَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ بِمُؤْمِنٍ عَن دَرِّ رِزْقٍ يَرْبِجِيهِ فَطِيمِ؟

Mü'minlerin annesi(Hz. Hatice)'nin, geçim kaynağını yitireceğine dair bir endişe taşıdığını hissettin mi?

²⁷⁵ Abdulkadir Huseyn, *Fennu'l-Belâğa*, 2. baskı, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1989, s. 134-135.

²⁷⁶ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994, II, 328-347.

²⁷⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 171.

²⁷⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 168.

Şairin bu beyitte kullandığı istifham üslubu tâ'zîm (yüceltme, büyüklüğünü ifade etme) anlamındadır. Bu şekilde soru kalıbı ile oluşturulan üsluptan undanhedeflenen gaye, sorulan bazı üztün özellikleri yönüyle övmektir.²⁷⁹ Şair Hz. Hatice'yi "Müminlerin annesi" sıfatıyla anarak, risaletin ilk yıllarında yaşanan zorluk ve sıkıntılar karşısındaki Hz. Hatice'nin teslimiyetine işaret etmektedir.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Yemenli bir alim olan Ebû Bekir el-Haddâd'ın ilmi vasıflarını zikredip methettiği 39 beyitten oluşan kasidesinin mukaddime bölümünde istifham üslubu ile söze başlıyor:²⁸⁰ [Kâmil]

1 أَنْسَيْتَ ذِكْرِي زَيْنَبَ وَسُعَادَ، أَمْ عَنْ عُهُودِهِمَا عَدْتِكَ عَوَادِي؟

Zeynep ve Suâd'ın hatırasını mı unuttun yoksa adaletsizliklere karşı söz verdiğin yeminlerini mi?

Şairin bu beyitte kullandığı soru cümlesi, hakiki anlamıyla istifham manası içermeyip tezkir manasındadır. Tezkîrî istifham ise hatırlatılmak istenilen bir şeyin muhataba hatırlatılması anlamında olup istifhamın mecazen aldığı anlamlardandır. Kastedilen bu anlamı normal üslubuyla değil de istifham üslubuyla dile getirmekten maksat ifadeye îcâz katmaktır.²⁸¹ Bu beyitinde şair, Arap şiirinde sembolik bir anlamı barındıran "Suâd" kelimesiyle "Zeynep"ın hatırasını muhatabına hatırlatarak söze başlıyor.

İstifham üslubunu kullandığı bir başka şiirinde şair, kendisine yönelttiği soru ifadeleri ile uzun süredir ıssız çöl yollarında olduğunu, ancak yaklaşmakta olduğu mekanın şiirinde methettiği Şeyh Îsâ el-Hitâr'ın mekanı olduğunu vurgulayarak endişeye mahal olmadığını ifade etmektedir.²⁸² [Vâfir]

إِلَى كَمِ أَنْتَ فِي الْفَلَوَاتِ سَارِي؟ أَمَا هَذَا حِمِّي عَيْسَى الْهَيْتَارِ؟

²⁷⁹ A. Atîk, 'İlmu 'l-Me'ânî, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1987, s. 110.

²⁸⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 177.

²⁸¹ A. Maţlûb, *Mu'cemu 'l-Muşalahât*, s. 183-188.

²⁸² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 182.

أَخْشَى أَنْ تَضِلَّ وَقَدْ تَبَدَّتْ لَنَا مِنْ أَفْقِهِ شَمْسُ النَّهَارِ؟

Ne kadardır ıssız çöllerde yürüyorsun? Bu (mekan) Îsâ el-Hitâr'ın meskeni/barınağı değil mi?

Gündüz güneşi onun ufkundan bize apaçık belirmişken sapacağından mı (dalâlete düşmekten mi) korkarsın?

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Dîvân'ında ilk sırada yer alan Hz. Peygamber'i methetmek için nazmettiği 369 beyitlik kasidesinin mukaddime bölümünde yine Hz. Peygamber'i ta'zîm ve medih amacıyla tabiat öğelerini tasvir ederken anlatıma zenginlik katmak için istifham üslubundan istifade etmiştir: ²⁸³ [Hafif]

أَتُغَوَّرُ مِنْهَا الصَّبَاحُ أَضَاءً؟ أَمْ بُرُوقٌ عَلَى النَّقَا تَتَرَاءَى؟
أَمْ بُدُورٌ تَبَلَّجَتْ، أَمْ شُمُوسٌ أَشْرَقَتْ مِنْ سَنَا قِبَابِ قُبَاءِ؟

Oradan (yükselen), ışıldayan sabahın (oluşturduğu) gedikler (çizgiler) mi? Yoksa develerin üzerinde beliren şimşekler mi?

Ya da beliren (doğmakta olan) dolunaylar mı? Veya Kuba'nın kubbesinin zirvesinden doğan güneşler mi?

2.2.2.5. Te'accub

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî kimi zaman şiirlerinde methettiği kişiyi överken te'accub üslubuna başvurmuştur. Yemen ziyaretinde Şeyh Ali b. Eflah'ın kabrini ziyaret etmiş ve 23 beyitlik bir şiirle Şeyh Ali b. Eflah'ı methetmiştir. Bu şiirinde te'accub üslubundan faydalanarak memduhu methettiği beyti şu şekildedir: ²⁸⁴ [Mutekârib]

هَنِيئًا لِمَنْ زَارَ قَبْرَ ابْنِ أَفْلَحِ، لَقَدْ فَازَ فَوْرًا عَظِيمًا، وَأَفْلَحَ

²⁸³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 33.

²⁸⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 183-184.

فَأَعْظَمَ بِهِ مِنْ وَلِيِّ كَبِيرٍ، بِهِ اللَّهُ يَهْدِي وَيُعْطِي وَيَمْنَحُ!

İbn Eflah'ın kabrini ziyaret edene tebrikler olsun, şüphesiz o büyük bir zafer kazandı ve muvaffak oldu.

O ne büyük bir velidir, ki Allah onunla hidayete erdirir, lütuf ve ihsanda bulunur.

Bir diğer medih şiirinde ise şair, Yüce Allah'a yalvarış ve duasını dile getirirken aynı cümlelerde önce nidâ edatı ile seslenmekte ardından da te'accub sigasıyla yüce Allah'ın azametini ifade etmektedir:²⁸⁵ [Kâmil]

يَا ذَاتَ أَسْمَاءٍ حَقَائِقُهَا سَمَتْ، وَعَلَتْ عَنِ الْأَشْبَاهِ وَالْأَنْظَارِ
يَا رُوحَ أَسْرَارٍ مَصُونٍ سَتْرُهَا، أَعْظَمَ بِذَلِكَ السَّتْرِ وَالْأَسْرَارِ

Ey hakikatleri yüce ve her türlü benzerlilik ve farklılıklardan uzak olan isimler sahibi!

Ey gizliliği korunmuş sırların ruhu! Bu gizlilik ve sırlar ne büyüktür!

Yukarıdaki beyitlerde verilen örneklerde kullanılan te'accub kalıplarının yanı sıra istiğâse formunda olup te'accub anlamı içeren örneklere şair ez-Zemzemî'nin şiirlerinde rastlamak mümkündür. Aşağıdaki beyit bahsi geçen bu kullanıma bir örnektir:²⁸⁶ [Hafîf]

يَا لَهُ سَيِّدًا جَلِيلًا، لَدَيْهِ يَحْقِرُ السَّمْعُ ذِكْرَ كُلِّ جَلِيلٍ

Ne kadar saygıdeğer bir efendi, kulak onun katında her saygıdeğer kişinin hatırasını küçük görüyor.

Şeyh Ebu'l-Ğayş b. Cemil'i methettiği bir şiirinde dile getirdiği bu dizesinde şair, te'accub anlamına gelen bu cümle kalıbı ile Şeyhi övmekte, o kadar değerli,

²⁸⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 186-187.

²⁸⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 172-173.

saygıdeğer bir kişi ki, onun yanında bir başka kişinin değerinin akla gelmediğini ifade etmektedir.

Şeyh Ebû Bekir el-Haddâd'ı methettiği bir diğer şiirinde benzeri bir ifade kalıbını kullanmıştır:²⁸⁷ [Kâmil]

شَيْخُ الْحَقِيقَةِ وَالشَّرِيعَةِ، يَا لَهُ شَيْخًا أَفَادَهُمَا أُمَّ مَفَادٍ

(O) hakikât ve şeriat şeyhi, o ikisine (hakikât ve şeriata) ne çok faydalar sağlayan bir Şeyh.

2.2.3. Cümlelerde Hazif

Şairin şiirlerindeki cümle yapılarında kullandığı ve dikkati çeken bir diğer üslup özelliği cümlelerdeki haziflerdir. “Hazif”; sözlükte atmak, düşürmek anlamlarına gelirken ıstılâhî bir terim olarak söylenmesi elzem görülmeyen kelimelerin cümlede zikredilmemesidir.²⁸⁸ Hazif yapılan cümlede haber, mübteda, muzâf, mef'ul, harf, muzâfun ileyh gibi ögeler cümleden düşürülür.²⁸⁹ Abdulkâhir el-Curcânî hazif konusunda yaptığı değerlendirmesinde bazen bir ifadenin sözden düşürülerek hazfedilmesinin daha fasih, yerine göre de susmanın konuşmaktan daha etkili olduğunu belirtmiştir.²⁹⁰

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ındaki şiirleri incelendiğinde çeşitli hazif örneklerini görmek mümkündür. Cümlelerdeki tespit edilen hazif örnekleri mübtedanın hazfedilerek cümleye haber ile başlanması şeklinde olmaktadır. Hazif uygulamasının Arap şiirinde yaygın bir durum olduğu, şiirlerde belirli bir kimseden bahseden şairin mübtedayı zikretmeksizin doğrudan bahsedilen kişi ile ilgili haber veren cümleyle söze başlamasına dair örnekler oldukça yaygındır.²⁹¹ Abdulaziz ez-Zemzemî de bu gelenekten etkilenmiş ve şiirlerinde bu ifade biçimini başarılı bir şekilde kullanmıştır. Aşağıdaki beyitlerde şair ez-Zemzemî'nin şiirlerinde başvurduğu

²⁸⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 178.

²⁸⁸ A. Mañlûb, *Mu'cemu'l-Muştalahât*, II, 425-427; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 81-82.

²⁸⁹ el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 146.

²⁹⁰ el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 147.

²⁹¹ M. Küçüksarı, *age.*, s. 194.

“cümlelerde hazif” kullanımının yaygın biçimine dair örnekler bulunmaktadır.²⁹²
[Kâmil]

شَيْخُ الْحَقِيقَةِ وَالشَّرِيعَةِ، يَا لَهُ شَيْخًا أَفَادَهُمَا أُمَّمَ مَفَادِ

(O) hakikât ve şeriat şeyhi, o ikisine (hakikât ve şeriata) ne çok faydalar sağlayan bir Şeyh.

Görüldüğü üzere şair, Şeyh Ebû Bekir el-Haddâd'ı methettiği bu beyitinde cümlenin mübtedasını hazfederek doğrudan haber ile söze başlamıştır.

Aşağıdaki beyitte de mübtedanın hazfedildiği başka bir örnek bulunmaktadır.²⁹³ [Tavîl]

دَلِيلُ طَرِيقِ اللَّهِ، مُرْشِدُ أَهْلِهَا بِأَفْصَحِ تَبْيِينٍ، وَأَوْضَحِ بُرْهَانِ
إِمَامٌ وَعَى عِلْمِ الْحَقَائِقِ قَلْبُهُ، فَدَلَّ عَلَيْهَا لَفْظُهُ كُلَّ حَيْرَانِ

(O) Allah'ın yolunun delili (Allah yoluna ileten, Allah yolunun rehberi), en fasih beyan ve en anlaşılır delillerle halkının Mürşidi,

(O) Kalbiyle hakikâtlerin ilmini kavramış bir İmam ve sözüyle de bu hakikatlere rehberlik edip(yönlendirip) tereddütleri gideren (bir önder)

Şeyh Ebû Bekir b. Hassân el-Mısrî'yi methettiği bu beyitlerinde şair ez-Zemzemî, memduha ait meziyetleri dile getirdiği ifadelerinde mübtedayı hazfederek doğrudan haber ile cümleye başlamıştır.

Benzeri bir başka örnekte Şeyh Ali b. Eflah'ı methettiği aşağıdaki beyitte bulunan mübtedanın hazfedildiği örnektir.²⁹⁴ [Mutekârib]

إِمَامٌ جَلِيلٌ، كَرَامَاتُهُ مِنْ الشَّمْسِ أَضْوَا وَأَجَلَى وَأَوْضَحِ

²⁹² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 178.

²⁹³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 180.

²⁹⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 183.

(O) Muhterem bir imamdır, kerametleri güneşten daha parlak, daha net, ve daha açıktır.

Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte birbiriyle benzerlik arzettiği için verilen örneklerin yeterli olacağı değerlendirilmektedir. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa şair kimi zaman sözü uzatmamak için, kimi zaman da şiirdeki insicamı bozmamak için Arap şiirinde bir gelenek haline gelen cümlelerde hazif yönteminden başarılı bir şekilde istifade etmiştir.

2.3. Anlatım Yöntemleri

Bu bölümde şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde kullandığı anlatım yöntemlerinden olan muhâvere, tahkiye ve edebi sanatlardan yararlanma konuları ele alınacaktır.

2.3.1. Muhâvere

Arap edebiyatında birden fazla kişinin herhangi bir hususta karşılıklı olarak görüşlerini beyan ettikleri konuşma şekline muhâvere denilmiştir. Bu konuşma bazen karşılıklı soru cevap şeklinde de gerçekleşebilir.²⁹⁵ Nesirde olduğu gibi şiirde de kullanılan bu anlatım yöntemi kimi şairler tarafından da benimsenerek şiirlerinde kullanılmıştır. Nitekim Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde de zaman zaman bu yöntemi tercih ettiğine dair örneklere rastlamak mümkündür. Aşağıdaki beyitlerde şair, Şeyh İbn 'Irâk'ı methederken duygu ve düşüncelerini muhâvere yöntemiyle anlatmayı tercih etmiştir.²⁹⁶ [Mutekârib]

- 1 رَأَيْتُ كَأَنِّي أَشْكُو أَدَى بَقْلِي، بِشَكْوَاهُ طَالَ اهْتِمَامِي
- 2 إِلَى بَنِ عِرَاقِ الْوَلِيِّ الْكَبِيرِ، قُطِبِ الْبَسِيطَةِ، عَوْتِ الْأَنَامِ
- 3 فَكَلَّمَنِي بِكَلَامٍ، وَمَا مَحَقَّقْتُ أَلْفَاظَ ذَاكَ الْكَلَامِ

²⁹⁵ Abdullah Aldulcabbâr-Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, *Kışşatu'l-Edeb fi'l-Hicâz fi'l-Aşri'l-Câhilî*, Mektebetu'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye, Kahire, 1980, s. 317.

²⁹⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 161.

4	وَلَكِنَّ	مَفْهُومَهُ	أَمْرُهُ	بِإِنْشَادِ شَيْءٍ لَهُ مِنْ نِظَامِي
5	فَقُلْتُ لَهُ	فِيكَ لِي	مِدْحَتَانِ،	فَأَصْعَى لِكَلِمَتَيْهِمَا بِإِتِسَامِ
6	وَأَنْشَدْتُهُ	بِدءِ	إِحْدَيْهِمَا،	وَأُنْسَيْتُ مَا بَيْنَهُ وَالْحِتَامِ
7	وَقُلْتُ لَهُ:	لَمْ أَكُنْ	حَافِظًا	لِشِعْرِي، مُسْتَعْدِرًا فِي الْمَنَامِ

1. *Kalbimin acısından şikayet ediyormuş gibi gördüm, (kalbimin bu) şikayeti ile uzun süre ilgilendim. (Bu şikayet ile ilgilenmem uzun zaman aldı.)*

2. *(Şikayetimi) “Kutbu’l-Basîta ve Ğavsi’l-Enâm” olan büyük velî İbn ‘Irâk’a....(arzederken gördüm)*

3. *Ve (İbn ‘Irâk) benimle birkaç kelam etti ve ben o cümlelerin lafızlarını tam olarak kavrayamadım.*

4. *Fakat mefhumundan (anladığım şuydu): onun için benim nazmımdan (yazdığım usul ve ölçülere göre) birşeyler (bir şiir) inşâd etmemi (söylememi) emrediyordu.*

5. *Ve ona dedim ki: Senin için iki tane medihim (medih şiirim) var. Ve o ikisini de tebessüm ederek dinledi.*

6. *O ikisinden birinin başlangıcını okudum, fakat başlangıç bölümü ile son bölümü arası bana unutturuldu (unuttum.)*

7. *Ve ona dedim ki: uykuda özür beyan ederek “şiirimi ezberleyememişim.”*

Bu beyitlerde şair görmüş olduğu bir rüyasını muhâvere üslûbu ile tasvir ederken aynı zamanda Şeyh İbn ‘Irak’ı methetmektedir. Kasidenin devam eden bölümünde ise memduhu metheden sözlerle birlikte halini arz ederek içinde bulunduğu hal için de kurtuluş talebinde bulunmaktadır.

Şair yine bir başka medih şiirinde Şeyh İsmail el-Cebertî'yi methederken muhâvere üslûbuna başvurarak güneşi konuşurmaktadır:²⁹⁷ [Remel]

ذَلِكَ الْعَوْثُ الَّذِي يُنْقِذُ مِنْ كُلِّ كَرْبٍ مَنْ لَهُ بِالصِّدْقِ يَأْتِي
ذَلِكَ الْفُطْبُ الَّذِي أَسْرَارُهُ لَمْ تَنْزَلْ ظَاهِرَةً فِي كُلِّ وَقْتٍ
دُو الْكَرَامَاتِ الَّتِي أَضْوَأُهَا قَالَتِ الشَّمْسُ لَهَا: لِي قَدْ بَهَّرْتِ

İşte bu Gavs ki: kendisine sadakât ile gelenleri her türlü sıkıntıdan kurtarır.

İşte bu Kutub ki: sırları her vakit açık bir şekilde görülmeye devam eder.

Kerametler sahibi (kerametlerins açtığı) ışıklar (nedeniyle) güneş ona dedi ki: "gözlerimi kamaştırdın".

Örneklerden de görüleceği üzere şair Abdulaziz ez-Zemzemî şiirlerinde çok yoğun olmamakla birlikte zaman zaman bir anlatım yöntemi olarak muhâvere yöntemine başvurmuş, kimi zaman kendisi muhatabı ile diyalog kurarken kimi zaman da güneşi konuşurma gibi tabiat öğelerini konuşturarak söz konusu üslûptan başarılı bir şekilde istifade etmiştir.

2.3.2. Tahkiye

Sözlük manası hikaye etmek anlamına gelen tahkiye terim olarak, kurgu veya gerçek bir hadisenin söz ya da yazıyla anlatılmasına verilen isimdir. Edebî eserlerde çokça kullanılan bir ifade biçimidir.²⁹⁸ Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin duygu ve düşüncelerini aktarmada başvurduğu anlatım yöntemlerinden biri de tahkiyedir. Örneğin Şeyh Ebû Bekir el-Haddâd'ı methettiği bir şiirinde, Yemen ziyaretinin gerekçesi ile birlikte duygu ve düşüncelerini ifade ederken tahkiye üslûbunu tercih etmiştir.²⁹⁹ [Kâmil]

²⁹⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 175.

²⁹⁸ Bedia Koçakoğlu, *Postmodernizm Sorunsalı ve Türk Anlatısında Geleneksel Tahkiyenin İzleri*, (Doktora tezi), SÜSBE, Konya, 2010, s. 142-149.

²⁹⁹ z-Zemzemî, *Dîvân*, s. 177.

فَخَرَجْتُ لِلْيَمَنِ الْمُبَارِكِ طَامِعًا مِنْ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ فِي الْأُمُجَادِ
وَأَتَيْتُ مِنْهُمْ مُسْتَمِدًّا عِنْدَمَا سُدَّتْ عَلَيَّ مَذَاهِبُ الْإِمْدَادِ
فَسَمِعْتُ تَمَّ لِسَانَ حَالٍ مُنْشِدًا: أَبَشِّرُ بِكُلِّ مُتَى، وَكُلِّ مُرَادِ
وَإِذَا الْمَطَالِبُ جُمَلَةً أَبْوَابُهَا قُفِلَتْ عَلَيْكَ، عَلَيْكَ بِالْحَدَادِ

Ve mübarek Yemen'e doğru Allah dostlarından bir kurtuluş ümidiyle yola çıktım.

Ve yardım yolları üzerime kapanınca (yardım bulma imkânı kalmayınca) ben de onlara (Allah dostlarına) yardım talebinde bulunarak geldim.

Sonra orada lisan-ı hâl ile bir okuyucunun (yüksek sesle şöyle) nidâ ettiğini işittim: "Bütün arzu ve istekler için müjdeler olsun!"

Ve bütün taleplerin kapıları kapanmışsa yüziine, Haddâd'a gitmen gerekir!

Şair yine bir başka medih şiirinde Şeyh İbnu'l-'Arabî'yi methederken tahkiye metoduna başvurmuş, Rum diyarına yaptığı yolculuğunu ve dönüş yolculuğu esnasında tekrar Şam'a girerken İbnu'l-'Arabî'nin kabrinin bulunduğu Kasyûn dağı görününce kendisinde oluşan duygu ve düşüncelerini hikâye üslûbu ile anlatmıştır:³⁰⁰

[Hafif]

وَجَدَ الرَّكْبُ قَسْوَةَ السَّيْرِ لَيْتًا حِينَ أَوْفَى بِالسَّفْحِ مِنْ قَاسِيُونَا
هَذِهِ جَلِيقٌ، فَيَا لَيْتَ شِعْرِي، هَلْ تَرَى الْعَيْنُ مَكَّةَ وَالْحُجُونَا؟
وَرُبُّوعًا مَأْنُوسَةً، وَأُنَاسًا هُمْ بِشِعْيِ أَجْيَادِهَا نَازِلُونَا
عَرَبٌ أَضْرَمُوا بِقَلْبِي هُمْ نَا رَا، وَأَجْرُوا مِنْ الْعَيْونِ عَيْونَا

³⁰⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 153.

صَيَّرْتُ فُرْقَتِي هُمْ فِي لِسَانِي أَيَّ عَقْلٍ، وَفِي الْجِنَانِ جُنُونًا

Kervan, Kasyûn dağının eteklerine ulaştığında hafiften yolculuğun ağırlığını hissetti.

Bu görünen Cilluk/Dimaşk'tır, ah keşke bilseydim! Göz Mekke'yi ve Hacûn dağı görebilir mi?

Alışılmış bir konak mekanı ve nesilleri benim soyumdan olan insanlar bize doğru geldiler.

Onlar için olan(atan) kalbimi ateşe veren ve gözlerden yaşlar akıtan Araplar,

Onlardan ayrılışım dilimde ve zihnindedir, cennet bahçelerinde ise mecnunlar gibi (buluşmamız olacaktır.)

Üslûp güzelliğinin önemli bir unsuru olan tahkiyenin şair ez-Zemzemî tarafından ustalıkla şiirlerine yansıtıldığını söyleyebiliriz. Bu anlatım yöntemiyle şair, duygu ve düşüncelerini hikaye üslûbu ile aktararak anlatımda canlılığı sağlamış, çeşitli anlatım yöntemlerinden istifade ederek anlatımda tekdüzelikten kurtulmayı başarmıştır.

2.3.3. Beyân Üslûplarından Yararlanma

Nesirde veya şiirde anlatımı güçlendirmenin ve lafzı güzelleştirmenin en önemli vasıtaları olan ve Belâğat ilminin önemli dallarından olan beyân ve bedî' üslûpları Arap şiirinin vazgeçilmez unsurları arasında sayılmaktadır. Beyân, bir manayı ifade ederken lafzın daha anlaşılır ve etkili olması için duyguları ve düşünceleri ifade ediş biçimini ve kurallarını belirleyen ilimdir.³⁰¹

³⁰¹ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 216-217; N. Hacımüftüoğlu, "Beyan", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 22-23.

Çalışmanın bu bölümünde, beyân ilmi verileri çerçevesinde Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde öne çıkan beyânî üslûpları, kullanım şekilleri ve ifadeyi güzelleştirmedeki katkıları bağlamında örneklerle birlikte incelenecektir.

2.3.3.1. Teşbih

Arap dilinde gerek nesirde gerekse şiirde en çok kullanılan sanatlardan biri de teşbihtir. Belağat ilminde temel sanatlardan sayılan, istiare, teşhis vb. gibi pek çok sanatın da temelini oluşturan teşbih kelime anlamı itibariyle benzetmek demektir. Bir beyan terimi olarak ise iki şeyin bir vasıfta bulunan ortak yönleri açısından benzetilmesine denir.³⁰² Bir teşbihte dört unsur vardır. Bunlar: 1- benzeyen (müşebbeh), 2- kendisine benzetilen (müşebbeh bih), 3- benzetme yönü (veçhu'ş-şebeh), 4- teşbih edatıdır. Bu unsurların teşbihte zikredilip zikredilmemesine göre teşbih farklı isimlerle adlandırılır.³⁰³

Bir teşbihte, teşbih edatı zikredilmiş ise bu teşbihe; teşbih-i mursel,

teşbih edatı hafzedilmiş ise; teşbîh-i muekked,

teşbih yönü zikredilmiş ise; teşbîh-i mufassal,

teşbih yönü hafzedilmiş ise; teşbîh-i mucmel,

teşbih edatı ve teşbih yönü birlikte hafzedilen teşbih; teşbîh-i belîğ olarak adlandırılmıştır.³⁰⁴

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî şiirlerinde teşbih sanatından yararlanmış ve şiirlerine bu sanat aracılığı ile mana bakımından zenginlikler kazandırmıştır.

Şairin Hz. Peygamber'i methettiği bir şiirinde teşbih yönünü ve teşbih edatını hafzederek yaptığı belîğ teşbih örneği şu şekildedir³⁰⁵: [Hafîf]

³⁰² el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, s. 219; el-Şazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, s. 238-239; İ. Durmuş, "Teşbih", *DİA*, Ankara, 2003, XL, 553.

³⁰³ el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 219; Abdulaziz 'Atîk, *İlmu'l-Beyân*, Dâru'n-Nehdati'l- 'Arabiyye, Beyrût, 1985, s. 64; Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha fi'l-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, Dâru Ma'ârif, tsz., s. 20-25.

³⁰⁴ el-Şazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, s. 238; el-Cârim ve Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 25.

³⁰⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 44.

نَالَ هَذَا الْإِنْسَانُ كُلَّ كَمَالٍ نَشَرَتْ مُرْسَلَاتُهُ اللُّلَاءَ

Bu (değerli) İnsan, elçileri/mesajları inci gibi her tarafa yayılmış bir kemâle/olgunluğa ulaşmıştır.

Şair bu beyitte Hz. Peygamber'in mesajlarını veya aynı anlama gelebilecek elçilerini etrafa yayılmış inci tanelerine benzetmiş ve bu benzetmeyi yaparken de teşbih edatını ve teşbih yönünü hafifleterek belli bir teşbih yapmıştır.

Fudayl b. İyâz'ı methettiği dört beyitten oluşan bir mukatta'asında, Fudayl b. İyâz ve Mu'allâ mezarlığında bulunan diğer sâlih kimseleri çiçek açmış yiğitlere ve gökteki yıldızlara benzetmiştir³⁰⁶: [Kâmil]

1 يَا حَوْطَةً فِيهَا الْفُضَيْلُ وَفَيْتِيَّةُ زُهْرٌ مِنْ الصُّلْحَاءِ وَالْعُلَمَاءِ
2 إِنِّي قَصَدْتُكَ زَائِرًا مُتَشَفِّعًا بِنُجُومِ أَفْقِكَ لِأَنْجِلَا لِأَوَاءِ

1. Ey içerisinde Fudayl b. İyâz'ın, salihlerden ve alimlerden çiçek açmış nice yiğitlerin bulunduğu mezarlığı kuşatan duvar!

2. Bir ziyaretçi olarak, meşakketlerin dağılması için senin ufkunda barınan yıldızlar vesilesiyle şefaata olunmayı arzuladım.

Şair bu beyitlerdeki benzetmeleri yaparken, Fudayl b. İyâz ve Mu'allâ mezarlığında bulunan diğer sâlih kimseleri açmış çiçeklere ve gökteki yıldızlara benzetirken teşbih edatı ve benzetme yönünü hafifleterek teşbih-i belli sanatı yapmıştır.

Şair ez-Zemzemî Mısır yolculuğu esnasında İmam Şâfi'nin kabrini ziyaret ederek methettiği bir diğer şiirinde, İmam'ı etrafını aydınlatan parlak bir dolunaya benzetmiştir³⁰⁷: [Kâmil]

بَدْرٌ أَنَارَ بِهِ الْوُجُودُ، وَأَشْرَقَتْ أَرْجَاؤُهُ مِنْ صُحْبَةِ بِنُجُومِ

³⁰⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 168.

³⁰⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 150.

Varlığın kendisiyle parladığı bir dolunaydır ve o dolunay varlığı oluşturan parçaları yıldızlarla dostluk kurmak suretiyle aydınlatır.

Şairin bu beyitte yapmış olduğu teşbih daha önceki örneklerde geçtiği gibi teşbih edatı ve benzetme yönü zikredilmediği için belîğ teşbihtir.

Şair bir diğer medih şiirinde Şeyh Muhammed b. 'Irak'ı methederken onun kerâmetlerini güneşe benzetmiştir³⁰⁸: [Basît]

لَهُ الْكَرَامَاتُ مِثْلُ الشَّمْسِ ظَاهِرَةٌ حَيًّا وَمَيِّتًا، وَتَكْرِيمٌ وَتَفْضِيلٌ

Onun güneş misali apaçık, hayatında ve ölümünde(nden sonra) kerâmetleri, saygınlığı ve faziletleri vardır.

Bu beyitte geçen teşbihte, teşbih edatlarından مثل kelimesi zikredildiği için teşbîh-i mürsel vardır.

Şair ez-Zemzemî Şeyh Muhammed b. 'Irak'ı methettiği kasidesinin ilerleyen beyitlerinde ardarda pek çok teşbih zikretmiştir³⁰⁹: [Basît]

فُطْبُ عَلَيْهِ مَدَارُ الْكَوْنِ قَامَ، وَمَا سِوَاهُ لَيْسَ عَلَيْهِ فِيهِ تَعْوِيلٌ
شَمْسُ الْمَعَارِفِ، هَادِي الْحَائِرِينَ إِذَا لَمْ يَتَّضِحْ مِنْ دَلِيلِ الْعَقْلِ مَذْلُولٌ

Evrenin yörüngesi üzerinde yükselen bir kutuptur ve onun dışındaki şeylere de itimat yoktur.

Mârifet güneşidir ve aklî bir delil yeterince anlaşılır bir açıklıkta olmadığına tereddütte olanlar için doğruya ileten bir rehberdir.

³⁰⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 155.

³⁰⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 156.

Sonuç olarak şair Abdulaziz ez-Zemzemî şiirlerinde teşbih sanatını yoğun bir şekilde ve çoğunlukla teşbih edatı ve vechü’ş-şebehi zikretmeden kullanmış ve bu sanatın söze katmış olduğu güzellikten başarılı bir şekilde istifade etmiştir.

2.3.3.2. Mecâz

Mecâz, bir lafzı hakiki manası dışında bir mananın kastedilerek kullanmasını ifade eden beyân ilmi terimlerindedir.

Mecaz, bir lafzın hakiki manasını engelleyen bir sebebin bulunması nedeniyle gerçek manasının dışında kullanılmasıdır. Mecaz benzeyen ile benzeten arasında ilginin benzerlik veya dışında bir şey olması durumuna göre aklî mecaz veya lügavî mecaz olarak ikiye ayrılır. Lügavî mecâz da Mürsel ve istiâre olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bir mecazda gerçek anlamla mecâzî anlam arasındaki ilgi benzerlik olursa buna istiâre, benzerlik dışında bir şey olursa buna da mecâz-ı mürsel adı verilmektedir.³¹⁰

Abdulaziz ez-Zemzemî beyân ilminin söze güzellik katan bu sanatlarını şiirlerinde kullanarak şiirine ayrı bir renk katmıştır. Bir şiirinde, yüceliğe/izzete ulaşmak için meşakkat çekmek gerektiğini ifade ederken aşağıdaki dizeleri dile getirmiştir³¹¹: [Basît]

إِنَّ الْعَلَا حَدَّثَنِي وَهِيَ صَادِقَةٌ أَنَّ الْوُصُولَ إِلَيْهَا دَرَبُهُ وَعَيْرُ

Şüphesiz yücelik/izzet bana dedi ki, -o (sözünde) dürüsttür- “izzete/üstünlüğe ulaşmak engebeli bir yoldur”

Bu beyitte lügavî bir mecaz söz konusudur. العَلا kelimesi konuşan, görüş beyan eden insana benzetilmiştir. Daha sonra da müşebbeh bih olan الانسان kelimesinin, benzetme edatı ve benzetme yönü hafzedilmiştir. العَلا kelimesi ile insanın kastedildiğinin anlaşılması için bir karîne olarak, insana ait bir özellik olan وهي صادقة “o (sözünde) dürüsttür” ifadesi ile istiâreye işaret edilmiştir. Bu nedenle burada şair,

³¹⁰ el-Ğazvînî, *Telhîsu’l-Miftâh*, s. 110-111; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 251-255.

³¹¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 67.

müşebbeh bihi hazfederek, alâkalı bir kelime ile hazfedilen müşebbeh bihe işaret etmiş ve böylece meknî istiâre yapmıştır.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî Hz. Peygamber’i methettiği bir kasidesinin aşağıdaki beyitlerinde, Hz. Peygamber’i methetmek ve Peygamberin konumunu zihinlerde somutlaştırmak için tabiat unsurları olan rüzgar, yağmur, dolu, güneş ve zuhal yıldızı gibi öğeleri dizelerine mecâzi bir bağlamda yerleştirmiştir³¹²: [Basîf]

تُقَصِّرُ الرِّيحُ عَنْهُ وَهِيَ مُرْسَلَةٌ، وَمِنْهُ يَخْجَلُ وَجْهُ الْوَابِلِ الْهَطَلِ
أَعْلَى النَّبِيِّنَ عِنْدَ اللَّهِ مَنْزِلَةً، وَفَوْقَهُمْ رُتْبَةً فِي الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ
هُمُ النُّجُومُ شُمُوسًا، وَهُوَ شَمْسُهُمْ، فَأَعْجَبَ إِذْ لَارْتِفَاعِ الشَّمْسِ عَنْ رُحْلِ

Rüzgar gönderilen olduğu halde, O’na (Peygamber’e) yetişemiyor ve iri taneli bol yağmur O’ndan mahcubiyet duyuyor.

(Nebi A.S.) Allah katında mertebe bakımından Peygamberlerin en yücesi, ilim ve amel bakımından rütbe olarak onların üzerindedir.

Onlar (O Peygamberler) güneşler gibi (parıldayan) yıldızlardır, Peygamber A.S. ise onların güneşidir, o halde güneşin zuhal yıldızı üzerinde yükselişine hayranlık duy!

Şair bu beyitlerde Hz. Peygamber’in risalet görevini yerine getirme hususundaki gayret ve üstünlüğünü ifade ederken doğa unsurlarından benzetme yaparak kıyaslamalarda bulunmuş, rüzgarın Hz. Peygamber’in mesajının yayılma hızına yetişemediğini, yağmurun Peygamberin sıfatları karşısında mahcubiyet duyduğunu ifade ederek istiâre-i mekniyye tablosu oluşturmuştur. Arap dilinde “rüzgar” iyilik ve hayır getirmek için gönderilen, ayrıca bitkilerin aşılmasına sebebiyet vermesi yönüyle de cömertliği ifade eden bir anlamda darbı mesel olarak kullanılırken, “yağmur” da bolluk ve bereket getirmesi yönüyle kinâyeli bir anlamda kullanılmaktadır. Bu durumda yukarıdaki beyitlerde ifade edilen anlam “Hz.

³¹² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 89.

Peygamber, iyilik ve hayır getiren rüzgardan, bolluk ve bereket getiren iri taneli yağmurdan daha cömerttir ve daha büyük iyilikler, hayır ve bereketler getirmiştir.

Şair ez-Zemzemî Yemen ziyaretinde Yemen’de medfûn Şeyh Ebu’l-Ğays b. Cemil’i methettiği bir şiirinde mecâzî bir kullanım ile aşağıdaki benzetmeyi yapmaktadır³¹³: [Hafif]

حَضَعَتْ عِنْدَهُ الْأُسُودُ، وَصَارَتْ حُمُرًا، شَاهُنَّ نَقْلَ الْحُمُولِ

Aslanlar onun yanında boyun eğdiler ve sanki durumları yük taşımakla sorumlu merkepler (gibi) oldular.

Bu beyitte şair, gerek ilim gerekse fiziki ve ekonomik güç bakımından güçlü olan insanları aslana benzeterek Şeyh Ebu’l-Ğays b. Cemil’in yanında onların sönük kaldığını mecâzî bir anlatımla müşebbeh ve müşebbeh bihin mülâimlerinin zikredilmediği mutlak bir istiâre yapmıştır.

2.3.3.3. Kinâye

Kinâye sözlükte gizlemek anlamına gelir. Bir beyân ilmi terimi olarak ise, bir lafzı hakîki anlamını zikretmeye engel bir sebep olmamasına rağmen gerçek manasının dışında bir mana için kullanmak anlamına gelir.³¹⁴ Kinayeli anlatım kısaca bir şey söyleyip başka bir şey kastetmek (örtülü anlatım) şeklinde özetlenebilir.³¹⁵ Belâgat alimlerine göre bir kelimeyi doğrudan ifade etmeyip kinâye ile söylemek daha belîğ sayılmıştır.³¹⁶

Şairin şiirlerinden kinâyeli anlatıma bir örnek aşağıdaki beyitte şu şekilde kullanılmıştır³¹⁷: [Kâmil]

قَصُرَتْ يَدِي عَنْهَا، وَقَصَّرَ دُونَهَا سَعِي، وَأَعْيِي عِبُّوْهَا اسْتِعْدَادِي

³¹³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 174.

³¹⁴ el-Curcânî, *Delâilu’l-İcâz*, I, 66; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 286;

³¹⁵ A. Maflûb, *Mu‘cemu’l-Muştalahât*, s. 568.

³¹⁶ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 402.

³¹⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 178.

Elim ondan kısa kaldı(âciz olup yetersiz kaldı) ve bunun dışındaki gayretim de yetersiz kaldı ve (bununla birlikte) hazırlığının (yapmam gereken hazırlıkların) yükünü/sorumluluklarını biliyorum.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî, Şeyh Ebû Bekir el-Haddâd'ı methettiği ve ihtiyaçlarını dile getirip manevî anlamda kendisinden yardım ümidiyle talepte bulunduğu bu dizelerinde elinin kısa olduğunu söyleyerek “ *قصرت يدي* ” kinâyeli bir şekilde yetersiz kalıp âciz olduğunu ifade etmek istemektedir.

Şair aşağıdaki beytinde Hz. Peygamber'e salât ve selâmın ebediliğinden kinâyeye yapmıştır³¹⁸: [Mutekârib]

وَمِنِّي يَدُومُ سَلَامِي عَلَيْكَ مَا دَامَتِ الْوُرُقُ فِي الْأَيْكِ تَصَدَّخَ

Ve ormanlardaki yapraklar hışırdadığı müddetçe benden sana dâim bir selâm olsun.

Şairin bir başka şiirinde yukarıda verilen örneğe benzerlikte bir başka kinâyeye kullanımı ise şu şekildedir³¹⁹: [Kâmil]

مِنِّي السَّلَامُ عَلَيْكَ مَا صَدَحَتْ عَلَى أَيْكِ الْأَرَاكِ سَوَاجِعِ الْأَسْحَارِ

Seher vakitlerinde misvak ağacı ormanlarında kuş civıltıları (devam ettiği müddetçe) benden sana selâm olsun!

Örneklerden de görüldüğü üzere şair Abdulaziz ez-Zemzemî beyan ilmi sanatlarından olan mecâz ve kinâyeli anlatımı şiirlerinde dikkati çekecek düzeyde başarılı bir şekilde kullanarak daha etkili ve zengin bir anlatımın oluşmasına katkı sağlamıştır.

³¹⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 184.

³¹⁹

2.3.4. Bedî‘ Sanatlarından Yararlanma

Bedî‘ Arap dilinde bir belâğat terimi olup sözün söylendiği duruma/konuma/ortama (mukteza-i hale) uygun olması, açık ve anlaşılır bir şekilde ifadeyi süsleyip güzelleştirme usullerini belirleyen bir ilim dalıdır.³²⁰

2.3.4.1. Cinâs

Lafzı güzelleştiren bedî‘î sanatlardan olan cinâs sözlükte farklı iki şeyin benzeşmesi demektir. Istılâhî bir terim olarak, yazılışı ve söylenişi aynı veya benzeyen iki veya daha fazla kelimenin nesir ya da nazımda birlikte kullanılması sanatına verilen isimdir.³²¹ Arap dili belâğatçıları cinâsı, tam cinâs ve nâkıs cinâs olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Vucûhu erbe‘a olarak isimlendirilen harflerin çeşidi, harekesi, sayısı ve kelime içindeki sıralanışı yönlerinden birbiriyle uyuşan kelimelerin bir arada kullanılmasını tam cinâs, bu dört benzerlik yönünden biri bulunmayan iki veya daha fazla kelime arasındaki cinâs ise nâkıs cinâs olarak isimlendirmişlerdir.³²²

Cinâs sanatı, okuyucu ve dinleyicilerin kelimelerin ahengine kapılarak dinleme arzusunu artıran, aynı zamanda şair ve yazarların kelimeleri kullanmadaki maharetlerini ortaya koymalarına olanak sağlayan bir sanattır.

Abdulaziz ez-Zemzemî’nin şiirlerinde cinâs sanatının örneklerini görmek mümkündür. Örneğin aşağıdaki beyitte tam cinâs vardır:³²³ [Basî]]

عَبْدُ عَلِيٍّ الْبَابِ أَلْفَى نَفْسَهُ وَ رَمَى بِهَا عَلِيٌّ بَابِكَ الْعَالِي، عَلَا وَسَمَا

Kapıdaki bir kul kendini arz etti ve kendi nefisini senin yüce kapına sundu (böylece yüceldi ve yükseldi.

³²⁰ N. Hacımuftuoğlu, “Bedî‘”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 320.

³²¹ el-Kayravânî, *el-‘Umde*, I, 321; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğâ*, s. 325.

³²² el-Ğazvîni, *Telhîsu’l-Miftâh fi’l-Me‘âni ve’l-Beyân ve’l-Bedî‘*, el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, Beyrut, 2008, s. 149; el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğâ*, s. 326.

³²³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 215.

Bu beyitte geçen ve harfi cer olan “عَلَى” ile fiil olan “عَلَا” kelimeleri arasında tam cinâs vardır.

Bir başka beyitte geçen tam cinâs örneği ise şu şekildedir: ³²⁴
[Mutekârib]

هَنِيئًا لِمَنْ زَارَ قَبْرَ ابْنِ أَفْلَحٍ، لَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا، وَأَفْلَحَ

İbn Eflah'ın kabrini ziyaret edene tebrikler olsun, şüphesiz o büyük bir başarı elde etti ve kurtuldu.

Şairin yukarıdaki beyitin ilk şatırında kullandığı “أَفْلَحَ” kelimesi isim olarak kullanılmış olup, methettiği kişi olan Şeyh Ali b. Eflah'ı ifade ederken, ikinci şatırın sonunda geçen aynı kelime fiil olarak “kurtuldu” anlamındadır. Dolayısıyla bu iki kelime arasında tam cinâs vardır.

Aşağıdaki iki beyitte ise aynı kelime kökünden türemiş lafızların bir arada kullanılmasıyla meydana gelen nâkıs cinâs örnekleri görülmektedir.³²⁵ [Haffif]

طَبُّ مُقَامًا فِي طَيْبَةِ وَالْمُصَلَّى بِالَّذِي أُمَّ فِي السَّمَاءِ الْأَنْبِيَاءِ
وَأَجِبْ دَاعِيًا دَعَاكَ إِلَى مَنْ قَدْ أَجَابَ الْأَشْجَارَ مِنْهُ الدُّعَاءُ

Ṭaybe'de (Medine'de) ve Peygamberler katında imâmet yapan (Peygamber'in) namazgâhında makamını arındır.

Ağaçların bile davetine icabet ettiği davetçinin, seni davet ettiği çağrısına icabet et!

³²⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 183-184.

³²⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 37

Birinci beyitte geçen “ طِب ” ve “ طَيِّبَة ” kelimeleri ile ikinci beyitte geçen “ دَاعِيًا ” – “ دَعَا ” - “ الدُّعَاء ” kelimeleri aynı kökten türedikleri için nâkıs cinâs çeşitlerinden cinâs-1 iştikâk³²⁶ meydana gelmiştir.

Aşağıdaki beyitte bir diğer nâkıs cinâs örneği görülmektedir:³²⁷ [Hafîf]

الَّذِي جَيْشَ الْجِيُوشِ، وَقَوَى عَزَمَهُ يَوْمَ أَمْرِ الْأُمَرَاءِ

İslam ordularına komutanlık yapan, komutanlara liderlik yaptığı günde onların azmini kuvvetlendiren...,

Şairin Hz. Peygamber’i methettiği kasidesinin duâ bölümünde Hz. Ebû Bekir’i de duasına katarak methettiği yukarıdaki beyitte zikrettiği “ الْجِيُوشَ ” – “ جَيْشَ ” kelimeleri ve “ أَمْرَ ” – “ الْأُمَرَاءَ ” kelimeleri arasında nâkıs cinâs sanatını görülmektedir.

Bir başka cinâs örneği ise şairin Hz. Peygamber’i methettiği şu beyitte görülmektedir:³²⁸ [Hafîf]

سَيِّدٌ سَادٌ آدَمًا وَبَنِيهِ حَيْثُ لَا آدَمًا وَلَا حَوَاءَ

Sadece Âdem ve Havva’ya değil Âdemoğullarına önderlik yapan bir Lider/Efendi.

Bu beyitte “ سَيِّدٌ ” ve “ سَادٌ ” kelimeleri arasında nâkıs cinâs vardır.

³²⁶ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 326.

³²⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 51-52.

³²⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 37-38.

Örneklerden de görüldüğü üzere şair ez-Zemzemî bedî' sanatları içerisinde önemli bir yeri olan cinâs sanatına şiirlerinde yer vermiş ve başarılı bir şekilde şiirlerine akıcılık ve ahenk katmıştır.

2.3.4.2. İktibâs

Lafzı güzelleştirmek için kullanılan sanatlardan biri de iktibas sanatıdır. İktibâs kelimesi lügat anlamı olarak “ateş yakmak için bir yerden kor almak, ilim almak, birinden faydalanmak” anlamlarına gelir.³²⁹ Edebiyat literatüründe ise, şiir ya da düz yazıda lafza güzellik katmak için Kur'an-ı Kerim veya Hadis-i şerif'ten, nereden alındığını belirtmeksizin gerçekleştirilen alıntıya verilen isimdir.³³⁰

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî “Haremeyn Âlimi” ve “Hicaz Müftüsü” gibi ünvanlarla önemli ilmî vazifelerde bulunmuş, Arap Dilinin yanısıra çok yönlü bir şekilde dînî ilimlere de vâkıf olması hasebiyle şiirlerinde Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şerif'ten iktibâslarda bulunmuştur.

2.3.4.2.1. Kur'an'dan İktibâs

Şairin şiirsel anlatımda Kur'an-ı Kerim'den etkilendiğini ve Kur'an ayetlerinden yaptığı iktibaslarla anlatımı güçlendirmede ne kadar başarılı olduğunu aşağıdaki beyitler göstermektedir.

Abdulaziz ez-Zemzemî insanın günahlarından dolayı duyduğu pişmanlığı ifade ettiği, günahların ağırlığı ile belinin büküldüğünü, günahlarla katılaştıran bir kalbin dahi yumuşayarak manevî anlamdaki kirlerinden arınabileceğini dile getirdiği beyitleri şu şekildedir³³¹: [Hafif]

عِبْءٌ وَزِرُ الذُّنُوبِ أَنْقَضَ ظَهْرِي فَعَدَا مُثْقَلًا يَمِيلُ إِحْنَاءَ
ظُلُمَاتٍ تَرَاكَمَتْ فَوْقَ قَلْبِي فَمَحَا مِنْهُ رَيْنُهَا الْأَضْوَاءَ
قَسْوَةٌ لَأَنْتَ الْحِجَارَةُ عَنْهَا حَلَّتْ مِنْهَا عَلَى الْقُوَادِ غِشَاءَ

³²⁹ Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtâru 'ş-Şihâh*, Mektebetu Lübnân, Beyrut, 1996, s. 456.

³³⁰ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 338.

³³¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 45-46.

Günahların ağırlığının sorumluluğu belimi kırdı ve yarın ağırlaşmış bir şekilde eğmeye/eğrilmeye devam edecek.

Karanlıklar kalbimin üzerini kapladı ve onun kiri aydınlıkları yok etti.

Öyle bir katılık ki, taş onu yumuşattı, tâ ki kalpte oluşan tabakayı onunla zayıflattı.

Şair bu beyitlerde, insanın günahlarından dolayı duyduğu pişmanlığı ifade ederken günahların ağırlığı ile belin büküldüğünü dile getirdiği ilk beyitte Kur'an-ı Kerim'den, inşirâh sûresindeki ayetlerden iktibas yapıyor.³³² Üçüncü beyitte ise günahlarla katılaştıran bir kalbin dahi yumuşayarak manevî anlamdaki kirlerinden arınabileceğini dile getirirken Bakara sûresi 74. ayette geçen “*kalpleriniz kaskatı kesildi, taş gibi oldu, hatta ondan da sert!*”³³³

ثُمَّ قَسَتْ فُلُوبِكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً

ayetindeki lafızlardan iktibâs yapmıştır.

Bir başka beyitte günahlardan dolayı pişmanlık duygusu içinde, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerektiğini ifade ederken Yûsuf sûresinde geçen benzeri lafızlardan iktibâs yapıyor³³⁴: [Hafîf]

صَاحٍ لَا تَيْأَسَنَّ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ هِ فَرَوْحِ الْإِلَهِ مِنْكَ إِزَاءِ

'Allah'ın rahmetinden ümit kesme, Allah'ın rahmeti senin için bir dayanaktır' diye seslendi.

Bu beyitte “*لا تَيْأَسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ*”³³⁵ “*Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin!*”

ayetinde³³⁵ ifade edilen mana iktibâs edilmiştir.

³³² İnşirâh 94/1-3.

³³³ Bakara 2/74.

³³⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 46.

³³⁵ Yûsuf 12/87.

Şair ez-Zemzemî Hz. Peygamber'in varlığının şefaati vesilesi olacağını ifade ederken şu dizeleri kaleme almıştır³³⁶: [Basît]

وَجْهُهُ حُجَّتُنَا الْبَيْضَاءُ فِي يَوْمٍ تَسْوَدُّ عَلَى النَّاسِ بِالْحُجَجِ

“O'nun (Hz. Peygamber'in) yüzü/varlığı, delillerin insanların aleyhine olduğu kararımış günde bizim için aydınlık bir delildir.”

Bu beyitte şair Hz. Peygamber'in şefaati vesilesi olacağını ifade ederken Âl-i İmrân sûresinde geçen bir ayetteki “يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ” “nice yüzlerin ağaracağı, nice yüzlerin de kapkara kesileceği bir günde..” lafızlarından iktibâs yapmıştır.

Bir başka şiirinde şairin kullandığı iktibâs örneği şu şekildedir³³⁷: [Remel]

يَا رَسُولَ اللَّهِ ظَهْرِي مُثْقَلٌ بِعِيَالٍ بَلَّغُوا رُوحِي التَّرَاقِي

Ey Allah'ın Rasûlü! Canımı boğaza dayandıran aile fertlerim sebebiyle sırtımın yükü ağırdır.

Şair bu beyitte vicdanında hissettiği yorgunluğu ve aile fertlerinin omzuna yüklediği sorumluluğu ifade ederken Kıyâme sûresinde geçen “إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِي” “..can boğaza dayandığında..”³³⁸ ayetinden iktibâs yapmıştır.

Şairin Kur'ân-ı Kerim ayetinden yaptığı bir başka iktibâs örneği şu şekildedir³³⁹: [Basît]

قَدْ طَالَ فِي بَرْزَخِ الْعِصْيَانِ مَرْقَدُنَا فَهَلْ لَنَا مَتَابٌ يَنْشُرُ الرَّمَمَا؟

³³⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 58.

³³⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 76.

³³⁸ Kıyâme 75/26.

³³⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 94.

لَقَدْ تَقَطَّعَتِ الْأَسْبَابُ وَأَنْعَلَقَتْ سُبُلُ النَّجَاةِ وَعَادَ الْأَمْرُ مُنْبَهَمَا

Berzâh-ı isyanda (ömrü isyan ile geçenlerin kabir hayatı) kabrimiz (yatışımız/kabir süremiz) uzadı, bizi yenileyip/ıslah edecek bir tevbe imkanı var mıdır?

Bütün bağlar/vesileler (o gün) kopacak, kurtuluş yolları kapanacak ve iş belirsiz bir hâl alacaktır.

Şair, dünya hayatını günah ve isyan içerisinde geçiren bir kimse için kabir hayatının güçlüğü ve artık geri dönüşü olmayan bir pişmanlık durumunu ifade ederken Bakara sûresinde geçen “ وَرَأُوا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ” *..cehennem azabını görecekler ve aralarındaki bağlar parçalanıp kopacaktır*” ayetinden iktibas yapmıştır. Bu beyitte iktibas edilen ayette “o gün azabı görünce aralarındaki bütün bağlar kopacaktır” şeklinde geçen ifade inkar edenleri muhatap alan bir ifade olmakla birlikte, şair istiare-i mekniyye yolu ile bütün bir hayatını isyan içerisinde geçirenleri de onlara benzetmiş ve benzeri bir akıbetle karşılaşacaklarını bu beyitlerle dile getirmiştir.

Abdullaziz ez-Zemzemî Hz. Peygamber’i methettiği aşağıdaki beyitlerinde Kur’an-ı Kerim’den sûre isimlerini iktibâs yoluyla zikretmiş ve ayrıca bu sure isimlerini Hz. Peygamber’in sıfatları olarak şiirsel bir ifadeye dönüştürmüştür³⁴⁰:
[Hafîf]

26 آمَنَ الْجِنُّ بِالنَّبِيِّ وَأَلْفُوا لِاسْتِمَاعِ الْمُرْمَلِ الْإِصْغَاءِ
27 سَوْفَ يَأْتِي مُدَثِّرٌ بِالْمَزَايَا وَتَمِيْزُ الْقِيَامَةِ الْإِيْتَاءِ
28 نَالَ هَذَا الْإِنْسَانُ كُلَّ كَمَالٍ نَشَرَتْ مُرْسَلَاتُهُ اللَّأْلَاءِ
29 نَبَأٌ جَاءَهُ عَظِيمٌ رَمَى الْأَعْدَ دَاءَ فِي النَّازِعَاتِ وَالْبَغْضَاءِ

³⁴⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 44.

30 عَبَسَ الْمُبْتَغِي الْعَمَى عَنْهُ لَمَّا كَوَّرَتْ شَمْسُ نُورِهِ إِطْفَاءً

31 رَفَعَ اللَّهُ ذِكْرَهُ فِي أَمِّ نَشْوَ رَحَّ وَأَعْلَى بِهِ مَكَانَ حِرَاءِ

26. Cinler Hz. Peygamber'e iman ettiler ve can kulağı ile dikkat kesilerek "Müzzemmil'i" (Hz. Peygamber'i) dinlediler.

27. (O Nebî) çeşitli meziyetlere **bürünmüş/Müddesir** bir şekilde gelecektir ve gelecek olan **kıyamette** her şeyi birbirinden ayıracaktır.

28. Bu (değerli) **İnsan** her türlü kemâle ulaşmıştır, onun elçileri/mesajları inci gibi her tarafa yayılmış(**Mürselât**) tır.

29. **Nâziâtta** (sûresinde) düşmanı taşıyan ve öfke içeren büyük bir **haber**(**Nebe'**) geldi O'na

30. Kendisinden talepte bulunan âmâdan yüz çevirip/**Abese** nurunun güneşi **dürüldüğünde/Tekvîr**,

31. "**Elem Neşrah**" (sûresinde) zikrini yükseltti ve **Hîrâ**'da makamını yüceltti.

Yukarıdaki beyitlerde dikkati çeken bir diğer hususta şudur: Her bir beyitte Kur'ân-ı Kerim'in tertip sırasıyla da uyumlu bir şekilde iki sûre ismi zikredilmiştir. Birinci beyitte "Cin" kelimesi *Cin sûresinden* iktibasla ilk olarak zikredildikten sonra *Müzzemmil*, sonraki beyitlerde sırasıyla *Müddessir-Kıyâme*, *İnsan-Mürselât*, *Nebe'-Nâziât*, *Abese-Tekvir* surelerinin isimlerinden sonra son beyitte de *İnşirâh* sûresinin ismi iktibâs edilmiştir.

Verilen örneklerde de görüleceği üzere şair ez-Zemzemî Kur'ân-ı Kerim'e olan vukûfiyetini şiirsel anlatımına da yansıtmış, yaptığı iktibaslarla başarılı bir şekilde anlatımı güçlendirmiştir. Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden yaptığı alıntılar kimi zaman bir kelime olurken kimi zamanda ibâre şeklinde olmuştur. Bazı örneklerde ise kafiye ve vezin uyumu gereği alıntı ibârelerde bazı değişiklikler yapmıştır.

2.3.4.2.2. Hadisten İktibâs

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî *Dîvân*'ının son bölümünü “el-Hâtime” olarak başlıklandırmış, bu bölümün hıtêmuḥû misk olduğunu ifade ederek nebevî hadislerden iktibasla oluşturduğu beyitler nazmetmiştir. Toplamda 5 ayrı hadis ile ilgili farklı bahirlerde nazmettiği beyitlere de 1. *Hadis* – 2. *Hadis* şeklinde başlıklandırmalar yapmıştır. Bahsi geçen beyitler şu şekildedir:

1. Hadis³⁴¹: [Meczû'r-Ramel]

أَطْلُبُ	الْعِلْمَ	وَنَافِسُ	فِي	مَعَانِيهِ	الْعَمِيضَةَ	1
فَلَقَدْ	جَاءَ	حَدِيثُ	مَا	رَوَى	رَأَوْ	نَقِيضَةَ
كُلُّ	مُسْلِمٍ	عَلَيْهِ	طَلَبُ	الْعِلْمِ	فَرِيضَةَ	3

1. İlim talep et ve esrarengiz/derin mânâları hususunda gayret / rağbet göster!

2. Râvînin rivayet ettiği bir hadis-i şerif şu şekilde gelmiştir ki:

3. İlim talep etmek her Müslümanın üzerine farzdır.

Üç beyitten oluşan bu şiirin son beyitinde şair, ilim talep etmenin her Müslüman için farz olduğunu ifade eden aşağıdaki hadisten iktibâs yapmıştır:

" طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ " *İlim talep etmek her Müslüman'a farzdır*"³⁴²

Görüldüğü üzere şair burada hadisten iktibâs yaparken şiirdeki vezin ve kâfiye uyumu açısından lafızların yerlerinde değişiklik yapmak gibi bir tasarrufta bulunmuştur.

2. Hadis³⁴³: [Vâfir]

³⁴¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 242-243.

³⁴² İbn Mâce, Mukaddime, 17.

³⁴³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 243.

- 1 تَمَسَّكَ بِالْحَيَاءِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ يَصُدُّ عَنِ الْهَوَىٰ إِلَّا الْحَيَاءُ
- 2 فَمِمَّا أَدْرَكَتُهُ النَّاسُ مِمَّا حَكَاهُ فِي الْقَدِيمِ الْأَنْبِيَاءِ
- 3 حَدِيثٌ جَاءَ مَعْنَاهُ إِذَا لَمْ تَكُنْ تَسْتَحِي فَافْعَلْ مَا تَشَاءُ

1. Hayâya sarıl, çünkü hayâdan başka hevayı (arzu ve istekleri) engelleyen bir şey yoktur.

2. Peygamberlerin, geçmiş (zamanlarda) anlattıklarından insanların anladığı (hakikatte) budur.

3. Gelen (şu) hadis-i şerif, manası şöyledir ki: “Şayet utanmıyorsan dilediğini yap”

Şair bu şiirinde İslâm ahlâkının özünün haya olduğunu ifade eden aşağıdaki hadis lafızlarından iktibâs yapmıştır:

“.إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ الْأُولَى: إِذَا لَمْ تَسْتَحِي فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ”

“İnsanlık, ilk günden beri bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettikleri bir söz bilir: Şayet utanmıyorsan, dilediğini yap!”³⁴⁴

3. Hadis³⁴⁵: [Hafîf]

- 1 لَا تَلْمَنِي إِذَا بَجَّاهَلْتُ لَمَّا أَصْبَحَ الْجُهْلُ فِي الْأَنَامِ كَثِيرًا
- 2 لَسْتُ مِمَّنْ بِالْجُهْلِ يَرْضَى، وَلَكِنْ قَدْ تُبِيحُ الضَّرُورَةُ الْمَحْظُورًا
- 3 هَكَذَا أَسْنَدَ الرَّوَاةُ إِلَيْنَا حَبْرًا فِي حَدِيثِهِمْ مَسْطُورًا

³⁴⁴ Buhârî, Edeb, 78.

³⁴⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 243.

1. İnsanlar arasında cehalet çok olduğunda (bu durumu) görmezden gelirse beni kınama!

2. Cahillikten memnun olanlardan değilim fakat zaruret sakınılması gereken bazı şeyleri mübah kılabilir.

3. Râvîler, yazılı olarak (rivayet ettikleri) hadislerinde haber olarak bizlere bu şekilde ulaştırdılar.

Şair ez-Zemzemî'nin "3. Hadis" ismiyle başlıklandırarak iktibâs yöntemiyle yazmış olduğu bu şiirinde alıntı yaptığı ikinci beyitte geçen ifade aslında bir hadis olmayıp fıkıh ve usûl eserlerinde sıkça zikredilen bir küllî kâidedir: "الضَّرُورَاتُ تُبَيِّحُ الْمَحْظُورَاتِ" "Zarûretler haramları mübah kılar"³⁴⁶

4. Hadis³⁴⁷: [Vâfir]

1	وَصَالِكَ جَنَّتِي وَنَعِيمِ جِسْمِي	وَقُرْبِكَ صِحَّتِي، وَجَفَاكَ سُقْمِي
2	عَلَامَ هَجْرَتِي هَجْرًا عَنِيفًا	بَلِيغًا زَائِدًا مِنْ عَيْرِ جُرْمِ
3	فَلَا وَصَلٍ، وَلَا مَكْدُوبٍ وَعَدٍ،	وَلَا رُؤْيَاكَ فِي طَيْفٍ مُلِمٍ
4	لَقَدْ أَفْرَطْتُ فِي ظُلْمِي، فَهَلَّا	حَفِظْتَ حَدِيثَ ظُلْمٍ دُونَ ظُلْمِ

1. Sana kavuşmak benim cennetim ve bedenimin mutluluğudur, sana yakın olmak benim sağlığım, senin cefâ çekmen ise benim hastalığımdır.

2. Herhangi bir suç(um) yokken neden beni böylesine aniden açık ve abartılı bir şekilde terkettin.

³⁴⁶ A. Haydar Efendi, *Duraru'l-Hukkâm fî Şerhi Mecelleti'l-Ahkâm*, çev. Fehmî el-Huseynî, Dâru 'Âlemi'l-Kutub-Cîl, Riyad, 2003, I,37.

³⁴⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 243.

3. Bağlantı(kavuşma) yok, verilen sözü yalanlayan bir durumda yok ve senin görüntün (şemâlin) zihinde belirmiyor. (etrafi çevrelenmiş durumda)

4. Ve bana zulümde oldukça aşırı gittin, (oysa) “zulmün bâzısı daha hafiftir hadisini”³⁴⁸ ezberleyip öğrenmemiş miydin?

5. Hadis³⁴⁹: [Basît]

1	لَطَالِبِ الْعِلْمِ فَضْلٌ لَيْسَ يُحْصِيهِ	ضَبْطٌ، وَذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ
2	كَرَامَةً تَضَعُ الْأَمْلاكَ أَجْبَحَةً	مِنْهَا لَهُ لَا رِتْصَا صُنْعُ يُعَانِيهِ
3	اللَّهُ سَهَّلَ لِلْجَنَّاتِ مَسْلَكَهُ	بِكُلِّ مَمْشَى لِكَسْبِ الْعِلْمِ يَمْشِيهِ
4	وَإِنَّ عَالِمَنَا مَنْ فِي السَّمَاءِ لَهُ	مُسْتَعْفِرٌ، وَكَذَا مَنْ فِي أَرَاضِيهِ
5	حَتَّى الْمُقِيمُ مِنَ الْحَيْتَانِ فِي الْجُجْجِ	لَمْ يَدْرِ مَنْ حَلَّ فِيهَا عَيْرٌ بَارِيهِ
6	وَفَضْلٌ هَذَا عَلَى الْعِبَادِ فَضْلٌ سَنَا	بَدْرِ السَّمَاءِ عَلَى زُهْرٍ تُوَازِيهِ
7	وَالْأَنْبِيَاءِ رِجَالُ الْعِلْمِ وَارِثَةٌ	لَهُمْ، وَمَا خَلَّفُوا مَا لَا نُسَمِّيهِ
8	وَإِنَّمَا وَرَثُوا عِلْمًا، فَآخِذُهُ	بِأَوْفَرِ الْحُظِّ قَدْ فَازَتْ أَمَانِيهِ
9	هَذَا هُوَ الْفَضْلُ حَقًّا، عَنْ مَشَائِحِنَا	عَنِ التَّفَقَاتِ عَنِ الْمُحْتَارِ نَرْوِيهِ
10	اللَّهُ يَجْعَلُنَا مِنْهُمْ، وَيَحْشُرُنَا	مَعَ الرَّعِيلِ الَّذِي أَحْبَابُهُمْ فِيهِ

³⁴⁸ “zulmün bâzısı daha hafiftir hadisi” olarak beyitte ifade edilen hadis-i şerif Buhârî’de bir bâb başlığıdır. (بابٌ ظَلَمٌ دُونَ ظَلَمٍ) En’âm sûresinin 82. ayeti “İmanlarına zulüm bulaştırmadan inananlar var ya, işte emniyet onlara aittir. (emniyet içindedirler) ve onlar hidayet üzeredirler.” geldiğinde Müslümanlar, zulümden uzak durmanın imkansız olduğunu düşünerek endişeye kapılmışlar; ve Hz. Peygamber âyeti şu şekilde açıklamıştır.: “Burada ifade edilen sizin anladığınız gibi değildir. Bu ayette, Lokmân(A.S.)’ın oğluna söylediği “Ey oğlum! Allah’a şirk koşma; çünkü O’na şirk koşmak muhakkak ki çok büyük bir zulümdür.” (Lokmân 31/13) anlamındaki âyette geçen zulüm kastedilmektedir.” (Buhârî, “Kitâbu’l-Îmân, 23).

³⁴⁹ ez-Zemzemî, Dîvân, s. 243-244.

1. İlim talebesinin hiçbir kontrolün/kaydın sayamayacağı bir meziyeti/fazileti vardır ve bu Allah'ın ona olan bir lütufudur.

2. Keramet olarak (bir ikrâm olarak) melekler, yaptığı bu işten memnuniyet duydukları için ilim tâlibine kanatlarını sererler.

3. Allah, ilim elde etmek için yürüdüğü her yol ile birlikte güzergâhını(istikâmetini) cennet bahçelerine (giden bir yol olarak) kolaylaştırır.

4. Şüphesiz göklerde bulunan (bütün canlılar) ve aynı zamanda yeryüzündekiler dahi onun için istiğfar ederler.

5. Hatta, yaratanından başka kimsenin oradaki durumlarını bilmediği denizlerin derinliklerindeki balıklar bile (ilim talebesi için istiğfar ederler).

6. Bunun (ilim talebesinin) diğer insanlara olan fazileti, gökyüzündeki dolunayın parlaklığının (dolunayın) benzeri olan bir çiçeğe olan fazileti(üstünlüğü) gibidir.

7. Peygamberler, (ilim talebelerinin) kendilerine ve (burada) isimlendirmedığımız (zikretmediğimiz) geride bıraktıkları şeylere vâris oldukları ilim insanlarıdır.

8. (O Peygamberler) sadece ilmi miras bırakmışlardır, o halde hedefleri gerçekleştiren büyük bir mutlulukla o (ilmi) alın!

9. İşte bu, bizim şeyhlerimizden(üstadlarımızdan), güvenilir kişilerden ve seçilmişlerden aktardığımız hakikî fazilettir.

10. Allah bizi onlardan eylesin ve bizi, haberleri orada olan(onlarla ilgili malumatların bıraktıkları o ilmin içerisinde olan) öncü nesille birlikte bir araya getirsin/onlarla haşr eylesin.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin bu bahiste son olarak nazmettiği ve diğerlerine nazaran daha uzun olan bu şiirini aşağıdaki hadisten iktibâs yapmıştır:

مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَبْتَغِي فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللَّهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا رِضًا
لِطَالِبِ الْعِلْمِ وَإِنَّ الْعَالَمَ لَيَسْتَعْفِرُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ حَتَّى الْحَيَاتَانُ فِي الْمَاءِ وَفَضْلُ
الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُورَثُوا دِينَارًا
وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَ بِهِ فَقَدْ أَخَذَ بِحِطِّ وَافِرٍ

*"Her kim ki ilim etmek arzusuyla bir yola koyulursa Allah da onu cennet yoluna koyar. Şüphesiz ki Melekler, yaptığı bu işten memnuniyet duydukları için ilim tâlibine kanatlarını gererler. Yerlerde ve gökte her kim varsa hatta suyun içindeki balık dâhi âlim için Allah'a istiğfar talebinde bulunurlar. İlim ehlinin ibadet ehline üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara üstünlüğüne benzer. Şüphesiz âlimler peygamberlerin mirasçılaridir. Peygamberler ne altın ne gümüş miras bırakırlar; onlar ancak ilim bırakırlar. Kim ki onu alırsa bol bir kazanç elde etmiştir."*³⁵⁰

Sonuç olarak, örneklerden de görüleceği üzere şair ez-Zemzemî'nin şiirlerinin büyük çoğunluğunun Peygamber, sahabe, âlimlerin medihleri ve dinî içerikli muhtevalar içermesi ve daha önceki bölümlerde de zikredildiği üzere "Haremeyn Âlimi", "Hicaz Müftüsü" gibi ünvanlarla önemli ilmî vazifelerde bulunmuş, Arap Dili ve Belagatının yanı sıra çok yönlü bir şekilde dînî ilimlere de vâkıf olması hasebiyle şiirlerinde Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şeriflerden iktibaslara çokça yer vermiştir. Yapmış olduğu bu iktibâslarda kimi zaman lafızların yerlerini ve kiplerini vezin ve kâfiyenin uyumu için değiştirmiştir. Kimi dil bilimcilere göre bu tasarruf iktibâs sanatı açısından uygun görülmesi de ayet ve hadislerden iktibâsla yazdığı şiirlerinde anlatımı güçlendirmeyi ve sözde akıcılığı sağlamıştır.

³⁵⁰ Tirmizî, İlim, 19.

2.3.4.3. Tazmîn

Bedî‘ sanatlarından biri olan tazmîn, şairin şiirine bir başka şairin şiirinden alıntı yapması ve söz konusu bu şiir meşhur bir şiir değilse şiirinde ona işaret etmesi şeklinde yapılan bir sanattır.³⁵¹

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde bazı meşhur şairlerden etkilendiği ve o şairlerin şiirlerinden alıntı yaparak tazmîn sanatını uyguladığı görülmektedir. ez-Zemzemî'nin tazmîn yaptığı şairlerden biri Abbâsî döneminin meşhur şairlerinden el-Mutenebbî'dir.(ö. 354/965) Şairin tazmîn yaptığı Mutenebbî'ye ait beyit şu şekildedir³⁵²: [Munserih]

إِذَا صَدِيقٌ نَكَرْتُ جَانِبَهُ لَمْ تُعِينِي فِي فِرَاقِهِ الْحَيْلُ
فِي سَعَةِ الْخَافِقِينَ مُضْطَرَبٌ وَفِي بِلَادٍ مِنْ أُخْتِهَا بَدَلُ

Bir arkadaştan nefret edersem ondan ayrılmanın bir yolunu bulmak benim için zor olmaz.

Doğu ile batının genişliğinde (sadece) bir gidiş geliş zorluğu (mesafe uzaklığı) vardır ve her belde birbirinin benzeri olduğu için diğerinin yerini tutabilir. (Yani bir beldede herhangi bir zorluk sıkıntı yaşarsam kendimi oraya mukayyed kılmam, Allah'ın arzı geniştir, bir başka beldeye gidebilirim.)³⁵³

el-Mutenebbî'nin bu beyti üzerine şair ez-Zemzemî yaklaşık olarak benzeri bir anlamı ifade ederek şu beyitleri dile getirmiştir³⁵⁴: [Munserih]

عَجِزْتُ عَنْ فِعْلِ مَنْ يَقُولُ إِذَا أَنْكَرْتُ خِلًّا لَمْ تُعِينِي الْحَيْلُ
فِي سَعَةِ الْخَافِقِينَ مُضْطَرَبٌ وَفِي بِلَادٍ مِنْ أُخْتِهَا بَدَلُ

³⁵¹ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 340; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, II, 539.

³⁵² el-Mutenebbî, *Dîvânu'l-Mutenebbî*, nşr. Dâru Beyrut, Beyrut, 1983, s. 135-136.

³⁵³ Abdurrahmân el-Berkûkî, *Şerhu Dîvâni'l-Mutenebbî*, nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1986, S. III, 327-328.

³⁵⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 92-93.

“Bir arkadaştan nefret edersem ondan ayrılmanın bir yolunu bulmak benim için zor olmaz”

Doğu ile batının genişliğinde (sadece) bir gidiş geliş zorluğu (mesafe uzaklığı) vardır ve her belde birbirinin benzeri olduğu için diğerinin yerini tutabilir. diyenin yaptığını yapmaktan aciz oldum (yapamadım).

Şair ez-Zemzemî örnekte de görüleceği üzere birinci beyitte el-Mutenebbî'nin beytinin bir bölümünü ve yaklaşık aynı anlamı ifade eden benzeri lafızlarla tazmîn yaparken, ikinci beyitte tamamiyle el-Mutenebbî'ye ait olan ifadeyi alıntı yapmıştır.

Şairin şiir ve üslûbundan etkilenerak tazmin yaptığı bir diğer şair ise Emevî dönemi, kadîm şiir geleneğini sürdüren, önemli hiciv şairlerinden biri addedilen³⁵⁵ Ferezdak'tır (ö.114/732). Şair ez-Zemzemî'nin tazmin yaptığı Ferezdak'a ait olan ve şair Ferezdak'ın Zeynelabidin Ali b. el-Hüseyin'i methettiği bir şiirindeki beyit şu şekildedir³⁵⁶: [Basît]

يُغْضِي حَيَاءً وَيُغْضِي مِنْ مَهَابَتِهِ فَمَا يُكَلِّمُ إِلَّا حِينَ يَيْتَسِمُ

Hayasından dolayı gözünü kısar(yöntünü çevirirdi) ve onun heybetinden dolayı da gözler kısılır(yönler çevrilirdi) ve (ancak) o tebessüm ettiğinde onunla konuşulurdu.

Şair Ferezdak'ın Zeynelabidin Ali b. el-Hüseyin'in toplum içerisindeki heybetini, mehâbetini anlatıp methettiği bu şiirinin öncesinde kendisinin de bizzat şahit olduğu şu hadise nakledilmektedir. Emevî Halifelerinden Hişâm b. Abdulmelik babası Halife Abdulmelik'in hilafeti zamanında hac yaptıktan sonra tavaf sonrası Haceru'l-Esved'i istilâm etmek ister, ancak izdihamdan dolayı başarılı olamaz ve kenara çekilip kendisi için hazırlanan bir kürsüye oturarak beraberinde bulunan Şam ehlinin ileri gelenlerinden bir grupla beraber insanları izlemeye başlar. Bu arada İmam Zeynelabidin Ali b. el-Huseyin gelerek tavafını yapar ve Haceru'l-Esved'e

³⁵⁵ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur*, Amelangs Verlag, Leipzig, 1909, s. 69-70; A. Ş. Ergin, “Ferazdak”, *DİA*, TDV yay., İstanbul, 1995, XII, 373.

³⁵⁶ Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib el-Ferezdak, *Dîvânu'l-Ferezdak*, thk. Ali Fâ'ûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 512.

yöneldiğinde insanlar istilâm yapabilmesi için kenara çekilirler. Şam ehlinden bir adam Zeynelabidin Ali b. el-Huseyin’i kastederek “bu adam kimdir? diye sorar, Hişâm b. Abdulmelik tanımadığını söyleyince bu hadiseye şahit olan Ferezdak “ben biliyorum” dedikten sonra Zeynelabidin Ali b. Huseyin’i methettiği söz konusu methiyesini kaleme alır.³⁵⁷

Şair ez-Zemzemî Hz. Peygamber’i methettiği bir şiirinde yukarıda verilen şair Ferezdak’a ait olan beyti, kendi şiirindeki vezin ve kafiye uyumunu da gözetmek amacıyla küçük bir form değişikliği ile aynı anlamı şu şekilde ifade etmiştir³⁵⁸: [Basîl]

يُغْضِي حَيَاءً وَيُغْضِي مِنْ مَهَابَتِهِ فَلَا يُكَلِّمُ إِلَّا إِنْ هُوَ ابْتَسَمَا

Hayasından dolayı gözünü kısar (yönünü çevirirdi) ve onun heybetinden dolayı da gözler kısılır (yönler çevrilirdi) ve (ancak) o tebessüm ettiğinde onunla konuşulurdu.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî’nin şiirlerinde bir diğer tazmîn örneği “Kostantiniye dönüşü esnasında dostlarını ve vatanını hatırlaması üzerine yazdığı” 16 beyitten oluşan şiirinin ilk beyitinde İmruülkays’ın muallakasından, meşhur قَفَا نَبِّكَ “durun ağlayalım” dizesinden bazı kelimeleri almak ve cümle içindeki dizilişlerini değiştirmek suretiyle yaptığı tazmindir³⁵⁹: [Hafîf]

1 قَفْ بِنَا فَالْغَرِيبِ إِفُّ الْغَرِيبِ نَبِّكَ مِنْ ذِكْرِ مَنْزِلٍ وَحَبِيبِ

1. (Şurada) duralım, yabancı (vatanından uzak kişi) yabancı ile daha iyi iletişim kurar, (ülfet/ünsiyet oluşur) sevgilinin ve yurdunun hatırasına ağlayalım.

³⁵⁷ Ferezdak, *Şerhu Dîvânî'l-Ferezdak*, nşr. İlyâ el-Hâvî, Dâru'l-Kutubi'l-Lubnânî, Beyrut, 1983, s. 353-354.

³⁵⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 95.

³⁵⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 230.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirinde geçen bir diğer tazmin örneği ise İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) şiirinde geçen ve daha sonra mesel olarak kullanımı da yaygınlaşan bir ifadeden yaptığı tazmîndir:³⁶⁰ [Basît]

مُصِيبَةٌ إِنْ تَكُنْ تَدْرِي، وَأَعْظَمُ مِنْ تِلْكَ الْمُصِيبَةِ إِنْ لَمْ تَدْرِ قَدْ دَهَمَا

Aniden gerçekleşen kötü bir durumu biliyor olman bilmemenden daha büyük bir musibettir. (Cehalet sebebiyle yanlış bir iş yapıyorsan bu bir musibettir, ancak bildiğin halde bu yanlış yapıyorsan bu daha büyük bir musibettir.)

Şairin yukarıdaki beyitte alıntı yaptığı ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin şiirinde geçen ifadenin aslı şu şekildedir:³⁶¹

فَإِنْ كُنْتَ لَا تَدْرِي فَتِلْكَ مُصِيبَةٌ وَإِنْ كُنْتَ تَدْرِي فَالْمُصِيبَةُ أَعْظَمُ

Bilmiyorsan (cehalet) o bir musibettir, fakat biliyorsan o daha büyük bir musibettir. (yani bildiğin halde yanlış yapıyorsan bu daha büyük bir musibettir.)

Şairin *Dîvân*'ındaki şiirlerinde görülen bir diğer üslûb özelliği ise Arap mesellerinden yaptığı alıntılardır. Arap mesellerinden yapılan bu alıntılarının her ne kadar Arap dili edebiyatçıları açısından tazmîn mi yoksa iktibas mı veya ayrı bir başlık altında mı değerlendirileceği tartışmalı bir konu olsa da, "hüsn-i tazmîn" başlığı altında mesel, vecize ve hikmetli söz gibi alıntıları da tazmin kapsamı içerisinde değerlendiren İbn Ebu'l-İsba'nın taksimini göz önünde bulundurarak bu başlık altında değerlendirmek uygun olacaktır.³⁶²

³⁶⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 94.

³⁶¹ Muhammed b. Sâlih el-'Useymin, *et-Ta'lik 'Alâ Mîmiyyeti İbn Kayyım*, Muessesetuş-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymin el-Hayriyye, Riyad, 2007, s. 9.

³⁶² İbn Ebu'l-İsba', *Tahrîru't-Taḥbîr fî Şinâ'ati's-Şi'ri ve'n-Neşri ve Beyâni İ'câzi'l-Kur'an*, nşr. ve thk. Hifnî M. Şeref, Kâhire, 1963, s. 140; İ. Durmuş, "Mesel", *DİA*, TDV yay., Ankara, 2004, XXIX, 294.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin Arap atasözlerinden iktibas yaptığı bir beyitinde, yapılan bir işten dolayı duyulan pişmanlığı mecâzî anlamda ifade eden bir mesel kullanmıştır ³⁶³: [Basîl]

فَوْتٌ خِطَّةٌ رُشِدٌ كُنْتُ مُدْرِكَهَا فَصِرْتُ تَقْرَعُ سِنًّا بَعْدَهَا نَدَمًا

Bildiğin halde (seni) doğruluğa ulaştıracak planı/programı kaçırdın ve böylece sonunda çok büyük pişmanlık duydun. (Yani: Diş ağrısı gibi pişmanlık sancısı hissettin.)

Şair ez-Zemzemî'nin yukarıdaki beyitte kullandığı mesel şu şekildedir. ³⁶⁴

هُوَ يَفْرَعُ سِنَّ نَادِمٍ

Yukarıdaki beyitte ve söz konusu meselde geçen *السن* ifadesi ile ilgili, Fîrûzâbâdî'ye ait el-Kâmûsu'l-Muḥîṭ isimli Arapça sözlüğe Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1025/1791) tarafından yazılan şerhin *فرع* maddesinde şu açıklama yapılmıştır:

مِنَ الْمَجَازِ: فَرَعٌ فُلَانٌ سِنَّهُ (إِذَا حَرَقَهُ نَدَمًا)

“Bir kimseyi pişmanlık yakıp tutuşturduğunda فَرَعٌ فُلَانٌ سِنَّهُ ifadesi mecâzî olarak kullanılır.” ³⁶⁵ (Yani pişmanlığın verdiği ağrı diş ağrısına benzetilmiştir.)

Sonuç olarak örneklerde de görüldüğü üzere şair ez-Zemzemî çok yoğun olmamakla birlikte tazmîn sanatını şiirlerine başarılı bir şekilde yansıtmış, üç farklı döneme ait meşhur şairlerin; Câhiliyye dönemi şairi İmruülkays, Emevî dönemi şairi Ferezdak ve Abbâsî dönemi şairi el-Mutenebbî'nin şiirlerinden tazmîn yapmıştır. Söz

³⁶³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 94.

³⁶⁴ el-Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, , thk. M. Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, 2007, II, 385.

³⁶⁵ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XXI, 534.

konusu tazminlerin bazısında tazmîn yaptığı şaire ait beyti tamamıyla alıntı yaparken bazı örneklerde ise kendi şiirine ait özgün üslûbunu korumak ve vezin-kafiye uyumunu gözetmek amacıyla küçük form değişiklikleri de yapmıştır.

2.3.4.4. Tıbâk

Sözlük manası, uymak, uygun olmak, uyum içinde olmak, bir cümlede iki şeyi toplamak anlamlarına gelen tıbâk, terim olarak zıt anlamlara gelen kelimelerin aynı cümle içinde kullanılmasıdır.³⁶⁶ Ayrıca kullanıldığı lafızlara göre “tıbâk-ı îcâb (olumlu tıbâk)” - “tıbâk-ı selbî (olumsuz tıbâk)” şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Birbiriyle zıt anlam içeren iki kelimeyi bir arada zikretmeye tıbâk-ı îcâb (olumlu tıbâk), aralarında cins birliği olan iki kelimeyi bir arada zikretmeye tıbâk-ı selbî (olumsuz tıbâk) ismi verilmiştir.³⁶⁷

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin, şiirlerinde yer yer tıbâk sanatını kullanmaktadır. Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere şair sadece tıbâk-ı icâbîyi kullanmayı tercih etmiştir.

Örneğin şair bir şiirinde (جَهْرَةً) ve (خَفَاءً) gizli-açık kelimelerini bir arada kullanarak tıbâk sanatını uygulamıştır³⁶⁸: [Hafîf]

حَيْرٍ مَنْ قَامَ فِي الْمَحَارِبِ يَتْلُوا سُورَةَ الْحَمْدِ جَهْرَةً وَ خَفَاءً

Mihraplarda namaza duran ve Hamd sûresini açıktan ve gizlice okuyanların en hayırlısı...

Şair, Hz. Peygamber'i methettiği bir şiirinin aşağıdaki beytinde (الليل) ve (النهار) gece - gündüz kelimelerini bir arada kullanmak suretiyle tıbâk sanatı örneği sergilemiştir³⁶⁹: [Hafîf]

يَوْمَ مِيْلَادِهِ وَكَيْلَةَ مَسْرًا هُ اَزْدَهَى اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ اَزْدَهَاءَ

³⁶⁶ İbn Raşîk, *el-'Umde*, II, 5; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 533.

³⁶⁷ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 303; el-Cârim ve Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdîha*, s. 281.

³⁶⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 37.

³⁶⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 38.

Doğum günü ve isrâ gecesi, gece ve gündüz parlak bir şekilde aydınlandı.

Şair, Abdullah İbn Abbâs'ı methettiği bir diğer şiirinde zıt anlamlara gelen (رجاء) ve (ياس) ümit – ümitsizlik kelimelerini bir beyitte kullanarak zıt manalar arasında olumlu tıbbâk uygulamıştır³⁷⁰: [Basît]

أَرِحْ فُؤَادَكَ مِنْ فِكْرٍ وَوَسْوَاسٍ وَلَا تَكُنْ مِنْ رَجَاءِ الْعَفْوِ فِي يَاسٍ

Kalbini düüñncelerden ve vesveselerden arındır ve affedilme ümidini yitirerek ümitsizliğe düşme!

Şair bir başka kasidesinde günahlarından duyduğu pişmanlığı ifade ederken (ظلمات) ve (الأضواء) karanlıklar – aydınlıklar kelimelerini zikrediyor³⁷¹: [Haffî]

ظُلُمَاتٌ تَرَاكَمَتْ فَوْقَ قَلْبِي فَمَحَا مِنْهُ رَيْنُهَا الْأَضْوَاءُ

Kalbimin üzerini kaplayan karanlıklar ve onun kiri aydınlıkları yok etti.

Şeyh Muhammed b. 'Irak'ı methettiği bir diğer şiirinde (حيًا) ve (ميتًا) diri – ölü kelimelerini bir arada zikrederek olumlu tıbbâk uygulamıştır³⁷²: [Basît]

لَهُ الْكَرَامَاتُ مِثْلُ الشَّمْسِ ظَاهِرَةٌ حَيًّا وَمَيِّتًا، وَتَكْرِيمٌ وَتَفْضِيلٌ

Onun güneş misali apaçık, hayatında ve ölümünde(nden sonra) kerâmetleri, saygınlığı ve faziletleri vardır.

Şair bir başka beyitte ise (فَوْقَ) ve (تَحْتَ) aşağı – yukarı kelimelerini bir arada kullanarak tıbbâk sanatından istifade etmiştir³⁷³ [Remel]

فَزَعَا مِنْ كُرْبٍ إِطْبَاقُهَا عَمَّهُ بِالْعَمِّ مِنْ فَوْقٍ وَتَحْتِ

³⁷⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 73.

³⁷¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 45.

³⁷² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 155.

³⁷³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 175.

Aşağıdan yukarıdan korku dolu acıların üst üste gelmesi onu gam ve keder ile kuşattı.

Sonuç olarak şair ez-Zemzemî duygu ve düşüncelerini dile getirirken zıt anlamlı kelimeler arasındaki ilişkinin anlatıma kattığı güzelliği ifade eden tıbâk sanatından başarılı bir şekilde bir istifade etmiştir.

2.3.4.5. Mübâlağa

Anlatıma güzellik ve akıcılık kazandıran edebî sanatlardan biri olan mübalağa, sözdeki tesiri artırmak amacıyla bir şeyi daha büyük veya daha küçük anlatma veya bir durumu gerçekleşmesi aklen imkansız ya da çok zor kabul edilebilecek bir biçimde anlatmaktır.³⁷⁴

Mübâlağa sanatı, yapılan mübalağanın durumuna göre “tebliğ”, “iğrak” ve “ğuluv” şeklinde üç kısma ayrılmaktadır. Bu ayrımında ölçü, yapılan mübalağanın aklen ve adeten kabul edilebilirlik durumudur. Şayet yapılan mübâlağa aklen kabul edilebilir olmakla birlikte âdeten mümkün olması oldukça zayıf bir ihtimal taşıyorsa “tebliğ”, aklen mümkün ancak âdeten imkansız ise “iğrak”, aklen imkansız ise “ğuluv” olarak isimlendirilerek alt başlıklara ayrılmıştır.³⁷⁵

Mübâlağa sanatı, Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde, bir medih şairi olması hasebiyle memdûhunu methederken sıklıkla başvurduğu sanatlardan biridir. Örneğin bir medih şiirinde dile getirdiği dizelerinde mübâlağa örneği görülmektedir³⁷⁶:
[Remel]

دُو الْكَرَامَاتِ الَّتِي أَضَوَّأُهَا قَالَتِ الشَّمْسُ هَا: لِي قَدْ بَهَّرَتِ

Işıklar (saçan) kerametler sahibi (kerametlerinin saçtığı ışıklar nedeniyle) güneş ona dedi ki: gözlerimi kamaştırdın.

³⁷⁴ el-‘Askerî, *es-Şina ‘ateyn*, s. 365; Kudâme b. Ca‘fer, *Nağdu ‘ş-Ş‘ir*, s. 146.

³⁷⁵ el-Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâğa el-Beyân ve’l-Me‘ânî ve’l-Bedî*, 3. b., Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 337-338.

³⁷⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 175.

Şair bu beyitte memdûhun kerâmetler sahibi bir kimse olduğunu ifade ederken kerametlerinin etrafı aydınlatan ışıklar saçtığını ve bu ışıltuların güneşin gözünü kamaştırdığını söyleyerek mübâlağa yapmıştır.

Şair ez-Zemzemî, Şeyh Ebû Bekir b. Hassân el-Mısrî'yi methettiği bir diğer şiirinde şu ifadeleri kullanmaktadır³⁷⁷: [Tavîl]

فَسَكَّنَ ذَاكَ الرِّيحَ عَنْهُ، وَكَفَّهُ
بِكَفِّهِ حَتَّى صَارَ قَاصِفُهُ وَإِنِّي

(Kendisinden yardım isteyen) bu rüzgarı dindirdi ve bu güçlü rüzgar dininceye kadar (adeta) avuçlarıyla onu engelledi.

Şair bu beyitte Şeyh Ebû Bekir b. Hassân el-Mısrî'yi methederken Şeyh'ten manevî anlamda yardım talebinde bulunan kimsenin halini kuvvetli bir rüzgara mâruz kalmış birinin haline benzetirken, memdûhun bu rüzgarı avuçlarıyla engellediğini ifade ederek mübâlağa sanatından istifade etmiştir.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî bir diğer medih şiirinde Şeyh Îsâ el-Hitâr'ı methederken aşağıdaki dizeleri dile getirmiştir³⁷⁸: [Vâfir]

رَمَادًا أَمْطَرُوا سُحُطًا، وَلَوْلَا
دُعَاكَ زُمُوا بِصَاعِقَةٍ وَنَارٍ

Şayet senin duan olmasaydı büyük bir gazapla kül yağdırılır, yıldırım ve ateş atılırdı.

Şair bu beyitlerde methettiği Şeyh Îsâ el-Hitâr'ın duasının önemini ve kıymetini ifade ederken mübâlağa sanatına başvurarak onun duası olmasaydı büyük bir gazapla kül yağdırılıp, yıldırım ve ateşe mâruz kalınacağı gibi oldukça mübâlağalı bir anlatımı tercih etmiştir.

³⁷⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 179.

³⁷⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 182.

Şair bir diğer medih şiirinde Şeyh Ali b. Eflah'ı methederken onun kerametlerinin güneşten daha bâriz, parlak ve net olduğunu söyleyerek mübâlağa sanatını uygulamıştır³⁷⁹: [Mutekârib]

إِمَامٌ جَلِيلٌ، كَرَامَاتُهُ مِنْ الشَّمْسِ أَضْوَأُ وَأَجَلَى وَأَوْضَحَ

(O) Muhterem bir imamdır, kerâmetleri güneşten daha parlak, daha net ve daha açıktır.

Sonuç olarak şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde bedî'î sanatlardan olan mübâlağayı verilen örneklerde, konu başlığı altında özetlenen mübâlağa derecelerinden “ğuluv” derecesinde kullanmayı tercih etmiştir. Şair bu sanatı kullanmak suretiyle şiirine ayrı bir etkileyicilik ve güzellik kattığı görülmektedir. Özellikle medih şiirlerinde methettiği kişinin vasıflarını anlatırken bu sanatın anlatıma kattığı güzelleştirici özelliği başarılı bir şekilde üslûbuna yansıtmıştır.

2.3.4.6. Tasrî'

Tasrî' kelimesi sözlükte, “kapı kanadı, “kapıyı iki kanatlı yapmak” anlamlarına gelirken bir belağat terimi olarak ise bir beytin her iki mısrasının kafiyeli yapılmasına denilmektedir. Nesirdeki karşılığı seci olan şiirdeki tasrî' sanatı, ilk beyitinde her iki şatırının kafiyeli olması ile söylenen sözün ilk anda şiir olduğunun anlaşılması açısından önem arz eden bir sanattır. Belağat kitaplarında farklı taksimatlar olmakla birlikte ortak görüşe göre tasrî' “kâmil tasrî'” ve “nâkıs tasrî'” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kâmil tasrî', beyitteki her iki mısranın kafiyeli olmasının yanısıra her iki şatırın müstakil birer cümle olmasıdır, Nâkıs tasrî' ise birinci şatırın anlamının ikinci şatra mana olarak bağlı olup tek başına bir cümle olarak anlam ifade etmemesidir.³⁸⁰

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî İbnu'l-'Arabî'yi methettiği şiirinin mukaddimesinde, ilk beyitte tasrî' sanatını şu şekilde uygulamıştır³⁸¹: [Remel]

³⁷⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 183.

³⁸⁰ Halim Öznurhan, “Tasrî'”, *DİA*, TDV yay., İstanbul, 2011, XL, 130-131; A. Maflûb, *Mu'cemu'l-Muştalahât*, II, 244-246; el-'Askerî, *es-Şina'ateyn*, s. 375.

³⁸¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 151.

1 أَيُّهَا الرِّائِحُ نَحْوُ الصَّالِحِيَّةِ يَا أَبِي أَنْتَ، تَحْمَلُ لِي نَحْيَةَ

1. Ey Sâlihiyye'ye doğru esen rüzgar! Babam sana feda olsun, benim için bir tâzîm(selâm) götür!

Şair ez-Zemzemî bu şiirinde, tasrî' sanatının genellikle şiirin ilk beytinde uygulanışı ile ilgili geleneksel anlayışa uygun bir şekilde hareket etmiş, ilk şatırın son kelimesi الصَّالِحِيَّةِ ile ikinci şatırın son kelimesi نَحْيَةَ arasında tasrî' sanatını oluşturarak okuyucuya mensûr değil manzum bir söz söylediğini hissettirmiştir.

Abdulaziz ez-Zemzemî, Şeyh Muhammed b. 'Irâk'ı methettiği kasidesinin ilk beytine de kâmil tasrî' örneği ile başlamıştır³⁸²: [Basîl]

1 قَلْبٌ أَسِيرٌ هَوَىٰ بِالذَّنْبِ مَكْبُولٌ، يَنْوِي الْمَتَابَ وَعَقْدُ الْعَزْمِ مَحْلُولٌ

1. Günahla çevrelenmiş aşkın tutsağı bir kalp, kararlılıkla çözüme azmetmiş bir halde tevbeye niyet etmektedir.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin Mekke'de bulunan Mu'allâ mezarlığında Safevîoğullarının ileri gelenlerinin kabirlerini ziyareti esnasında oluşturduğunu belirttiği iki beyitten oluşan nutfesinde de tasrî' örneğini görmek mümkündür³⁸³: [Kâmil]

1 عَطْفًا عَلَيْنَا يَا بَنِي الصَّفْوِي، وَصَمِيمَ ذَاكَ الْعَنْصُرِ النَّبْوِي

2 إِنِّي لِأَرْجُو أَنْ أُعَانَ بِكُمْ فِي هَمِّي الْيَوْمِي وَالسَّنْوِي

1. Ey Benî Safevî! Bize ve Peygamberlik menbaının kalbi olan (Mekke'ye) merhamet eyle!

³⁸² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 155.

³⁸³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 169.

2. *Gün boyu ve sene boyunca yaşadığım sıkıntılarında sizlerden destek olunacağımı ümit ediyorum.*

Yemen’de kabri bulunan sâlihâ bir kadını methettiği 21 beyitlik şiirinin ilk beyti şu şekildedir³⁸⁴: [Kâmil]

1 أَمْرٌ أَهَمَّ وَزَادَ فِي أَكْدَارِي، وَبَدَّجِنَهَا عُشِّي عَلَى أَفْكَارِي

1. *Fikirlerimin üzerini kaplamış karanlığıyla kederlerimde artış gösteren ve hüznün veren bir iş,*

Şairin bu beyitinde, ilk şatırın son kelimesi أَكْدَارِي ve ikinci şatırın son kelimesi أَفْكَارِي arasındaki kafiye uyumu ile tasrî sanatını uyguladığı görülmektedir.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî’nin ilmin ve ilim talebesinin meziyetlerini ve önemini ifade etmek üzere konu ile ilgili hadis-i şeriften iktibasla oluşturduğu şiirinin ilk beytinde tasrî örneğini görmek mümkündür³⁸⁵: [Basî]

1 لَطَالِبِ الْعِلْمِ فَضْلٌ لَيْسَ يُخْصِيهِ ضَبْطٌ، وَذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ

1. *İlim talebesinin hiçbir kontrolün/kaydın sayamayacağı bir meziyeti/fazileti vardır ve bu Allah’ın ona verdiği bir lütfudur.*

Şair bu beyitte de ilk şatırın son kelimesi يُخْصِيهِ ile ikinci şatırın son kelimesi يُؤْتِيهِ arasında kafiye uyumu oluşturarak şiirine musarra‘ bir beyitle başlamıştır.

Şairin tasrî örneği içeren bir başka beyti şu şekildedir³⁸⁶:

[Meczû’l-Vâfir]

³⁸⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 186.

³⁸⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 243.

³⁸⁶ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 229.

أَدَامَ اللهُ حُرْمَتَهُ عَلَيْهِ، وَزَادَهُ أَمْنَهُ

Onun(Hicazın) hürmetini/dokunulmazlığını daim kılsın ve güvenliğini artırsın!

Şair ez-Zemzemî'nin ihvâniyyât türünde yazdığı bir diğer şiirinin mukaddimesine musarra‘ bir beyitle başladığı tasrî‘ sanatı örneği şu şekildedir³⁸⁷:
[Basît]

1 عَبْدٌ عَلَى الْبَابِ أَلْفَى نَفْسَهُ وَ رَمَى بِهَا عَلَى بَابِكَ الْعَالِي، عَلَا وَسَمَا

1. Kapıdaki bir kul kendini arzetti ve kendi nefisini senin yüce kapına sundu (böylece) yüceldi ve yükseldi.

Sonuç olarak, şair Abdulaziz ez-Zemzemî şiirlerinde vezin güzelliği esaslarından kabul edilen tasrî‘ sanatından çok yoğun olmamakla birlikte istifade etmiştir. Bazı istisnaları olmakla birlikte genel kabule ve uygulamaya uygun olarak şair şiirlerinin ilk beyitlerinde tasrî‘ örneklerini sergilemiştir. Çok yoğun olarak kullanmaması ile ilgili olarak “tasrîin fazla kullanılmasını zorlama ve tekellüf olarak” değerlendiren belâğat alimlerinin görüşlerini benimsediği sonucunu çıkarmak mümkündür.

2.3.4.7. Murâ‘âtu’n-Nazîr

Aynı konu etrafında benzer kelimeleri bir arada zikretme anlamına gelen murâ‘âtu’n-nazîr sanatı, bedî‘ ilminde manayı güzelleştiren sanatlardan olup şairin kelime zenginliğine ve kelimeleri kullanım gücüne işaret eder.³⁸⁸

Şair Abdullah ez-Zemzemî'nin şiirlerinde murâ‘âtu’n-nazîr sanatına dair örnekleri görmek mümkündür. Örneğin Hz. Peygamber’i methettiği bir şiirinde Hz.

³⁸⁷ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 215.

³⁸⁸ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 304; Maţlûb, *Mu‘cemu'l-Muştalahât*, III, 243.

مقاماً - طَيْبَةً -) Peygamber ile özdeşleşmiş, onu hatırlatan mekan ve yer isimlerini (

المُصَلَّى) bir arada kullanarak murâ'âtu'n-nazîr sanatı yapmıştır³⁸⁹: [Hafîf]

طِبُّ مُقَامًا فِي طَيْبَةٍ وَالْمُصَلَّى بِالَّذِي أُمَّ فِي السَّمَاءِ الْأَنْبِيَاءِ

Taybe'de (Medine'de) ve Peygamberler katında imâmet yapan (Peygamber'in) namazgâhında makamını arındır.

Şair aşağıdaki beyitinde birbiri ile aynı manaya gelen iki kelimeyi bir arada zikrederek (صِهْرٍ - عَاصِبٍ) murâ'âtu'n-nazîr sanatını kullanmıştır³⁹⁰: [Hafîf]

خَيْرِ صِهْرٍ وَعَاصِبٍ، زَوْجَتُهُ خَيْرَةَ اللَّهِ بِنْتِكَ الرَّهْرَاءِ

Akrabalık ve sıhriyyet bağı olanların en hayırlısı, Allah'ın hayırlularından kızın Zehrâ'nın kendisiyle evlilik yaptığı (Hz. Ali'nin üzerine olsun salât ve selam).

Şair bir diğer beyitinde ise birbiriyle ilgili ve birbirine yakın anlamlara sahip kelimeleri (طَوْدٌ - مُنِيفًا - شَائِحًا) bir arada kullanarak murâ'âtu'n-nazîr sanatı yapmıştır³⁹¹: [Basîf]

وَحَازَ مَا حَازَ مِنْ آدَابِهِ، فَعَدَا فِي الْعِلْمِ طَوْدًا مُنِيفًا شَائِحًا رَاسِي

Sahip olduklarına edebiyetle sahip oldu, ilimde yüce, azametli, başı yüksek bir dağ oldu.

³⁸⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 37.

³⁹⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 52.

³⁹¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 74

Aşağıdaki Fudayl b. İyâz'ı methettiği şiirinin beyitlerinde ise şair ez-Zemzemî, (الصُّلَحَاءُ - الْعُلَمَاءُ) kelimelerini bir beyitte, (الْمُرُوءَةُ - الْمَكَارِمُ) kelimelerini bir diğer beyitte birlikte kullanarak murâ'âtu'n-nazîr sanatını uygulamıştır.³⁹²: [Kâmil]

يَا حَوْطَةً فِيهَا الْفُضَيْلُ وَفَنِيَّةٌ زُهْرٌ مِنْ الصُّلَحَاءِ وَالْعُلَمَاءِ
تَأْتِي الْمُرُوءَةُ وَالْمَكَارِمُ أَنِّي أَرِدُ الْبُحُورَ وَلَا أَبُلُّ صَدَائِي

Ey içerisinde Fudayl b. İyâz'ın, salihlerden ve alimlerden çiçek açmış nice yiğitlerin bulunduğu mezarlığı kuşatan duvar!

İnsani erdemler ve ahlâkî değerler, benim denizlere ulaşmış olmama rağmen susuzluğumu gidermememi kabul etmiyor.

Şair ez-Zemzemî bir diğer beyitinde ise birbiri ile ilgisi olup Kur'an-ı Kerim'de aynı sûrede peşpeşe zikredilerek üzerlerine yemin edilen iki önemli beldeyi birlikte zikretmek suretiyle murâ'âtu'n-nazîr sanatı yapmıştır³⁹³: [Hafîf]

فَسَمَّا بِاحْتِرَامِ تِلْكَ الْمَعَالِي، وَالْبِلَادِ الْأَمِينِ مَعَ طُورِ سِينَا

Şu yücelikler ve Tûr-i Sînâ ile birlikte Emin Belde'nin hürmetine yemin olsun ki!

Aşağıdaki beyitte ise (الضَّيِّقِ) ve (اضْطِرَابِ) kelimeleri arasında murâ'âtu'n-nazîr sanatı vardır³⁹⁴: [Vâfir]

وَقَفْتُ بِبَابِ ثُرْبَتِهِ وَقَلْبِي مِنْ الضَّيِّقِ الْمُلَازِمِ فِي اضْطِرَابِ

Kalbim ızdırab içinde daralmış bir halde türbesinin kapısında durdum.

³⁹² ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 168.

³⁹³ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 153.

³⁹⁴ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 169.

Şairin bir başka medih şiirinde, Şeyh Ebu'l-Ğayş b. Cemil'i methederken dile getirdiği şu beyitte seçmiş olduğu kelimeler (الأَفُول) - (إِشْرَاق) - (الْكَوْن) - (شَمْس) arasında da murâ'âtu'n-nazîr sanatı göze çarpmaktadır³⁹⁵: [Hafîf]

أَيُّ شَمْسٍ تَلَأَلَأَ الْكَوْنُ مِنْهَا عِنْدَ إِشْرَاقِهَا، وَبَعْدَ الْأَفُولِ؟

Doğuşu esnasında ve battıktan sonra kendisiyle kâinatın aydınlandığı hangi güneş?

Yukarıda örnek olarak verilen beyitler ışığında bir değerlendirme yapıldığında şairin, bedî' ilminin manevî güzelleştirici sanatlarından olan murâ'âtu'n-nazîri şiirlerinde sıklıkla ve başarılı bir şekilde kullandığı görülmektedir.

2.3.4.8. Reddu'l-'Acuz 'ale's-Şadr

Acuz kelimesi bir şiirde beyitin ikinci şatırına veya cümlelerin sonuna, "şadr" ise beyitin ilk şatırına verilen iki belağat terimidir.³⁹⁶ Bedî' ilminin lafzı güzelleştiren sanatlarından olan reddü'l-'acuz ale's-şadr, söz ve anlamı aynı veya sözleri aynı anlamları farklı veya kelime kökeni olarak aynı kökten türeyen kelimelerin birini cümlelerin başında diğerini de cümle sonunda zikrederek yapılan bir belağat sanatıdır.³⁹⁷

Abdulaziz ez-Zemzemî, şiirlerinde reddü'l-'acuz ale's-şadr sanatını nadiren uygulamıştır. Tespit edebildiğimiz bazı örnekler şu şekildedir. Örneğin şairin aşağıdaki beyitinde ilk kelime (سَمَا) ve ikinci şatırın son kelimesi (السَّمَاء) seçilerek benzer kelimeler ile bu sanatın kullanıldığı görülmektedir³⁹⁸: [Hafîf]

وَسَمَا الْقَدْرُ مِنْهُمَا بِفَحَارٍ طَبَّقَ الْأَرْضَ سُودًّا وَالسَّمَاءَ

³⁹⁵ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 174.

³⁹⁶ İ. Durmuş, "Reddü'l-'Acüz ale's-Şadr", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 521.

³⁹⁷ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belağa*, s. 333.

³⁹⁸ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 38.

Bu iki hadiseden (sonra) yeryüzüne ve gökyüzüne uygulanan (kurallar sebebiyle) kadri kıymeti övgüyle yüceldi.

Şair, Hz. Peygamber'in vasıflarını methettiği bir şiirinde aşağıdaki beyitte mısraların son kelimelerini benzer anlam ve telaffuzu yakın kelimeleri (اجْتَبَا) – (اجْتَبَاءُ) seçerek bu sanatı kullanmıştır³⁹⁹: [Hafîf]

وَاصْطَفَاهُمْ لِأَجْلِهِ وَاجْتَبَاهُمْ
فَعَدَّوْا سَادَةً بِهِ نُجَبَاءُ

Bu nedenle onları seçti ve tertemiz yaptı, böylece O'nun sayesinde güzide önderler oldular.

Bir başka medih şiirinde şair, beytin ilk şatırının son kelimesi olarak kullandığı (نَوَّلَ) fiilinin masdarını (تَنْوِيلٌ) ikinci şatırın sonunda kullanarak reddu'l-'acuz ale's-sadr uygulamıştır⁴⁰⁰: [Basîf]

أَجَازَنِي بَعْدَ إِنْشَادِي ، وَنَوَّلَنِي ،
نِعْمَ الْمُجِيزُ ، وَحَسْبِي مِنْهُ تَنْوِيلٌ

Şiirimi okuduktan sonra bana icâzet verdi ve beni ödüllendirdi, o ne güzel icâzet! Ondan gelen bu lütuf bana yeter.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirlerinde geçen bir başka reddu'l-'acuz ale's-sadr sanatı uygulaması aşağıdaki beyittir⁴⁰¹: [Meczûu'l-Vâfir]

رُبُوعٌ هُنَّ لِي سَكَنٌ
وَهَلْ يَنْسَى الْفَتَى سَكَنَةً؟

İşte bu mekanlar benim için meskendir (ikamet ettiğim bir yerdir) ve genç/yiğit ikamet ettiği meskenini unutmuyor mu?

³⁹⁹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 41.

⁴⁰⁰ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 155.

⁴⁰¹ ez-Zemzemî, *Dîvân*, s. 233.

Şair bu dizelerinde her iki şatırın sonunda aynı kelimeyi (سڭن) kullanarak bu sanatı kullanmıştır.

Sonuç olarak, şair ez-Zemzemî çok yoğun olmamakla birlikte söze güzellik katan bu sanatı örneklerde de görüldüğü üzere başarılı bir şekilde uygulamış ve söz konusu sanatın şiire kattığı ritim ve ahenkten istifade etmiştir.

SONUÇ

Edebî sanatlar açısından sözün gücünü ve anlamını en fazla yansıtan edebî yazı türü olan şiir aynı zamanda içerisinde bulunduğu topluma bir düşünceyi anlatma ve duyguları hissettirme gayesini barındırır. Toplumsal hayatta görülen gerek dînî-ilmî, gerekse sosyo-kültürel gelişmeler zamanla edebî eserleri de etkilemiştir. Şiirin edebî bir değer ifade etmesinin yanısıra, şairin yaşadığı döneme ışık tutması bakımından tarihî ve sosyolojik bir değeri de bulunmaktadır.

“Abdulaziz ez-Zemzemî ve Dîvânı” olarak belirlenen tez çalışmasına konu olan Abdulaziz ez-Zemzemî Hicaz bölgesinde X/XVI. yüzyılda, Osmanlı hakimiyetinin başladığı ilk yıllarda yaşamış şairlerden biridir. Şair ez-Zemzemî Mekke’de 900/1495 yılında doğmuştur. Nesebi açısından aslen Şirazlı olup Mekke’ye yerleşen bir aileye mensup olan şair, nesiller boyunca aile olarak zemzem kuyusu hizmetlerinde bulunmaları sebebiyle aile “ez-Zemzemî” künyesiyle meşhur olmuştur. Şair ez-Zemzemî’nin dünyaya geldiği tarihte Hicaz bölgesi Memluk Devleti idaresindeyken, gelişen sosyal ve siyasal olaylar neticesinde Hicaz bölgesi tamamıyla ve sulh yoluyla Osmanlı Devleti’nin idaresine geçmiştir.

İlim tahsilini Mekke’de önde gelen âlimlerin yanında tamamlayan şair ez-Zemzemî Arap Dili ve özellikle Arap şiirinde tebârüz etmiş olmasının yanısıra fıkıh, tefsir, hadis sahalarında da rüşdünü ispatlamış bir âlimdir. Abdulazîz ez-Zemzemî’nin iyi bir zekâyâ ve kuvvetli bir hafızaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çok seyahat etmiş, farklı coğrafyalar görerek, bu bölgelerde bulunan seçkin ilim adamlarının ders halkalarına katılmıştır.

İlmî ve edebî şahsiyeti ile şöhret bulan ez-Zemzemî, eğitimini tamamlamasının ardından müderris olarak görevlendirilerek, Haremeyn âlimi, Mekke Müftüsü ve Hicaz Müftüsü ünvanlarıyla da görevlerde bulunmuştur.

Şair ez-Zemzemî’nin geride bıraktığı eserler özellikle Arap dili ve belagatının yanı sıra çok yönlü ilmî bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. Şairin *Dîvân*’ı dışında, recez bahri ile nazmedilmiş, 158 beyitten, altı ana başlık ve bir hâtimedden

oluşan, tefsir ilmi ile ilgili yazılmış *Manzûmetun fi't-Tefsîr* adında manzûm bir eseri vardır.

Bu çalışmada Abdulazîz ez-Zemzemî'nin toplamda 3869 beyitten oluşan 92 şiiri incelenmiştir.

Şairin şiirleri muhteva açısından çoğunlukla medih konulu şiirlerden oluşmaktadır. *Dîvân*'ın 70 şiiri ve 3296 beyiti medih konuludur. Bu da yüzdelik olarak % 85'e tekabül etmektedir. Şair ez-Zemzemî başta Hz. Peygamber'i; Hz. Hatice, Abdullah b. Abbâs gibi sahabileri; ehl-i beyti, döneminde yaşamış tasavvuf önderlerini, alimleri methetmiştir. Şair Hicaz bölgesine olan aidiyetini, kutsal bölgelere olan sevgi ve iştihakını, Hz. Peygamber'e olan sevgi ve muhabbetini methiye türünde yazmış olduğu kasidelerinde sıklıkla dile getirmektedir. Şair ez-Zemzemî'nin çoğunlukla medih şiirleri yazmasının amacı, bu medihlerin günahlarının affına vesile olacağına dair inancıdır. Bu nedenle şiirlerinde sıklıkla günahlarının çokluğunu, ağırlığını dile getirmekte ve Hz. Peygamber'in şefaatine nâil olmak maksadıyla şefaatinin ümit ettiği samimi ifadeler kullanmaktadır. Abdulaziz ez-Zemzemî'nin dini kimliğinin ön planda olması şiirlerine de yansımıştır. Şairin şiirlerinde gerek kendisinden önceki gerekse yaşadığı dönemdeki medih şiirlerinin özelliklerini görmek mümkündür. Zaman zaman, medih şiirinin tabiatında da mevcut olan mübâlağalı anlatımları tercih etmekle birlikte dil açısından yalın ifadeler kullanmıştır.

Medih konulu şiirlerin yanı sıra ihvâniyyât, yaşadığı ve ziyaret ettiği yerler hakkındaki bilgi ve tasvirleri, gurbet şiirleri konularında da şiirler yazmış, Kur'an-ı Kerim'den ve hadis-i şeriflerden iktibasla anlatıma güzellik katmıştır.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ında en kısası 2 beyitten, en uzun şiiri 369 beyitlik 92 şiirinde yetim haricinde nutfe, mukatta'a ve kaside gibi nazım türlerinin her bir örneği mevcuttur.

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ındaki şiirleri uzunlukları açısından tasnif edildiğinde tek beyitten müteşekkil yetim türünde şiirin bulunmadığı, bunun dışında nutfe ve mukatta'a türünde yazılmış şiirlerin oldukça az olduğu, en fazla kasîde türünde şiir nazmettiği sonucu göze çarpmaktadır.

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ındaki en uzun kasîdesi İmam Şerafüddîn'in Hz. Peygamber'i methetmek üzere nazmettiği kasîdesine tahmiş türünde yazdığı, Hz. Peygamber'i medih, Allah'a yalvarma, niyazda bulunma ve dua konularını içeren 599 beyitlik kasîdesidir. Uzunluk bakımından ikinci sırada yer alan bir diğer kasîdesi ise Hz. Peygamber'i methetmek üzere yazdığı *Dîvân*'ın ilk şiiri olan 369 beyitlik kasîdesidir.

Bunlara ilaveten 100 beyitin üzerinde beş şiirin daha olduğu göz önünde bulundurulduğunda şairin tamamiyle aynı vezin ve kâfiye ile uzun kasideler söyleyebilecek bilgi ve beceriye sahip olduğu, kaside formunda çok sayıda şiir yazdığı ve bu şiirlerini yaşadığı dönemin kaside anlayışına uygun olarak meydana getirdiği anlaşılmaktadır.

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin kasidelerindeki maṭla' beyitlerinin genel olarak klasik Arap şiirindeki özellikleri taşıdığı görülmekle birlikte bu özelliklerin dışına çıktığı örnekler de mevcuttur. Örneğin genelde maṭla', tek beyitten oluşurken iki beyitlik maṭla' tercihinde bulunmuş, tabiat öğelerinden de istifade ederek başladığı beyitlerinde şiirin ana muhtevası hakkında bilgiler sunarak adeta muhataba konuyu hissettiren bir giriş yapmıştır. Aynı zamanda şairin maṭla' beyitlerinde muhatabın dikkatini çekmek üzere istifhâm üslubunu da kullandığı görülmektedir. Şair maṭla' beyitlerindeki kullanımlarında özgün ifadeler kullanmış, Arap dili gramer kurallarına uymuş ve muhatapların dikkatini çekmeyi başarabilecek örnekler sergilemiştir. Bununla birlikte şair, klasik Arap şiirindeki maṭla' beytinde bulunması gereken kuralları zaman zaman dikkate almamış, bazı edebiyat eleştirmenleri tarafından zayıflık olarak kabul edilebilen soru, nida gibi kullanımlarda bulunmuştur.

Şair ez-Zemzemî şiirlerinin mukaddime bölümünde atlâl'e yer vermiş, bir şiirinde İmruu'l-Ḳays'ın meşhur muallakasında atlâl örneği olarak şöhret bulmuş ifadesine benzer bir Atlâl örneği kullanarak bu konudaki vukufiyetini ortaya koymuştur. Ancak çoğunlukla şiirlerinde, sevgili kavramı ile Hz. Peygamber'i kastettiği için atlâl öğelerinin de ona göre şekillendiği görülmektedir. Burada bir diğer önemli husus ise şairin yaşadığı coğrafyayı tüm öğeleriyle şiirine yansıtmayı başarmış olmasıdır. Ayrıca mukaddime bölümlerinde tabiat unsurlarından yararlanmış, tabiat

öğelerinin ruh hali üzerinde oluşturduğu durumları başarılı bir şekilde tasvir ederek mukaddime bölümlerini Allah'a yalvarma ve dua anlamlarını barındıran beyitlerle de zenginleştirmiştir.

Şair Abdulaziz ez-Zemzemî tehalluş sanatında başarılı örnekler sergilemektedir. Şiirin bölümleri arasındaki geçişleri ve ana konuya girişi ahenkli bir şekilde gerçekleştirmekte ve bu geçişlerde asıl konuyu oluşturan metnin anahtar kelimeleri diyebileceğimiz dinî içerikli kelimeleri, kavramları ve yer isimlerini ustalıkla seçerek uyum içerisinde kullanmıştır.

Abdullaziz ez-Zemzemî kasidelerin hâtime bölümlerinde de genellikle muhtevaya uygun olarak salât, selam, dua, şefaât isteği belirten ifadeler kullanmıştır. Hâtime bölümlerinin bazı kasidelerinde çok uzun olduğu görülmekle birlikte bazı kasidelerin hâtime bölümleri ise birkaç beyitten oluşmaktadır.

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin şiirleri vezin ve kafiye açısından değerlendirildiğinde; klasik dönem şiirinde olduğu gibi aruz veznini kullandığı, 15 farklı bahirde şiirlerini yazdığı görülmüştür. Bunlar; basît, kâmil, hafif, tavîl, vâfir, remel, meczûü'l-mutekârib, recez, mutekârib, seri', meczûü'l-vâfir, meczûü'l-kâmil, meczûü'r-remel, medîd ve munserih'dir. Abdulaziz ez-Zemzemî farklı bahirlerde şiir söyleme yeteneğine sahip ve aruz veznine vâkıf bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca dikkati çeken bir diğer özellik ise şairin şiirlerinde basît, hafif, kâmil, vâfir, tavîl gibi uzun vezin ölçüleri içeren bahirleri, duygu ve düşüncelerini muhataba en uygun şekilde aktarma gayesiyle daha fazla tercih etmesidir.

Abdulaziz ez-Zemzemî'nin kafiye harfi olarak en çok kullandığı harfler hê, mîm, lâm, hemze, râ, dâl, kâf, nûn ve bâ harfleridir. Kafiye harfi olarak daha az kullandıkları ise fâ, zây, tê ve sîn harfleridir. Diğer taraftan peltek olmaları ve telaffuz zorlukları nedeniyle sê, hâ, tâ, ğayn, zâl, ve zâ harfleri harfu'r-reviy olarak tercih edilmemiştir.

Şairin kafiye harfi tercihi hê harfi dışında büyük ölçüde Arap şiir geleneğindeki genel eğilim ile uyum içinde olduğu söylenebilir. Hê harfini de kafiye harfi olarak tercih etmiş olması, kafiye sisteminde geleneğe önem vermesinin yanı sıra

yeni tarz ve anlayışlara açık olduğu ve farklı tarzlarda da şiirler yazabilecek kabiliyette olduğunu göstermektedir.

Cümle yapıları açısından değerlendirildiğinde Abdulaziz ez-Zemzemî'nin *Divân*'ında haberi cümlelerin oldukça çok sayıda yer aldığı göze çarpmaktadır. Bununla birlikte emir, nehiy, nidâ, istifham, te'accub bildiren inşâ cümle örneklerini de kullanmıştır.

Abdulaziz ez-Zemzemî şiirlerinde çok yoğun olmamakla birlikte zaman zaman bir anlatım yöntemi olarak muhâvere yöntemine başvurmuş, kimi zaman kendisi muhatabı ile diyalog kurarken kimi zaman da güneşi konuşurma örneğinde olduğu gibi tabiat öğelerini konuşturarak söz konusu üslûptan başarılı bir şekilde istifade etmiştir. Üslûp güzelliğinin önemli bir unsuru olan tahkiyenin şair ez-Zemzemî tarafından ustalıkla şiirlerine yansıtıldığını söyleyebiliriz. Bu anlatım yöntemiyle şair, duygu ve düşüncelerini hikaye üslûbu ile aktararak anlatımda canlılığı sağlamış, çeşitli anlatım yöntemlerinden istifade ederek anlatımda tekdüzelikten kurtulmayı başarmıştır.

Şair şiirlerinde beyân ve bedî' ilminin, özellikle teşbih, istiâre, mecâz, kinâye, cinâs, tıbâk, taşrî', iktibas, reddu'l-'acuz 'ale's-şadr, murâ'âtu'n-nazîr, mübâlağa ve tazmin sanatlarını şiirlerinde yoğun bir şekilde kullanmıştır.

Abdulaziz ez-Zemzemî ve Dîvânı adlı bu çalışma, gerek şairin yaşadığı yer ve gerekse yaşadığı tarih kesidi açısından Osmanlı Devletinin özelde Hicaz, genelde ise Arap bölgelerindeki hakimiyetinin başladığı yıllarda Arap dili ve edebiyatının Arap şiiri bağlamındaki durumunu anlamaya ve söz konusu bu idari değişimin Arap dili ve şiiri üzerindeki etkileri konusunda daha doğru tahiller yapma adına döneme ışık tutması açısından önemli bir katkı olacağı düşünülmektedir.

Böylesine önemli bir geçiş dönemine şahitlik yapmış olan şair ez-Zemzemî'nin *Dîvân*'ında bu ve benzeri konulara değindiğine dair bir ize rastlanılmamıştır. Bu veriden hareketle; şairin şiir ve beyit sayısı açısından oldukça hacimli bir *Dîvân* olmasına rağmen bahsi geçen hususlarda bir değinide bulunmamış olması, bölgenin idari yapısındaki söz konusu değişikliğin en azından şair ez-Zemzemî'nin şiirini

doğrudan etkileyecek bir yansıma oluşturmadığı ve Osmanlı idaresinin özellikle Hicaz bölgesine uyguladığı ayrıcalıklı siyasi ve idarî yaklaşımın bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Söz konusu değişimin ilk yıllarında ortaya çıkan Dîvânu'z-Zemzemî üzerinde yapılan bu çalışmanın, bahsi geçen bölgede ilerleyen yüzyıllarda ortaya konulan edebî eserler üzerinde yapılacak çalışmalara ışık tutması ve çıkacak sonuçların karşılıklı mukayese edilebilmesine imkan sağlaması açısından katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aldulcabbâr, Abdullah – Hafâcî, Muhammed Abdulmun‘im, *Kışşatu'l-Edeb fi'l-Hicâz fi'l-'Aşri'l-Câhilî*, Mektebetu'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye, Kahire, 1980.
- Acar, H. İbrahim, “İbn Ziyâd el-Gaysî”, *DİA*, İstanbul, 2007, XX, 467.
- Ali Haydar Efendi, *Duraru'l-Hukkâm fi Şerhi Mecelleti'l-Ahkâm*, çev. Fehmî el-Huseynî, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1411/1991.
- Antere b. Şeddâd – Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî 'Antere*, thk. Mecîd Tırâd, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1992.
- Aktaş, M. Nurullah, “Tefsir Usûlünde Nazım Geleneği: Zemzemî ve “Manzûmetun fi't-Tefsir” Adlı Manzûm Eseri”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl:20, sayı:65, s. 357-379.
- el-'Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu's-Şinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî ve Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 1. b., Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire, 1952.
- Atîk, Abdulaziz, *İlmu'l-Me'ânî*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1987.
- *İlmu'l-Beyân*, Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, Beyrût, 1985.
- el-'Ayderûs, Abdulkâdir el-Huseynî, *en-Nûru's-Sâfir*, thk. Mahmud el-Arnâvut – Ekrem el-Bûsî, 1. b., Dâru Sâdır, Beyrut, 2001.
- Baltacı, Cahid, “Basra Körfezi ve Hicaz İçin Osmanlı Portekiz Mücadelesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5-6, İstanbul, 1983, s. 155-157.
- Bekkâr, Yusuf Hüseyin, *Binâu'l-Şasîde*, 2. b., Dâru'l-Endelüs, Beyrut, tsz.
- Bekrî Şeyh Emin, *Mutala'ât fi's-Şi'ri'l-Memlûkî ve'l-'Uşmânî*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1986.
- el-Berķûķî, Abdurrahmân, *Şerhu Dîvânî'l-Mutenebbî*, nşr, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1986.
- Bilge, Mustafa, “Şillî”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX,163.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Literatur*, Amelangs Verlag, Leipzig, 1909.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Bulut, Ali, *Belâğat Me'ânî-Beyân-Bedî'*, 4. b., İFAV, İstanbul, 2015.
- el-Cârim, Ali ve Emin Mustafa, *el-Belâğatu'l-Vâdıha fi'l-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, Dâru Ma'ârif, tsz.
- Cengiz, Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, İstanbul, 2007, XIX, 532.
- el-Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Hammâd, *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, IV, 1781, thk., Muhammed Tâmir, Zekeriyya Ahmed, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2009.
- Cezar, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, cilt:2.
- el-Cumâhî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- el-Curcânî, Abdulkâhir Ebû Bekr b. Abdirrahmân, *Delâilu'l-İ'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Matba'atu'l-Medenî, Kâhire, 1992.
- Çağatay, Neşet, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957.
- Çakan, İsmail Lütüfî, Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 76.
- Çetin, Nihad Mazlum, *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yay., İstanbul, 2011.
- "Arap" *DİA*, III, 290.
- Çetişli, İsmail, *Metin Tahlillerine Giriş-Şiir*, Akçağ Yay., Ankara, 2010.
- Dayf, Şevki, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Aşru'l-Câhilî*, Dâru'l-Me'ârif, Mısır, 1961.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yay., Erzurum, 2009.
- *Arap Edebiyatı Tarihi Osmalı Dönemi*, Fenomen Yay., 1. b., Kayseri, 2015.
- *Arap Edebiyatı Tarihi II Sadru'l-İslam Dönemi*, Fenomen Yay., 2. b., Erzurum, 2013.

Dereli, Muhammed Vehbi, *Osmanlı Dönemi Bed'iyyât Şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014.

Durmuş, İsmail, "Muhammed", *DİA*, TDV yay., İstanbul, 2005, XXX, 453.

----- "Methiye", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 406.

----- "Tehalluş", *DİA*, Ankara, 2001, XL, s. 317.

----- "Üslup", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 383.

----- "İhbar", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 528.

----- "Münazara", *DİA*, TDV yay., Ankara, 2020, XXXI, 576-577.

----- "Mesel", *DİA*, TDV yay., Ankara, 2004, XXIX, 294.

----- "Teşbih", *DİA*, Ankara, 2003, XL, 553.

----- "Reddü'l-'Acüz ale's-Şadr", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 521.

Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb, *Cemheratu Eş'âri'l-'Arab*, thk. Salâhuddin el-Hevârî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2013.

Emecen, Feridun, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebû Nume", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:14, İstanbul, 1994, s. 87-120.

----- "Osmanlılar" *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 487-496.

el-Huseynî, Abdulkâdir el-'Ayderûs, *en-Nûru's-Sâfir 'an Ahbâri'l-Çarni'l-Âşir*, 1. b., thk. Mahmud el-Arnâvut, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz.

Elmalı, Hüseyin, "Kasîde", *DİA*, Ankara, 2001, XXIV, 562-564.

Eraslan, Sadık, "Osmanlıların Haremeyn-i Şerifeyn Hizmetleri", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 1999, c. 35, sayı 1, s. 220.

Ergin, Ali Şakir, "Ferazdak", *DİA*, TDV yay., İstanbul, 1995, XII, 373.

Ergin, Mehmet Mesut, *Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Peygamber Methiyeleri*, *Marife*, Konya, 2007.

----- "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar", *Nüşa*, Ankara, Bahar, 2006, Sayı:21, s. 42.

----- Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Bir Şâir: Ahmed el-Keyvânî, *Nüşa*, Sayı:4, 2002, s. 79.

el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luga*, Dâru'l-İhyâ'it-Turâşi'l-'Arabî, Beyrut, 2001.

Fayda, Mustafa, "Bedevi", *DİA*, İstanbul, 1998, V, 311-312.

- el-Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib, *Dîvânu'l-Ferezdak*, thk. Ali Fâ'ûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- *Şerhu Dîvâni'l-Ferezdak*, nşr. İliyâ el-Hâvî, Dâru'l-Kutubi'l-Lubnânî, Beyrut, 1983.
- el-Feyyûmî, Muhammed b. Ali, *Mişbâhu'l-Munîr fî Ğarîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr*, thk. Hızır el-Cevâd, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut, 2010.
- Fidan, İbrahim, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakib el-Huseynî ve Şiirleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.
- Gök, Bilal, "Hz. Muhammed'in (AS) Doğduğu Ortam: Hicaz Bölgesi Şehirleri", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, cilt:7, sayı: 13, 2014
- Görgün, Tahsin, "İnşâ", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 340.
- Güler, Zekeriya, "Tahnîk", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 416.
- el-Ğazzî, Necmuddîn Muhammed, *el-Kevâkibu's-Sâira*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Bedî'", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 320.
- "Beyan", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 22-23.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid el-Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- el-Hafâcî, Ebû Muhammed İbn Sinân 'Abdullah b. Muhammed b. Sa'îd, *Sirru'l-Feşâha*, 1. b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977.
- Hank, Naim, *Darulfunun İlahiyat*, (araştırma makalesi) İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2019, 30(2)
- el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim, *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yusuf es-Samîlî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999.
- el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed, (ö. 1943) *Mîzânu'z-Zeheb fî Şinâ'ati Şi'ri'l-'Arab*, Beyrût, 1415/1995.

- el-Huşarî, Sâtî' b. Muhammed, *el-Bilâdu'l-'Arabiyye ve'd-Devletu'l-'Uşmâniyye*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1960.
- Huseyn, Abdulkadir, *Fennu'l-Belâğa*, 2. baskı, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1989.
- İbn Ebu'l-'İsba', *Tahrîru't-Taḥbîr fî Şinâ'ati's-Şi'ri ve'n-Neşri ve Beyâni İ'câzi'l-Kur'an*, nşr. ve thk. Hifnî M. Şeref, Kâhire, 1963.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac, *el-Muntazam fî Târihi'l-Umumi ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Mustafa Abdulkadir 'Atâ, (I-XVIII), Beyrut, 1992.
- İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luga*, thk. Remzi Muneyr, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn, *Şerhu Kaṭri'n-Nedâ ve Belli's-Şadâ*, thk. Muhammed Yasir Şerif, Mektebutu Lübnan, Beyrut, 1990.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1958.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Abdurrahmân, *es-Sunen*, I-II, 2. b., Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2009.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-'Azam*, thk. Abdulhamid Hundâvî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İmruu'l-Kays, b. Hucr, *Dîvân*, nşr. Abdurrahman el-Mustâvî, Dâru'l-Meârif, Beyrut, 2004.
- İpektan, Haluk, "Gazel", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 440-442.
- İyişenyürek, Orhan, *Abdullah eş-Şebrâvî ve Şiiri*, Doktora Tezi, NEÜ, Konya, 2019.
- Kaplan, Mehmet, *Şiir Tahlilleri-1 Tanzimattan Cumhuriyete*, Dergah Yay., 32. b., İstanbul, 2014.
- el-Kayravânî, Ebu Ali el-Hasan İbn Raşîk, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihî ve Nakdihî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1981.

- el-Kâşânî, Abdurrezzâk b. Ahmed, *İştîlâhâtu's-Şâfiyye*, thk. Abdul'âl Şâhîn, Dâru'l-Menâr, Kâhire, 1992.
- el-Kazvînî, Haţîb, Muhammed b. Abdirrahman, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye, Beyrut, 2003.
- *Telhîsu'l-Miftâh fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, el-Mektebetu'l- 'Aşriyye, Beyrut, 2008.
- Kılıç, Mahmut Erol, "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 251.
- el-Kuraşî Ebû Zeyd, *Cemheratu Eş'âri'l-Arab*, thk. Salâhuddîn el-Hevvârî, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, 2013.
- Kurşun, Zekeriya, "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz", *Yeni Türkiye*, Semih Ofset, Ankara, cilt:6, sayı:31-1, 2000.
- "Hicaz", *DİA*, İstanbul, 2007, XVII, 437.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, 1. b., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994.
- Koçakoğlu, Bedia, *Postmodernizm Sorunsalı ve Türk Anlatısında Geleneksel Tahkiyenin İzleri*, yayımlanmamış doktora tezi, SÜSBE, Konya, 2010.
- el-Kuşeyrî, Abdulkerim b. Hevâzin, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, thk., Halil Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Hicaz", *DİA*, İstanbul, 2007, XVII, 432-433.
- "Mekke" *DİA*, İstanbul, 2003, XXVIII, 563-572.
- Küçüksarı, Mücahid, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017.
- Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ts.
- el-Mağlus, Sami b. Abdullah b. Ahmed, *el-Atlasu't-Tarihi li Sîreti'r-Rasûl*, çev. Abdullah Karakaş, Siyer Yayınları, İstanbul, 2019.
- Mahmûd Sâlim Muhammed, *el-Medâihu'n-Nebeviyye hattâ Nihâyeti'l-'Asri'l-Memlûkî*, 1. b., Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1996.
- el-Mâliki, 'Alevî b. Abbâs b. Abdulaziz, *Feydu'l-Habîr ve Hulâşatu't-Taqrîr*, Maţba'atu'l-Cedîde, Kâhire, 1380/1960.

- Matlûb, Ahmed, *Mu‘cemu’l-Muştalahâti’n- Nakdi’l-‘Arabiyyi’l-‘Kadîm*, 1. b., Dâru’ş-Şuûni’s-Şekâfeti’l-‘Âmme, Bağdat, 1989.
- *Mu‘cemu’n-Nakdi’l-‘Arabiyyi’l-‘Kadîm*, 1. b., Dâru’ş-Şuûni’s-Şekâfeti’l-‘Âmme, Bağdat, 1989.
- Mekkî, Muhammed Emin, *Hulefâ-i ‘İzâmi ‘Usmâniye*, İstanbul, 1318.
- Mekkî, Mahmûd Ali, *el-Medâihu’n-Nebeviyye*, Mektebetu Lübnân, Kahire, 1991.
- el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *‘Ulûmu’l-Belâğa el-Beyân ve’l-Me‘ânî ve’l-Bedî’*, 3. b., Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Mes‘ûdî, Ali b. Hüseyin, *Murûcu’z-Zeheb*, el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, Beyrut, 2005.
- el-Meydânî, Abdurrahman b. Hasan Habenneke, (ö. 1978) *el-Belâğatu’l-‘Arabiyye*, 1. b., Dâru’l-‘Kalem, Dimeşk, 1996.
- el-Meydânî, Ebu’l-Fazl Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, (ö. 518/1124) *Mecme‘u’l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu’l-‘Aşriyye, Beyrut, 2007.
- Mubarek, Zeki, *el-Medâihu’n-Nebeviyye ve Medâihu Ehli’l-Beyt*, 2. b., Dimaşk, 1997.
- el-Muhibbî, Muhammed b. Emîn b. Fağlullâh, *Hulâşatu’l-Eşer*, Dâru Şâdir, Beyrut, tsz.
- el-Mutenebbî, Ebu’t-‘Tayyib Ahmed b. el-Huseyn, *Dîvânu’l-Mutenebbî*, nşr. Dâru Beyrut, Beyrut, 1983.
- Müslim b. Haccâc, Ebu’l-Huseyn, *el-Câmiu’s-Sahîh*, I-III, 2. b., Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Osmanoğlu, Ahmed Emin, *Hicaz Eyaletinin Teşekkülü*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- Öznurhan, Halim, “Tasrî”, *DİA*, TDV yay., İstanbul, 2011, XL, 130-131.
- Öztürk, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, 2. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2010.
- Pul, Ayşe, “Yavuz Sultan Selim’in Güney Siyasetinin Doğu Akdeniz Ticaretine Etkisi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:35, 2014, s. 266.

- er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtâru's-Şihâh*, Mektebetu Lübnân, Beyrut, 1996.
- er-Rafî'î, Mustafa Sâdık, *Târihu Âdâbi'l-'Arab*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2008.
- es-Şabbâğ, Leyla, *el-Mucteme'u'l-'Arabi's-Sûrî fî Maṭla'i'l-'Ahdi'l-'Usmânî, Menşûrâtu Vizâratî's-Şekâfeti's-Sûriyye*, Dimeşk, 1973.
- es-Sâlihî, İbnu'l-İmâd Ebu'l-Felâh el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, thk. M. el-Arnâvut, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1993.
- Samancı, Yusuf Sami, *Arap Şairlerden Mencek Paşa el-Yusûfî ve Şiiri*, Doktora Tezi, NEÜ, Konya, 2017.
- es-Sekkâkî, Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. 'Ali, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- Sirâcuddin, Muhammed, *el-Ğazel fî's-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'r-Ratîbi'l-Câmi'iyye, Beyrut, ts.
- Suzan, Yahya, *Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmîs* (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara, 2008.
- "Arap şiirinde Bir Nazım Türü: Muhammes", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2010, sy. 4, s. 18.
- Şahin, Mehmet, Şeref Göküş, "Antalya'da Bir İlim ve İrfan Merkezi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2020, cilt: 13, sayı:71.
- Şerîf, Ahmed İbrâhim, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Câhiliyyeti ve 'Ahdi'r-Rasûl*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, b.y., t.y.,
- Tasa, Muhammed, "İbnu's-Semmân ve Şiirleri" Adal Ofset, 1. bs., Konya, 2007.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra, *es-Sunen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, "Recez", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXIV, 509-510.
- Tural, Hüseyin, *Arap Edebiyatında Arûz*, 1.b., Ensar Neşriyat, 2011.
- el-'Umrî, Ahmed el-Hacûrî, *en-Nefhu's-Şezzi 'alâ Manzûmeti'z-Zemzemî*, b.y., (web açık erişim pdf), 2015.
- el-'Useymin, Muhammed b. Sâlih, *et-Ta'lik 'Alâ Mîmiyyeti İbn Kayyum*, Muessesetu's-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymin el-Hayriyye, Riyad, 2007.

- Uzun, M. İsmet, A. Turan Arslan, “Takriz” *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 472.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Ankara, 1972.
- Yakûb, Emîl Bedî‘, *el-Mu‘cemu’l-Mufasssal fî İlmi’l-‘Arûd ve’l-‘Kâfiye ve Funûni’ş-Şi‘r*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1411/1991.
- Yalar, Mehmet, “İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 18, sayı 1, Bursa, 2009.
- Yanık, Nevzat Hafis, *Arap Şiirinde Tasvir (Cahiliye-Abbasiler)*, 1.b., Eser Matbaası, Erzurum, 2010.
- Yıldız, Musa, “Abdulkadir b. Muhammed et-Taberî”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 312.
- Yüksel, Ahmet, “İlk Dinem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar”, *OMÜİFD*, sy, 24-25, Samsun, 2007, s. 143-145.
- ez-Zebîdî, Ahmed b. Ahmed, (ö. 893/1488) *Ṭabaḳātu’l-Havâş Ehli’ş-Şıdḳi ve’l-İhlâş*, Dâru’l-Menâhil, Beyrut, 1986.
- ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseynî, (ö. 1205/1791) *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-‘Ķâmûs*, thk. Abdulalîm et-Ṭahâvî, Maṭbaatu Ḥukûmeti Kuveyt, 1984.
- ez-Zemzemî, Abdulazîz, *Dîvânu’z-Zemzemî*, thk. Hüseyin Hıdır es-Şayyâd, Maṭba‘atu Dâri’l-Kutub ve’l-Veşâiḳi’l-‘Ķavmiyye, Ķâhire, 2013.
- *Manzumetu’t-Tefsir*, Mektebetu Nûr, 2015, s. 13, <https://www.noor-book.com/كتاب-منظومة-الزمزمي-في-التفسير.pdf>.
- *Şerḩu Maḳâmâti’l-‘Harîri*, Mektebetu Câmi‘ati’r-Riyâd, Riyad, 2015.
- *Kitâbu Feyḳi’l-Cûd ‘alâ Hadîsi Şeyyebetnî Hûd*, 4. b., Mektebetu’l-Ķâhire, Ķâhire, 2013.
- *Fethu’l-Mubîn fî Medḩi Şefi‘i’l-Muznibîn*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi. Lâleli, nr. 1890.
- ez-Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur‘ân*, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut, 1994.
- ez-Zeyyât, Ahmet Hasan, *Târîḩu’l-Edebi’l-‘Arabî*, Dâru Nahḩa, Kahire, t.y.
- ez-Ziriklî, Hayruddin b. Mahmud b. Muhammed, *el-A’lâm*, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 5. Baskı, 1980.